

**Francisci Balduini Iurisconsulti Notae Ad Lib. I. & II. Digest.
seu Pandectarum : Accessit rerum & uerborum memorabilium
Index.**

<https://hdl.handle.net/1874/433440>

J 22. C.

**Dit boek hoort bij de Collectie Van Buchell
Huybert van Buchell (1513-1599)**

Meer informatie over de collectie is beschikbaar op:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Wegens onderzoek aan deze collectie is bij deze boeken ook de volledige buitenkant gescand. De hierna volgende scans zijn in volgorde waarop ze getoond worden:

- de rug van het boek
 - de kopsnede
 - de frontsnede
 - de staartsnede
 - het achterplat

**This book is part of the Van Buchell Collection
Huybert van Buchell (1513-1599)**

More information on this collection is available at:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Due to research concerning this collection the outside of these books has been scanned in full. The following scans are, in order of appearance:

- the spine
- the head edge
- the fore edge
- the bottom edge
- the back board

L. oct.

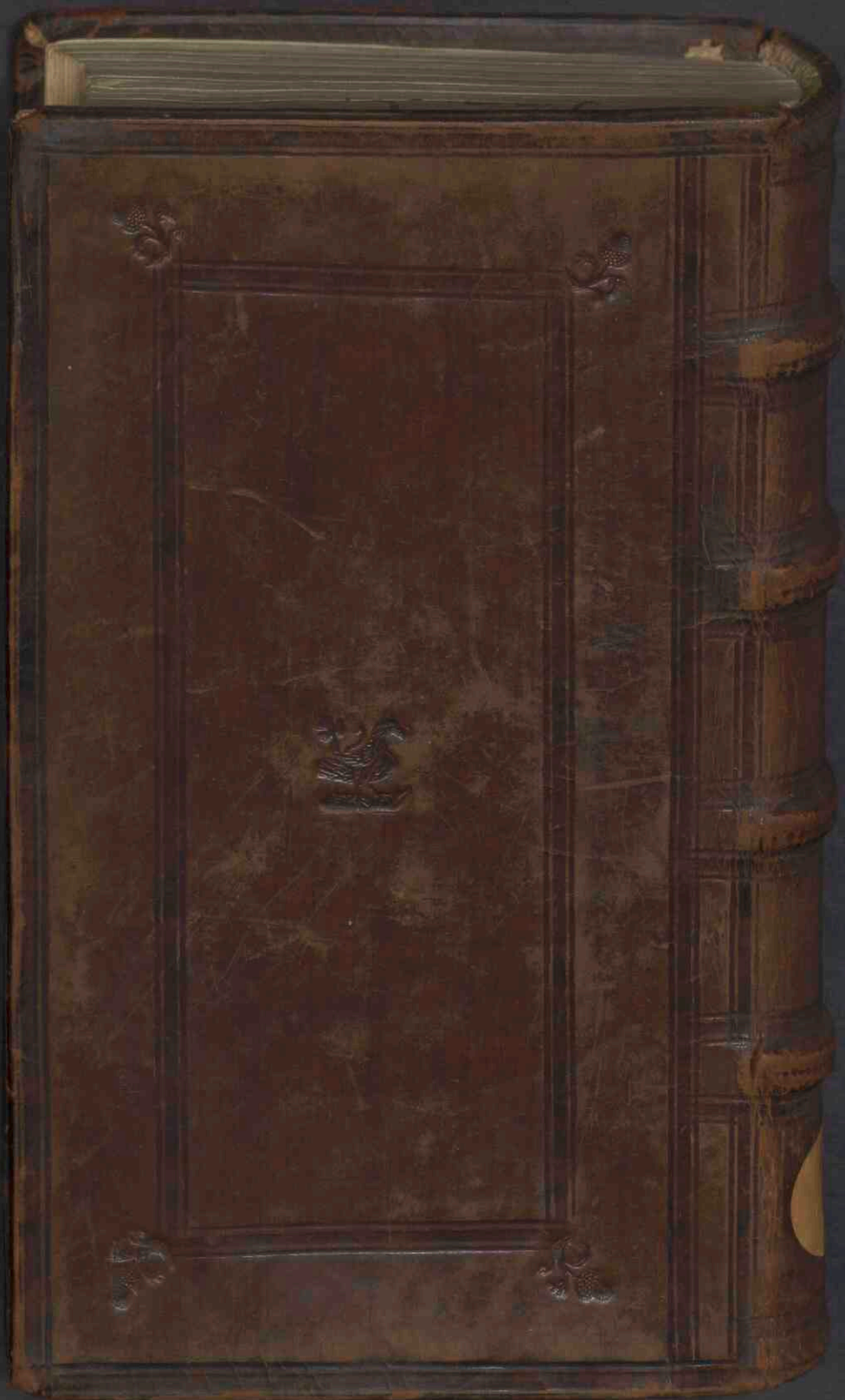
179

J22. X.

56

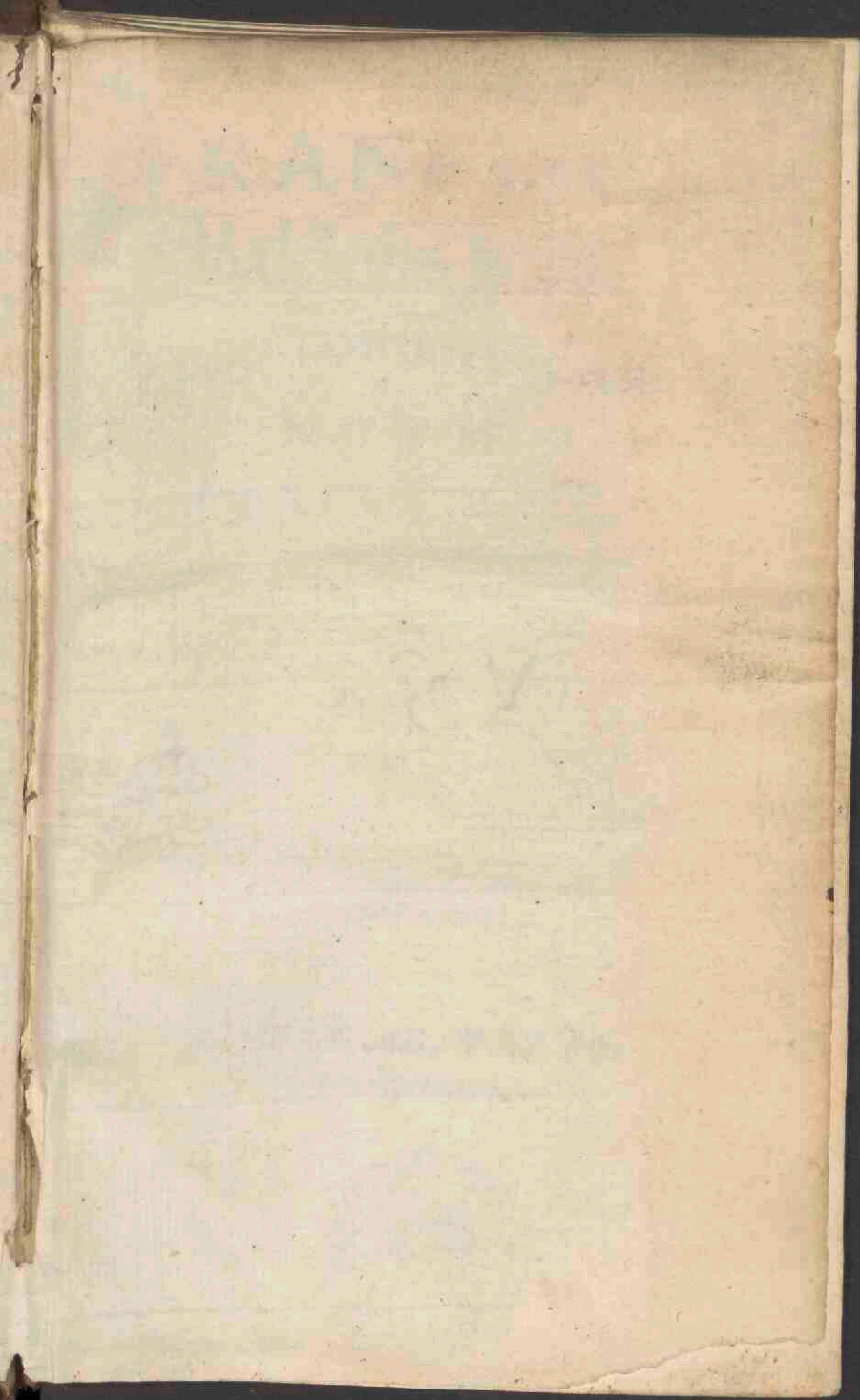
b

Jus positivum et Interpretes

Octavo n°. 179.

N B. a

ex dono Buchely

FRANCISCI
Balduini Iuris

~~de~~ *de* consulti *notae*

N O T A E

Ad Lib. I. & II. Digest. seu
Pandectarum.

ACCESSIT rerum & uerborum
memorabilium INDEX.

BASILEAE, PER IO.
annem Oporinum.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

RESEARCH REPORT

NO. 100

1950

BY J. R. OPPENHEIMER

AND OTHERS

CHICAGO, ILL.

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

1950

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

1950

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

1950

FRAN. BALDVINVS IA

COBO OMPHALIO IV-
risconf. v. C.

*de edundis Iuris Ciuilis li-
bris, qui & in integrum ali-
quando restituti, & necessa-
rijs notis instructi essent, nu-
per deliberarem, doctiss. Om-
phali, commodum istinc ad me uenit Detleuus
Langeb. Iuriscos. & quales in ijs similitum dis-
similitumq; & uero communium locorum indi-
ces adornaret, familiariter mihi exposuit. Lau-
dauit, ut debui, hominis ingeniu atq; industriam.
atq; (quod aiunt) currentem etiam incitauit: mi-
hiq; gratulatus sum, eas illum sibi partes in hoc
opere sumere, quas & inuitus suscipiebã, & de-
relinqui tamen non posse uidebam. Interea ue-
rò dum hoc ageret, ut suas illas indices notas an-
numeraret, atq; etiam marginibus affigeret, pla-
cuit, ut quas præterea necessarias annotationes
esse putarem, breuiter colligerem, iisdemq; libris
aspergerem. Vix sanè, ac ne uix quidem fieri po-
test in hoc genere scriptionis, ut modum eum te-
neamus, qui in multorum non incurrat repre-*

hensionem. Nam & pleriq; docti homines, quicquid iam sciunt, frustra dici ab alio, clamitant: & indocti quicquid nesciunt, omnibus locis requirunt. Sed cum illorum potius quàm horum reformidanda sit offensio, neq; uerbosis commentarijs, quibus nunc omnia redundant, lubenter indulgeam, neq; tam ocio abundo: neq; si abundarem, tam abuti eo uellem: operam dabo, ut pauca ex multis, quæ & minus protrita, & magis tamen necessaria esse uidebuntur, excerpam. Specimen autem ut aliquod nunc ederem, cum librarius ualde rogaret, & ego, minimè licet ociosus, iam ad hoc Scholiorũ genus adgressus, hoc $\delta\epsilon\pi\omega\omega\alpha\sigma\mu\acute{\alpha}\tau\iota\omega\upsilon$ editurus essem, principio te appellandũ esse putavi, quem & intelligentem iudicem & idoneum patronum melioris Iurisperudentiæ esse scio: & ut in Germania ea expoliatur, mecum optare, atq; etiam hoc agere non dubito. Sed & quam nuper ex salutatione prima in Principum conuentu Francofordiensi amicitia contraximus, neq; tamẽ longiori cõsuetudine familiariter astringere potuimus, hoc officij genere augere atq; confirmare opto. Vale.

Heidelb. Idib. Iulij.

CLARISS. VIRO, D. FRAN-
cisco Balduino Iurifconf. & Legum profeffori,
Detleuus Langenbekius S.

E uerò & laudo & ueneror, Baldui-
ne, Iurifconfultorū doctiffime: quem
uideo cum multis noſtri ſeculi erudi-
tiſſimis uiris id ſedulò conari atq; age-
re, ut tandem Iurifprudencia noſtra à
ſordibus (quibus penè oppreſſa ac ſub
focata iacebat) utcunq; uindicata, nonnihil respira-
re, atq; animam recipere poſſit. Nam ut planè ac per
omnia in ueram ac priſtinam dignitatem reſtituatur,
optari magis quàm præſtari poſſe uideo. Tot enim
mendis ac uulneribus omnia opplentur ac ſcatent,
tantisq; quæſtionum, opinionum, dubitationum gy-
ris multa, & haud ſcio an omnia, inuoluta, intricata
ac ſœdara ſunt, ut illis uel ſanãdis, uel explicandis, uel
abſtergendis, nulla unquam ſufficere ætas poſſe uidea-
tur: tantum abeſt, ut ab uno ſolo, quantumuis ſœlici
atq; ingenioſo, tale quiddam ſperare liceat. Omnem
certè medicinam morbi grauitas, uitiorumq; multitu-
do ſuperare uideretur. Laudandi tamen ſunt, omniq; ho-
nore digni, qui huic tam præclaro, omniumq; præſtan-
tiſſimo operi manum admouere, ac pro uiribus ſub-
uenire non detreſtant. Quales noſtro tempore mul-
tos uidere licet: qui ſi perſeuerare uoluerint, neque ſe
tædio uel labore uinci aut fatigari paſſi fuerint, uidebi-
mus breui Iurifprudenciam noſtram plurimum recipe-
re & decoris & ornamenti, ac quaſi priſtinū quiddam
ſpirare. Ita enim uideo à multis quædam uel acutè ani-
maduerſa, uel ſubtiliter extricata, uel ingenioſe in ordi-
nè ac methodū cõtracta, ut bona ſpes ſit ab illis inge-
nijs plura poſſe præſtari. Quo in numero cū & te eſſe cõ-
ſpiciã, nihil eſt quod me uel laudatore, uel hortatore
tibi opus ſit. Cum autem ſuperiorum uitiorum mihi

multæ atq; infinitæ uideantur esse causæ, libet tamen
 in quatuor tantum, easq; meo iudicio ferè præcipuas,
 nõnihil inquirere, quibus utiq; uel sublatis, uel utcun-
 que mitigatis, sperem omnia in Iurisprudentiæ studio
 melius esse habitura. Primum fuit omnium artium ge-
 neralis quædam barbaries & corruptela: quæ cum o-
 lim in omnib. ferè scholis in usu esset, fieri non potuit
 quin & Iurisprudentia quasi contagio quodam in se
 retur: præsertim cum adolescentes primis illis artibus
 corruptè ac barbarè instituti, malè imbutum animum
 ad Iurisprudentiam adferrent. Cuius causæ ratio cum
 nostro seculo (Dei benignitate) mutata sit, uidetur &
 Iurisprudentia, & cæteræ omnes disciplinæ statim quasi
 nouâ faciem induisse. Deinde in confesso est, ipsum
 Iustinianum nimis certè concise ac mutilatè multa ex
 ueterib. Iurisconsultis in libros Digestorum retulisse:
 quæ ut fortè illo tempore ob copiam librorum, & scho-
 larum doctrinam, nota erant studiosis, ita certè nunc
 sublatis ueterum illorum Iurisconsultorum scriptis, uix,
 ac ne uix quidè intelligi possunt. Cui tamen uitio frag-
 menta quædam, quæ multorum industria ac diligētia
 passim inueniuntur, nonnihil mederi uidentur. Ter-
 tiò negari nõ potest, ipsum textum infinitis scaterere men-
 dis, quæ librariorum partim negligentia, partim insci-
 tia peperit. Quis enim credat ueteres illos librarios in
 tam longo scribendi tædio, fideliter omnia descripsis-
 se, cum etiam quod scriberent, non intelligerent? Græ-
 culi enim ferè erant, & Latinæ linguæ, atq; ideo Iuris
 non admodum periti: cum multa tamen sint, quæ in huc
 usq; diè uel à doctissimis uiris uix intelligi potuerint,
 ut taceam, quàm multa pro captu suo ac sensu, scripto-
 res illi uel mutauerint, uel expuxerint, uel addiderint.
 Sed cum frequens bonorum authorum lectio, quibus
 hoc tempore repleta sunt omnia, tum uerò quorundam
 ingeniosa cõiectura, multa in hac parte & iuuat & sar-
 cit. Quartum, quod Iurisprudentiã non pro parte,
 sed

sed propè in totum corruptit, est scholastica illa Doctorem tractatio, ex qua (ut ineptias & barbariem omit- tam) illa, quam uidemus, Commentariorum, Repeti- tionum, Cõsiliorum multitudo, quæstionum scrupu- losa & inexplicabilis intricatio, allegationum infinita congeries, orta est: quæ omnia adeò creuisse uidemus, ut mole iam sua laborent, nec ultra quò progrediãtur habeant. Factũ est autem, ut studiosi plus operæ ac stu- dij Doctõrib. illis, quàm ipsi textui dederint: & cum ip- sos Iuriconsultos ac fontes magna cum uoluptate e- discere potuissent, maluerint perpetuò in edificãdis ac euoluendis DD. commentarijs occupari, proptereaq; raro obscurioris alicuius legis uerum ac genuinũ sen- sum perceperint. Vel enim ijs quæ ab alijs tradita esse uidebant, cõtenti erant: uel iudicio, eorũ assidua com- mentariorum lectiõne, corrupto, tenebras tenebris ad- debant, ac malè tradita peioribus mutabant. Hinc infi- nita illæ DD. inter seipsos reprehensiones, tales, ut ni- hil ferè in Iure, quod in scholasticam disceptationẽ in- ciderit, certi relictum sit. Ita enim uelitationibus, rixis, confutationib. omnia feruent, ut cui sententiæ accedas, uehementer dubites. Qua in re mihi quidem nostri ue- hementer errare uisi sunt. Primò, quòd nullã poterant tenere methodum: sine qua tamen nulla ars consistere, nec officinũ suum præstare potest. Quomodo enim tam confuso genere studendi, certã aliquam Iuris for- mam, uerumq; rerum ordinem uel assequi, uel animo concipere poterant? Illam certè si quam uoluissent, nõ ex cõmentarijs DD. sed ex ipsis Iuriconsultis hauriri ac peti necesse erat. Deinde quid ex scriptis DD. quam barbariem imbibebant? cum tamen potuissent, si ipsis tantum Iuriconsultis operam dedissent, omnia latinè explicare atq; effari: ut taceam quantum illa barbaries uero iudicio, atq; adeò intellectui legum offecerit. Vix enim barbarus ea quæ eleganter ac latinè scripta sunt, præsertim in tãta Iuris subtilitate, rectè intelliget. Ter-

tiò, quòd ueras rationes ueteris Iuris eos ignorare necesse erat. Haud facile enim quisquã eas rectè assequi poterit, nisi qui assiduè lectioni Iurisconsultorum incumbar, eorum uerba excutiat, perpendat, scrutetur, remq; ipsam ex ipsis uerbis attentè ac diligenter medietur: quod in tam confusa DD. multitudine fieri uix potuit. Quarto, quòd in omnib. ferè probandis auctoritate ipsorum DD. usi sint, nihilq; sine molesta ac longa allegationum serie tractarunt: cum tamen potuerint uno aut altero responso ueteris alicuius Iurisconsulti rem omnem confirmare. Certè illi DD. auctores Iuris non sunt, sed tantum interpretes: nec quicquam illorum ualet autoritas, nisi si sententiam suam uerbis Iurisconsultorum ac Legum comprobant: quæ quidè frequenti lectione mihi æquè atq; illis in promptu esse possunt. Neq; enim diligenti lectori, si modò memoria nonnihil ualeat, quicquam potest esse incognitum. Indignissimum ergo fuerit, ex putidis lacunis haurire, quod ex ipsis fontibus nitidius ac purius sumi poterat. Nec uerò Doctoris autoritas (uel ipsorum iudicio) absque lege quicquã ualet: nec si lege quicquam scriptum ac cautum est, id DD. quãtumuis multorum autoritas, uel imminuere uel augere potest. Ex ipsis certè legibus, tam ipsis quàm nobis petenda est probatio: quas quo diligētius quisq; legerit, eo expeditius in pròptu habere poterit: exercitatio earum augebit usum. Quintò, quòd infinito labore in perlegendis illis cōmētarijs, ac repetitionib. opus erat: cū tamen potuerit res tota expeditius & maiore cū fructu ex ipsis fontibus addisci. Quis uerò suffecerit omnib. omnium Commentarijs, repetitionibus, ac consilijs uel coemendis, uel perlegendis? ut taceam, tam multa esse interim absurda, insulsa, inutilia, inepta, barbara, toties alienissimis etiã locis repetita, quæ magno cum tædio ac labore sunt deuorãda. Non diffiteor utile esse quandoq; inspicere cōmentarios DD. sed id inspiciendi,

ciendi, cum est necesse, tantum causa faciendum est, nō ut præcipuam aliquam operam in illis perlegendis ac ediscendis collocemus, quæ ipsius Iuris Ciuilis literis debetur. Sanè si ex Commentarijs DD. omnia pende bunt, nullusq; uerus Iuriscōsultus iudicabitur, nisi qui illorum lectione abundauerit: fateri necesse erit, ueteres illos, ex quorum scriptis Ius Ciuile concinnatū est, uel etiam eos qui tempore Iustiniani uel paulo post uixerunt, cum hanc tractandi rationem ignorarunt, neque eiusmodi Commētarios unquam conspexerunt, non fuisse ueros Iuriconsultos. Quid? Ipsum etiam Iustinianum, dum tam anxie ne Commentarij in Ius Ciuile scribātur prohibet, inscitissimè fecisse iudicandum sit. Quo quid insulsius dici aut cogitari possit, non uideo. Sed quò progredior? aut quid hæc ad te? Noctuas scilicet Athenas: cum ipse talib. non solū abundare, sed & alios instruere soleas. Dabis autē ueniam doctissime Balduino, huic importunæ meę loquacitati. animi enim affectu quodam, eoq; ut opinor, non in digno, longius euagatus sum quàm constitueram. Fateor enim incredibili me uoluptate affici, cum uideo hac nostra ætate (ut de cæteris disciplinis taceam) Iurisprudentiam nostram, quę barbaricè penè extincta erat, ingenio ac industria nonnullorum quasi refflorescere, suumq; recipere nitore: adeò ut si ipsi ueteres Iuriscōsulti reuiuiscerent, suorum quasi temporum florem in nostris agnoscere posse uideantur. Cum autē pro amicitia ac consuetudine, quæ mihi nuper tecum intercessit, sæpe de his rebus familiariter ac iucundè inter nos conferre soleamus, memini te non ita pridem inter cætera mihi narrasse, tibi in animo esse Ius Ciuile breuibus quibusdam Annotationibus illustrare: quibus tantum difficiliora quæq; breuiter explicarentur. Quod cum mihi uehementer probaretur, nonnullaq; adiecissem, quæ & mihi ad eam rem admodum commoda uiderentur: tandem in eum incidi sermonem, ut

& me aliquid eius generis in gratiam studiosorum præ
 manibus habere, atq; etiam aliquatenus progressum
 esse dicere. Rogasti igitur me, ut id quale esset, tibi ex-
 ponerem. quod & feci, simulq; labores in ea re meos
 ostendi. Qui cum à te summopere probarentur, petij-
 sti à me, ut tibi omnem instituti mei rationem atque u-
 sum magis declararem. Accipe igitur paucis doctis-
 sime Balduine, quod nam sit in gratiam omnium qui
 posthac Iuri operam daturi sunt, institutum, atq; adeo
 (quod Deus Opt. Max. secundet) inuentum meum.
 Verè enim meum gloriari possum, quod quantis mihi
 constiterit & meditationib. & laboribus, res ipsa quan-
 doque declarabit. Scis mi Balduine, glossas Iuris Ciui-
 lis, quibus certè nullo modo carere possumus, nihil fe-
 re aliud agere, quàm ut annotent similia & contraria.
 Similium autem cognitio & inspectio (ut ipse optime
 nosti) ad hoc præcipuè utilis est, ut ipsos textus disertè
 intelligamus, ferè enim textus textum explicat. Atque
 ea expeditissima, optimaq; ratio est discendi, collatio-
 ne responsorum ac legum inter se, uerba ipsa ac senten-
 tiam scrutari, perpendere, excutere: itaq; fit, ut Iuriscõ-
 sultus Iurisconsulti quasi interpret sit. Quo genere
 quid potest esse suauius, aut sincerius? Præsertim in tã
 angusto angulo, quo nos Iustinianus inclusit. Dein-
 de contraria nosse, ad ueritatem rerum necessarium est:
 quæ tamen tanta non sunt, quin ex inspectione uerbo-
 rum, rei q; subiectæ cõsideratione, si credimus Iustinia-
 no (paucis exceptis) dissolui possint. Nemo autè est
 qui ignoret, quantùm moræ sit in perquirendis illis capi-
 tibus Legum similium uel contrariarum, cum tituli pleri-
 que admodum sint prolixi, multa q; & perperam & falso
 in Glossis quãdoq; uel annorata uel impressa sũt: quo
 perquirendi labore multum temporis effluit. ut taceã,
 uno loco omnia similia uel cõtraria notata non esse, &
 esse necesse plerumque plures ob id glossas percurrere:
 ideoq; uel triplici uel quadruplici perquirendi labore
 fatiga-

fatigari. Qua mora studijs Iuris latè patentibus nihil potest esse nocentius. Excogitavi igitur rationem aliquam, qua similia & contraria omnia, non titulis uel capitibus Legum, sed numeris paginarum in margine commodè notari possent: idq; tam aptè & expedite, ut quantumuis remota, indicio numerorum statim absq; ullo errore, ullaq; mora inueniri queant. Qua ratione & illud assequuntur studiosi, ut non tantum ea quæ in singulis glossis notata inueniuntur, sed & infinita præterea, statim ad manum habeant. Ad hæc, ut unicuique ad eundem modum, quæcunq; libuerit numeris assignare cōmodum sit. Comparavi igitur ad eã rem mihi exemplar iuris Ciuilis, magno certè cum labore, tædio magno, ac molestia non parua, nudum scilicet ac purum textum: curauiq; ut libri Digestorum à principio usq; ad finem, unum ac perpetuum habeant numerum paginarum: item ut Codex similiter suum: idem de Nouellis & Institutionibus. Præterea distinxi exteriorem marginem paginarum tribus columnis, sic ut ex inscriptione appareat, ad quam partem quæuis columna pertineat. Spectat autè prima columna & proximior textui, ad libros Pandectarum: altera ad Codicem: tertia ad Nouellas & Institutiones. Quæcunque ergo similia uel contraria in Digestis reperiuntur, ea in prima columna eregionè textus numeris paginarum aptè designata sunt: quæ in Codice, in secunda: quæ in cæteris, in tertia. Sic cum inter legendum annotata similia uel contraria perquirere uolo, ex ascripto numero in margine intelligo numerum paginæ, qua simile uel contrarium continetur: Ea inuenta, inspicio columnam, quæ ad partem illam spectat: & perquiro numerum illius paginæ, à qua scilicet quid requiro. Quem ubi etiam inueni (quod nullo errore, & dicto citius, fieri potest) iam eregionè illius numeri habeo quod mihi fuit perquirendū. sicq; numerus numerum indicat, nec patitur quenquã aberrare:

ne difficillima pars sit principium, nemo præter me no-
 uit, adeo ut plus quàm centies nimio tædio quasi ui-
 ctus, de abiicienda ac deserenda re cogitarim: fecissemq̃,
 nisi si plus apud me cõmunis omniũ studiosorũ utili-
 tas, quàm priuata & ualitudinis mea, & rei familiaris
 iactura ualuisset. Videbam rem esse infiniti & incre-
 dibilis laboris, præterea sterilem, quòd ad me attinet,
 utpote ex qua nihil uel cõmodi uel emolumenti sperare
 possem: cum interim conspicerem alios professionib.
 aduocationib. alijsq̃ officijs quibus & ego (dijs gra-
 tia) uacare possem, rem facere, ditescere, summo loco
 atq; honore esse, sese uenditare: me aut quasi pistrino
 deditum, etiam cum rei priuata detrimento, perpetuis
 molestijs ac laboribus sine ullo operaprecio confici,
 omnemq̃ hanc rem meo damno, aliorũ cõmodis pa-
 rare. Vicit tamen tandem cõmunis utilitas, & ut arbi-
 tror, in posterũ (nisi si fortasse nimitũ ingrati homines
 sint) uincet. At dices, quare cũ iam eò progressus sis,
 in absoluendis cæteris partib. continuo non pergis?
 Vide mi Balduine, quid in causa sit. Constitui corpori
 Iuris ita à me notis ac numeralib. concordantijs illu-
 strato, duplicem adijcere indicem: ac priorẽ quidem,
 qui cõmodissima, quantũ ingenio effici liceret, ratio-
 ne contineat omnes sententias, formulas, clausulas, ra-
 tiones, flosculos, uerba insigniora, res, & in summa
 quicquid usquam esset in Iure, quod uel memoratu di-
 gnũ, uel Iuris tractationi quouis modo utile esse pos-
 set: adeo ut studioso cuius, mediocriter etiamnum in
 iure uersato, quiduis ex eo statim inueniendi facultas
 sit. Qua parte & mirũ in modũ studia adolescentum,
 atq; etiam prouectiorũ me adiuturum confido. Nihil
 certè in hunc usque diem uidi, quod mihi in eo genere
 uel minima ex parte satisfecerit. Sed eo, de quo lo-
 quor, indice, ita conclusum reddetur totum Ius Ciui-
 le, ut Iurisconsulto nulla faciliè (meo iudicio) occurre-
 re possit res, quæstio, uel circumstantia, ad quam ex il-
 lo indice

lo indice, si modò in eo non nihil tritus quis sit, sententiæ, regulæ, uerba, clausulæ, formulæ, &c. illi ad manum & in promptu non sint futura. Cum autem glossæ ipsæ in multis mihi nō satisfacerent, hæreremq; nonnisi quam in plerisque, constitui certa de causa, intermisso notarū principali opere, ipsum indicem aggredi: quo perfecto, sentio me supra modum in absoluendis numeris ac notis posse adiuuari. Hoc igitur nunc facio, & (Deo dante) plus quàm dimidiam partē, ut ipse tuis oculis uidisti, confeci: nec desinam, donec ad finem (quod non multis mensibus futurum spero) perduxero: nihilq; morę erit, quin studiosis statim cōmunicē. nec dubito, quin eo magna cum uoluptate ac commodo sint fruituri. Aliud enim quiddam in eo, quàm quod uulgò cognitum sit, experientur. nec metuo, ne tibi nimium, & ambitiosius quàm deceat, de meis gloriari uidear, cum ipse mihi oculatus testis sis, tibiq; per omnia, quæ adhuc uidisti, probari minimè dubitē. Sed (dij boni) quantum illic principio molestiæ, quantum tædij, quantum impediti atq; improbi laboris sensis: parum ut abfuerit, quin (quod & ante aliquot annos semel aut iterum fecerā) abiecerim: & mirari desinam, multos id ipsum sæpe esse pollicitos, nec dum tamen quenquam in medium tulisse. Sed hic fortasse scire cupias, ecquid fiet de altero indice, & quis illius usus? Is certè non nisi absolutis notis ac numeris inchoabitur, eritq; labor paucorum mensium. Complectetur autē ordine, primū rubricas totius Iuris Ciuilis: singulisq; rubricis, indicio tantum titulorum Legum ac paragraphorum subiecta erunt, quęcunq; passim in alijs titulis ad eam rubricam quouis modo pertinentia continebuntur. Adeo ut præter ea quæ Iustinianus singulis titulis destinauit, cætera quę eius generis per totum Ius Ciuile sparsa sunt, ad manum habeantur. Quę res ad eas quas uocant Summas conficiendas ingens præbebit adiumentum. Erit enim quasi sylua quędam omnium

omnium illarum rerum, quæcunq; ad titulū spectant. Atque ita quidem nulla ferè erunt toto Iure Ciuili, quæ primū numeris illis ac notis, deinde duobus illis indicibus inuicem connexa, colligata ac constricta non sint: sic ut studiosus iuuenis mediocri adhibita diligētia, totum Ius Ciuile in promptu habere, ac quasi pugno conclusum tenere posse uideatur. Exposui tibi, quantum potui dilucidè, omnem rationem instituti mei, mi Balduine: nec dubito quin pro cādore, animo ac uoluntate tua in me, singularitē qua præditus es, doctrina, non modò non sis improbaturus, sed in gratiam studiosorum magnopere desideraturus, ut in lucem quā primū prodeat. Facile enim (quo es ingenio atq; eruditione) perspicias, quæ inde utilitas ad Iuris studiosos peruentura sit. Quod quamuis alijs non æquè fortassis iudicare promptum erit, multis etiam ob rei nouitatem ac difficultatem quasi absterritis ac diffidentibus: tamen re semel absoluta ac conspecta, neminem tam ingrato ac iniquo animo futurum confido, cui non res placeat. Suntq; mihi nōnulla etiam alia in animo, non minoris (ut puto) commoditatis, quæ (si res ferat, & fieri ullo modo possit) adijcere nō grauabor: sentientq; omnes omnium nationum Iuris ac Legum studiosi, tale quiddam ab homine Germano & Saxone esse profectum, quod nemo in lucem unquam proditurum facile credere potuerat. Atque utinam mi Balduine ea essent nostra tempora, ut optimis laboribus atque inuentis suis esset honos, & iusta industriæ præmia: nihil mihi esset iucūdius, quā omnibus neruis huic pulcherrimæ rei solidam præstare operam. Sed cum ingratitude, ac etiam fastidium seculi nostri considero, fateor me remissius nonnihil agere, ac tarditate quadam debilitari. uideo enim præ oculis rei meæ familiaris neglectū ac iacturā: uideo aliorum qui leuibus admodum astringuntur laboribus honores ac diuitias: sentio & laboris huius in-

credibile p̄dus, quod me frustra, ac nullo proposito premio perferre necesse sit. At si liceat mihi aliquē habere Mecœnatem, qui liberalitate sua laboribus ac damnis meis nonnihil subueniat, quales plerisq; in rebus multo tenuioribus obtigisse scio: sic ut cum dignitate aliqua ac spe, postpositis omnibus curis, quæ animo quandoque obrepunt, cursumq; remorantur, huic rei me totum dare possem, sentias qua alacritate omnes labores ac molestias contemnerem, quaq; contentione perficiendo negotio instarem: adeo ut pro magnitudine rei, quæ profectò ingens est, omni expectatione citius absolueretur. Sed mihi hæc fœlicitas nunquam obtingere potuit, idq; fortassis mea ipsius culpa: quod scilicet tali me rei dedere maluerim, quæ à plerisque omnibus uel ut non intellecta contemnitur, uel ut incredibilis & desperata negligitur: cum si alio quodam genere operam meam uenditare mallet, ali quo forte loco cum cæteris esse possem. Verùm hæc fortassis prolixius paulò ad te quàm par erat: qui grauioribus es occupatus, quàm ut his tam multis atque incomptis perlegendis tempus perdere debeas. Tu tamen dabis ueniam uerbositati meæ. Primum enim ad scribendū leuiter inuitatus, si quid ultra modū (quod fateor) processi, id non imperitiæ ac uitio, sed potius amori atq; animo in te meo adscribendum ducas. Vale, Calendis Iulij.

M. D. LVII.

FRAN. BALDVINI IV-
RISCONS. NOTAE

AD IVSTINIANI IMP. IN PANDECTAS
PROLEGOMENA.

Agna quaedam & praecleara pro-
fecto res est Iuris uniuersi fini-
nitiq; compositio, descriptio-
ue. Maxima uero in ea collige-
da Romanorum diligentia fuit.
Primum totam ciuilem scien-
tiam descriptis omnibus ciui-
tatis utilitatibus ac partibus, XII Tabulis conten-
tam fuisse, dixit apud Ciceronem Crassus: dixit-
que suo adhuc tempore Liuius, non solum ijs ab-
solutum fuisse uelut corpus omnis iuris Roma-
ni, sed & deinde in hoc immenso aliarum super
alias acruatarum legum cumulo fontem omnis
publici priuatiq; iuris fuisse. Paulo post XII
Tabulas, ex interpretatione Prudentum, & fori
disputatione, natum praeterea est Ius quoddam
(ut proprie appellabatur) Ciuile. Id etiam col-
lectum digestumque tandem ita fuit, ut esset al-
terum uelut corpus iuris Romani. Q. Mutium
Pont. Max. generatim constituisse ius Ciuile, in
libros 18 redigendo, ait noster Pomponius. Hu-
ius Mutij Cons. collega fuit Licinius Crassus, qui
apud Ciceronem fatetur, olim nullos fuisse, qui
ius artificiose digestum generatim componeret:
proptereaq; difficilem uisam esse iuris scientiam,
cuius ars nulla esset: quae quidem ars rem disso-
lutam

lutam diuulsamque cōglutinaret, & ratione quādam constringeret. Ait, sese iamdiu hoc cogitare, ut omne ius ciuile in genera digerat, quæ per pauca sunt. deinde eorum generum quasi membra quædam dispertiat: tum propriam cuiusque uim definitione declaret. Id si efficiat, perfectam artem Iuris Ciuilis fore magis magnam & uberem, quàm difficilem & obscurā. Interea autem dum hæc quæ dispersa sunt, coguntur, licere uel passim carpentem & colligētem undique, repleti scientia Iuris Ciuilis. non enim multis eam literis, aut uoluminibus magnis contineri. Eadem esse elata primū à pluribus: deinde paucis commutatis uerbis, etiam ab iisdem scriptoribus scripta esse sæpius. Ex hoc Crafsi sermone intelligimus, ecquæ illis temporibus esset conditio Iurisprudentiæ Rom. & uerò quid in ea desideraretur. Credo equidem Q. Mutium huius sui collegæ informationem secutū esse, cum ijs, de quibus dixi, libris Ius Ciuile generatim constitueret. Quid uerò Seruius Sulpitius, Q. Mutij auditor? Magistro etiam suo præstatiorem tandem fuisse Iurisconsultum, Cicero in Bruto scribit. Iuris enim Ciuilis magnum usum apud Q. Mutium fuisse: artē in uno Seruio. quòd eam quoque didicisset artem, quæ doceret rem uniuersam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambiguam primū uidere, deinde distinguere: postremò habere regulam, qua uera & falsa iudicarentur: & quæ quibus propositis essent, quæque nō essent consequentia. Seruium itaque attulisse hanc artem quasi lucem, ad ea quæ confuse ab alijs respon-

spondebantur, aut agebantur. Sed ex hac ipsa arte, Iuris artem aliquam eum descripsisse, multos licet de iure libros reliquerit, nō existimo. Scripsit & eo tempore Cicero de legibus & Iure Ciuili. Scripsisse & de Iure Ciuili in artem redigendo, testis est Aulus Gellius. Sed Quintilianus indicat, non omnino eum absoluisse quod instituebat. Ait, eum componere aliqua de iure cœpisse. Si doctissimis illis temporibus principes Iurisconsulti non perfecerunt, quod iam tum desiderabatur: effectū id postea profectō non est, cum etiam illam Seruij artem, Dialecticam dico, qui eum alioqui proximē secuti sunt, minimē tenerent. Testis est Ciceronis ad Trebatium libellus Topicorum. Quid igitur? Cum magis atque magis ius Romanum diffunderetur, de eo cōstrigendo: cum dispersum esset, de eo colligendo potius deliberarunt Principes Romani: & (ut Cicero nis uerbo utar) συναγωγή illius quædam non minus quàm ars desiderari cœpit. Mitto, quod de Pompeio memoriæ proditū est. Sed Suetonius Iulium Cæsarem laudat, quod (ut ait) destinasset ius ciuile ad certum modum redigere, atque ex immensa diffusaque legum copia, in paucissimos conferre libros. Qualem iuris Romani siue ἐπιτομήν, siue ἐκλογήν is institueret, diuinare ut cunque possumus: sed cum ne inchoata quidem illa fuerit, nihil est quod de ea dicamus. Post Iulium magis atque magis aucta multis legibus, & nouis Iurisconsultorum disputationibus cumulata est Iurisprudencia. Sed habuit tandem temporibus Adriani Imp. editum perpetuum, quod esset certum quoddam ueluti corpus Iuris perpetui.

petui. Ius Romanū uel ex XII Tabulis, uel ex Edicto Prætoris iam suo tempore peti discique solere, Cicero significat. Edictū uocabatur, ipsum Prætoriorū edictorum uolumen. Seruius Sulpitiū duos libros, sed perbreues, ad Edictū subscriptos, reliquerat. Sed paulo post eius auditor Aulus Ofilius, cum libros de Iure Ciuili multos, qui omnem partem operis fundarent (ut ait noster Pomponius) conscripsit, tum uerò Edictum Prætoris primus diligenter composuit. Prima tamen hæc Edicti compositio posteritati minimè satisfecit. Quid igitur? Maiori diligentia Saluius Iulianus Prætorum edicta omnia, quæ quidem perpetuæ Iurisdictionis essent, collegit: eamque compositionem Adrianus Imp. senatusque Rom. probauit atque confirmauit, ut ex ea deinceps ius diceretur. Aulus Gellius, qui postea uixit, quodam loco scribit, sibi, cum in bibliotheca templi Traiani fortè sederet, & aliud quid requireret, in manus incidisse Edicta ueterum Prætorum. Idem alio loco, citat uerba Prætoris ex Edicto perpetuo de flamine Diali, & sacerdote Vestæ. Cum Edictum perpetuum dicit, intelligit illum, quem dixi, librum Iuliani. sic enim appellabatur. Vnde & Eutropius libro octauo: Saluius (inquit) Iulianus sub Diuo Adriano perpetuum composuit Edictū. Nihil est, quod nunc obseruare magis sit necesse. Fuit enim hoc ueluti archetypum Pandectarum, ut paulo post dicemus. Fuit nobilissimum corpus iuris Romani, & uniuersæ Iurisprudentiæ, quæ nobis relicta est, caput. Nam & ad eum in primis fontem referuntur ij, quos nunc legimus, libri iuris ciu-

lis:

lis: magnaque Pandectarum pars est ex libris ad Edictum, ad Edictum Urbanum, ad Edictum Prætoris. hæ enim inscriptiones sunt. Ordinem Edicti perpetui laudat Hermogenianus, De stat. hom. 2. Auctoritatem edicti perpetui commendat Seuerus Imp. l. 3. C. de eden. Saluiû Iulianum Prætorij Edicti perpetui ordinatorem, prædicat Iustinianus l. penult. C. de cōdict. indeb. Legum & edicti perpetui subtilissimum conditorem, appellat in sua ad Senatum & omnes populos epistola Latina, ubi & compositionem huius Edicti ascribit Diuo Adriano, & S. C. confirmatam fuisse significat. In Græca, etiam apertius, quid illud fuerit, indicat.

Statim atque Edictum perpetuum edidisset Iulianus, Iurisconsulti Commentarios illi suos assuerunt. Viuebat eo tempore Caius. Huius ad Edictum libri sæpe in Pandectis laudantur. Ulpiani deinde, atque Pauli multo etiam plures. Sed Iustinianus conqueritur, talibus commentarijs factum esse, ut rursus confusa, & in immensum atque infinitum producta fuerit Iurisprudètia. Utinam uerò alia non accessisset aliunde cōfusio: quæ pfectò maxima consecuta est. Nam & eæ paulopòst barbarorum temporum tenebræ fuerunt, diuulso Imperio Romano, ut totius tandem Romanæ Iurisprudètiæ memoria propè deleta sit. Viuebat temporibus Valentiniani Valentisque Ammianus Marcellinus. Is libro 30. narrat, suo iam tempore Iuris scientiã, repugnantium sibi Legum dissidijs abolitam fuisse. Qui eam profitebantur, non tam homines, quàm laruas fuisse, & umbras. Sese tamen uenditasse, non

aliter, quàm si Sibyllinorum oraculorum interpretes fuissent. Neque uerò doctiores fuisse caufidicos. Imò uerò tam fuisse rudes, ut nunquam se codices habuisse meminissent. Secutus est nò multo pòst Theodosius secundus, qui ueterum Prudentum scripta confirmauit, & legis uim habere iussit. Sed confuse illa confirmare, neq; præterea quicquam discernere, quid aliud tandem fuit, quàm Ius confusum magis atque magis permiscere? Non audebat, opinor, suscipere cognitionem eius rei, aut ad suorum temporum iudicium eam reuocare. Principum quidem, præsertim posteriorum, constitutiones collegit, & in codicem unum digessit. Sed ueterum Prudentum libros attingere nullus tunc audebat, non magis quàm Sibyllinos. Ergo licet eius essent auctoritatis, ut propè adorarentur: tamè religionis quedam pars erat, eos non euoluere. In puluere itaque & situ sepulti iacuerunt, usq; ad Iustinianum. Is in media etiam barbarorum temporum caligine, ausus est (audax profectò, & maioris fortasse animi quàm consilij facinus) manum illis ad-mouere; ut etiam ex ijs nouam quandam Iuris uniuersi, quo & ipse & posteritas uteretur, *ἐκδογῶν* excerpti uellet: & quod hactenus tentare nullus audebat, describi posse putaret, unius sui Triboniani ope & ingenio fretus. Si habuisset aliquem Mutium, aut Crassum: si, ut Iulius Cæsar, Sulpitium aliquem: si aliquem Iulianum, ut Adrianus; fortasse potuisset, quod instituebat, efficere. Sed suo Triboniano est contentus, nullaq; desperatione debilitatus, 18. Cal. Ianuar. Lampadio & Oreste Coss. (qui annus CHRISTI fuit trigessimus

gesimus supra quingentesimum) de conceptione Digestorum mandatum edit. Mandat autem, ut in hoc opere collegas sibi Tribonianus adiungat. quos maximè idoneos esse putaret. Is adhibuit Theophilum & Cratinum, Constantinopolitanos: Dorotheum & Anatolium, Beritientes, Iuris Antecessores: & ex foro Prætorianæ Præfecturæ Orientis, causarū patronos undecim. Vellem equidem, etiam sibi adiunxisset Iulianum, eius temporis Consulem & Patricium Constantinopolitanum: quem Priscianus testatur, in omni genere doctrinæ tam Græcos quàm Latinos ueteres propè superasse. Ipsum denique Priscianum adiunxisset, qui tunc quoque Constantino poli uersabatur, Grammaticum illum quidem, sed talem Grammaticum, qui Romanarum & literarum & antiquitatum cognitione præstabat, ac ueterum quoq; Prudentū monumenta euoluebat, & erudiram dicendi scribendique uiam tenebat. Sed qualescunq; tandē fuerint, sexdecim uiri cōcipiendorum Digestorū, Iustinianus primū ijs mandat, ut antiquorum Prudentum, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque Legum Principes dederūt, libros ad ius Romanū pertinentes legant, & ex ijs omnem operis materiā colligant. Qui nam ij fuerint, intelligi potest ex Theodosij Constitutione: quæ etsi integra non extrat, tamen quod quærimus, satis indicat. Papiniani, (inquit) Pauli, cc
 Caij, Ulpiani atq; Modestini scripta uniuersa firmamus: ita ut Caium, Ulpianum, Paulum & cæteros comiretur auctoritas. Eorum quoq; scientiam, quorum tractatus atque sententias prædi- cc
cc

“ Et omnes suis operibus miscuerunt, ratam esse
 “ censemus, ut Scæuolæ, Sabini, Iuliani atq; Mar-
 “ celli, omniumque, quos illi celebrarunt. Qui au-
 ctiores, & (ut iam appellabantur) legistatores in
 Pandectas relati sint, ex ipso indice, quem Iusti-
 nianus præfixit (quanquam is integer non sit)
 intelligi magis potest. Sanè Iustinianus hic fate-
 tur, multos abs Triboniano libros oblatos fuisse,
 qui tum alioqui incogniti erant: & uerò ad
 duo penè millia librorum euoluenda fuisse. Sed
 qualium librorum? Qui plusquam trecentas my-
 riadas uersuum continebant. Quid multis? Pro-
 fitetur semel atque iterum, omnè legum memo-
 riam, quæ annis mille & quadringentis fuisset,
 ab Vrbe condita usque ad sua tempora, collectâ
 fuisse. Fallitur sanè in ea annorum supputatio-
 ne, (non enim plus quàm mille & ducenti anni
 interfuerunt) & hic statim error indicat, tenuè
 & obscurâ tunc superfuisse memoriam rerû Ro-
 manarum. Interea uniuersi ab Vrbe condita Iu-
 ris, omniumque antiquitatum recognitio Græ-
 culis hominibus mandatur. Iam uerò ex tam ua-
 sta sylua cædere materiam, & ex tot sinuosorum
 uoluminum plaustris sublegere, quod ad institu-
 ti operis structuram pertineret, cuius, non iam di-
 co laboris, sed etiam iudicij res erat? Quid? Ea
 non solum rerum uerborumque, sed & scriptu-
 ræ ipsius obscuritas erat, ut uel sola, quæ manda-
 batur, descriptio plurimum haberet difficultatis.
 Quid enim? Mandat Iustinianus, ne notis in de-
 scribendo ullis utantur, etsi ijs scripti ueterû sint
 „ libri. Ne (inquit) per scripturam aliqua fiat in
 „ posterum dubitatio, iubemus non per siglorum
 captio-

captiones & compendiosa ænigmata, quæ mul- «
 tas per se & suū vitium antinomias induxerunt, «
 textum cōscribi, &c. Sigla uocat sigilla, hoc est, «
 parua signa: quæ etiam Græcè appellat *σημεία*. No-
 tas dicunt Latini. Notis autem usos ueteres es-
 se, nemo ignorat. Valerius Probus: Publicæ (in-
 quit) notæ in legibus publicis, Pontificum mo-
 numentis, Iuris que Ciuilis libris etiamnum ma-
 nent. Addit autem, notas fuisse, cum primis lite-
 ris notarentur uerba & nomina. Meminerunt &
 in Pandectis Iurifconsulti, eorum qui notis scri-
 bunt acta Præsidum: Ex quib. cau. maio. 33. per-
 mittunt que militibus testamentum suum notis
 dictare, ut ualeat, et si literis postea perscriptum
 non sit: De test. mil. 40. Sed alioqui in testamen-
 tis notas non ferunt: neque putant notis scri-
 ptas tabulas contineri edicto de bonorum posses-
 sionibus secundum tabulas, quia notæ nō sunt li-
 teræ. De bon. pos. 6. Si in testamentis locum habe-
 re non debent, multo profectò minus in publi-
 cis Legum tabulis. Olim Augustus libros Sibyl-
 linos iussit describi Sacerdotum manu, & obscu-
 ris notis, ut soli eos Sacerdotes legere possent.
 Rectius noster Iustinianus, qui suo Iuri, quod ab
 omnibus legi oportuit, excribēdo, librarios po-
 tius adhibuit, quàm notarios: neque solum no-
 uas confingi, sed ne ueteres quidem retineri no-
 tas uoluit: imò uerò omnia integris literis planè
 & apertè describi. Præclarum profectò & utile
 fuit hoc mandatum, sed difficile: quòd ueterum
 notarum interpretatio difficilima esset, in hisce
 præsertim libris. Itaque Tribonianum (Tribon-
 ianum cum dico, eius quoque collegas intelli-

go) falli hic potuisse, præsertim properantē, quis dubitat? Lapsū aliquando esse in loco tam lubrico, quis mirabitur? Labi fallique tribus hic modis poterat, uel cum notas non rectè explicaret (sicuti ambigua plerunque est earum significatio) uel cum literas pro notis, uel ediuerso cū notas pro literis temerè acciperet: hoc est, notas non esse notas, uel non notas esse tamen notas putaret. Sæpe enim librarij literas notis, & notas literis temerè immiscebant; ut non potuerit non maxima lectoris esse captio. Scitum est autē, quod hoc tempore interpretes quidam acuti & ingeniosi ceperunt talium errorum uestigia in Pandectis notare: de quibus suo loco uiderimus.

Iustinianus ait, sese abs notis abhorrere, quod ex earum uaria interpretatione multæ antinomix nascerentur. Antinomias uerò omnes tolli seuerè præcipit: diligenterque mandat, ne quas in hosce libros Pandectarum ij referant, quibus horum librorum compositio mandata est. Præclarum rursus est hoc mandatū, in primisq; necessariū erat. Sed difficilima fuit ea cautio in tanta immensi operis mole, ueterum Prudētum diffensione tanta: tanta denique pugnantium opinionum uarietate, quibus referti erāt illi, ex quibus Pandectæ describebantur, libri. Vix enim eorum ulla erat pagina, quæ non aliquod iuris controuersi caput haberet. Cicero pro Cecinna, loquens de iure uario (sic enim appellat) significat, iam suo tempore rem eò redactā fuisse, ut quod uni Iurisconsulto placeret, alteri nō placeret. Idē pro Mure. Si id (inquit) quod oportet, responderis, idem uideare respōdisse quod Seruius: *fin aliter,*

aliter, etiam controuersum ius nosse & tractare uideare. Sed & Quintilianus scribit, Consultis fuisse cōcessum, diuersas inter sese opiniones tueri. Quid dicam, sectas quoque fuisse, & familias Iuris peritorum, apertè pugnantium, hinc Sabinianorum, illinc Proculianorum? Ex talium tamen dissensionum commentarijs uult Iustinianus describi consentientes Pandectas. Magnopere certè fuit optandum, ut idoneus aliquis siue iudex siue arbiter interueniret, qui doctissimorū hominum lites & contentiones finiret. Sed cum Tribonianus has sibi partes sumit, uereor, ne multis in mētem ueniat ridiculum illud uetus, quod de L. Gellio commemorat Cicero in libris de Legib. Cū iussi essent Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicere, & successores plerūque uterentur tralaticijs: facile potuit suum Iulianus Edictum perpetuum consentiensque colligere. Sed cum Iuriscōsultorum perpetua magis esset dissensio quædam, quàm consensio: difficile profectò fuit, unum ex ijs corpus colligere, quod inter se conueniret. Nam & difficilimum erat dijudicare, cuius esset uerior iustiorque sententia. Et Tribonianū dubitamus hīc errare, uel miramur falli potuisse? Iam uerò non ab uno aliquo hī libri colligebantur, sed abs pluribus partes consuebantur: ut quod unus assueret, alter sæpe non animaduerneret. Quid Iustiniano temerè persuasum fuerit, nihil moror. Quid habeat res ipsa, cōsidero. Scio multas esse rationes conciliandarum *αἰτιῶν*, neque ullas negligere uelim. Sed aientia & negantia non pugnare, quis tam impudēs est, ut dicat? quis tam fatuus, ut credat? Saltem

cum

cum unus ab alio dissentire se palàm profitetur: & cū Iustinianus ipse fatetur, unius sententiã placere, alterius nõ placere, consentientes opiniones esse nemo dixerit, nisi si cuius nõ iam dico ferreũ os, sed frõs nulla sit. Nimis pfectò petulãs ille fuit, qui nuper dixit, libros Digestorũ esse Pandectas τῶν ἀντινομίων. Sed hominis est prudentis & ingenui, ubi antinomia occurret, cuius nulla sit probabilis conciliatio, ἀντινομίαρ esse, ut est, uerecundè confiteri. Stulti & propè infani, nihil proficiendo torquere se uelle, ut illa quę est, esse non uideatur. Huius generis plura, quàm uellem, occurrent in hisce libris. Vbi occurrent, agam ingenuè. Reliqua madata Iustiniani nunc audiamus.

- » Si quæ (inquit) leges in ueteribus libris posita
 » ita iam in defuetudinem abierunt, nullo modo
 » uobis easdem ponere permittimus: cum hæc tantummodo
 » obtinere uolumus, quæ uel iudiciorum
 » frequentissimus ordo exercuit, uel longa
 » consuetudo huius almæ urbis comprobauit, &c.

Hic pfectò Iustinianus maximam ueterum legum partem expungit: multisque obeliscis opus habuit Tribonianus, ut quæ in libris ueterum Prudentum occurrerent obsoleta, iugularet atque confoderet: uel multis potius securibus, ut refecaret. Vix ullam antiqui Iuris paginam legebat, cui sæpius hanc ascribere notam non deberet, SED HOC IVRE NON VTIMVR. Quantum enim illud reliquum erat, quod ex Romano iure referri poterat ad mores & forum Iustiniani? quod ex ueteri Roma ad nouam transferri? quod ex Romano foro ad palatium Constantinopolitanum? Mutata erat ipsius quoque Imperij

perij non solum sedes, sed etiam forma & facies. Alia erat religio, alia iurisdictio, alij mores: alia denique planè Respublica.

Certè non multas antiquitatum Romanarum reliquias continerent hi libri, si in eos nihil relatum fuisset, quàm quod ætas Iustiniani adhuc in usu habebat. Equidem non molestè fero, hac in parte Iustiniano minus obtemperatum esse. sed necesse est, ne quis fallatur, multis locis addere notam iuris antiqui: quod ne Iustiniani quidem temporibus receptum erat, aut usitatum, tametsi in Pandectis extet. Quid dicam, ex Romana superstitione quædam esse relicta, quæ abs religione Christiana planè abhorrent? Hæc certè facti magis quàm iuris sunt: neque alio haberi loco debent. Hæc suis auctoribus primis rectè ascribuntur: abs Iustiniano non possunt confirmari. Si qui hæc non discernant, necesse est ut ius cum iniuria, & iniuriam cum iure permisceant. Certè non solum, quid Iustinianus mandarit ut fieret, hic considerandum est: sed etiam quid fecerint ij, quibus id mandabatur.

Proximū est mandatū nouæ (ut ita loquar) interpolationis, ut quæcunque describunt, ad sui temporis mores & recepti iuris usum accommodent, & eo nomine mutent & transforment veterum scripta: ijsque addant, adimant, detrahant, quod uolent: ut iam non tam Vlpianus aliquis, quàm Iustinianus ipse loqui uideatur. Iulianus in componēdo Edicto perpetuo, uerbum aliquando unum mutauerat. Vlpianus, Commod. 1. Notandum est, inquit, quòd qui edictum concepit, commodati fecit mentionem: cum Pacu-

uius utendi mentionē fecisset. Fuit & aliquando quippiam detractū. Olim edicebatur, QVOD VI METVS VE CAUSA, &c. Postea detracta est uis mentio, edictumque est conceptum, QVOD METVS CAUSA: ut idē Vlpianus notat, Quod met. cau. 4. Meminit & Marcellus nouæ cuiusdā clausulæ, & capitū quod in Edicto introductum à Iuliano est, De coniung. cum emanc. 3. Cæterum confarcinatores Pandectarum longē audacius interpolarunt quod describebāt, ut ad id quod uolebant, inflecterent atque detorquerent. Et uerò hoc erat plerumque necesse, ut ius ederent, quo Resp. tunc uti commodè posset. Verum illud omnia interturbat, quod nullam adijciāt notam, qua discernamus, quid eorum sit, quid abs ueteribus acceptum: imò uerò quod Iustinianus mandarit præfigi ueterum inscriptionem, perinde atque si nihil immutatum esset. Hic equidem uereor ne nasutus aliquis exclamet:

Humano capiti cervicem pictor equinam

Iungere si uelit, &c. — Caput est Vlpiani, aut Pauli: reliquum tamen corpus Triboniani, aut Iustiniani: aut ita ex multis commixtum, ut cuius tandem sit, uix intelligatur: eius tamen non esse, cuius nomen præ se fert, planè nō possit. Accedit & illud incommodum, quod Tribonianus huic & superiori mandato partim paruerit, partim non paruerit: & quod mandauerat Iustinianus, partim fecerit, partim non fecerit: lectorēque hæc uarietas tanto magis incertum relinquat. Si nihil immutasset, uel omnia quæ Iustinianus iusserat immutasset: minus hæreremus. Nunc laborandū nobis est, ut discernamus quid
integrum,

integrum, quid deminutū: quid uetus, quid nouum & assutum sit: & sæpe in eodē capite, quod Vlpiani esse dicitur, cogimur notare, HOC VLPIANI NON EST, SED TRIBONIANI, AVT IVSTINIANI. Hæc qui non obseruant, necesse est in luto semper hæreant, & inextricabilib. tricis sese inuoluant. Certè conditionem eius uoluminis, in quo uersantur, minimè cognoscunt: tantum abest, ut ex eo commodè se explicare aliquando possint.

Postremò mandauit Iustinianus, libros Digestorum ita componi atque digeri, ut ordinē Edicti perpetui imitarentur. Fuit itaque illud (ut antea dixi) Edictum, ueluti archetypum Pandectarum. Hermogenianus, cum suos Iuris *ἐπιτομῶν* libros componeret, se quoque secutum esse ordinem edicti perpetui profitetur: adiecisse tamē interea. & applicuisse cōplures titulos necessarios. De sta. ho. 2. Nam cum Ius ad personas, res, & actiones pertineret: & edictum perpetuum de actionib. tantum ageret, uisum est, & de personis & de rebus capita adijcienda esse. Hoc quoque secutus est exemplum Iustinianus: neque solū Edicti interpretationem ascribi, sed & quæ ad eum tanquam communem locum referri poterāt, fufius exponi uoluit. Primam Edicti partem fuisse inscriptam, TA ΠΡΩΤΑ: secundam, DE IUDICIIS: tertiam, DE REBUS, scribit. Easdem inscriptiones suarum Pandectarū partibus attribuit. Sed quod in Edicto breuiter & paucis perstringebatur, copiose tractari uoluit: breuius tamen, quàm ipsius Edicti interpretes Vlpianus atque Paulus fecerant. Primæ partis Edicti titulus primus

mus fuisse uidetur, DE IURISDICTIONE. Iustinianus, priusquam is in Pádectis proponeretur, uoluit necessaria quædam ueluti *προλεγόμενα* prescribi, ex alijs ueterum Prudentum libris repetita: & cum ad eum uentum est, non pluribus propè titulis, quàm ueteres interpretes Paulus atq; Vlpianus libris, eam rem exponi. Ait, Edictum perpetuū fuisse *βραχὺ βιβλίον*. imò uerò *βραχύτατον*, sed interpretum commentarijs tam fuisse auctū, ut propè esset infinitum. Certè Vlpianus ad Edictū scripserat libros octoginta tres: Paulus, octoginta. Nō erant fortassis plura Edicti capita, plures' ue tituli. Erat itaque Edictum breue, si cum illorum interpretum commentarijs cōferretur. Sed alioqui multæ eius erāt partes, & capita (ut dixi) multa. Caius solet caput & titulum etiam notare, cum ad Edictum hoc urbanum scriberet. Extantque hæ adhuc in Pandectis inscriptiones: Caius ad Edictum Prætoris urbani, Tit. Qui neque sequantur, neque ducantur: De uerb. signi. 48. Titulo, De aquæ pluuiæ arcendæ: De acq. plu. 3. Tit. De publicanis: De Publ. 5. Tit. De re iudicata. Rer. amo. 2.

Ordinem Edicti nō esse perpetuò secutos Pandectarum architectos, Iustinianus ipse fatetur: & cur aliquando ab eo discesserint, exponit, simulque rationem reddit totius cōpositionis horum Digestorum. Non est certè quod in ijs requiramus subtilem aliquam Iuris artem, qualem olim (ut dixi) Crassus aut Cicero meditabatur. Non erant Græculi tam ingeniosi artifices. Crassius itaque agunt, & rudius. Et uerò cum Cicero scribat, satis esse ad artem iuris, genus ipsum tractare, caputque

caputque notare: sed Iurisconsultos ignorantie docendi, sæpe quod positum erat in una cognitione, id in infinita dispertiri. Triboniani partitio plus etiam ignorantie, artis multo minus habere uideri posset, cum pro arte Iuris ediderit tumultuariam *ἐπιλογὴν*, in quam infinitas species undique collectas, temereque coniectas incluse- rat, cum Edictum perpetuum superare uellet, quo quidem genus modo ipsum tractabatur, caputque notabatur: uisa tamen est Iustiniano ualde artificiosa Triboniani epitome, & singulari breuitatis laude digna, quod ex duob. librorum millibus, qui trecentas myriadas uersuum, siue (ut etiam uocat) *τῶν σελῶν*, contraxerit libros quinquaginta, qui non nisi quinquaginta millia uersuum, siue quindecim myriadas *τῶν σελῶν* cōtinerent. Sed quàm bene hoc factum est, etiam uidedum erat.

Mandata quæ dixi, de conceptione Digestorum, edidit Iustinianus 18 Cal. Ianuar. Lampadio & Oreste Coss. Quantum igitur sibi temporis ad tantum opus perficiendum ij sibi sumpserunt, quibus id mandatum est? Certè si olim Decem uiri annum integrum in decem Tabulis cōponendis, & alterum in duabus adiiciendis consumpserunt: meritò annos uiginti sibi dari petiissent nostri xvi uiri, colligendarum digendarumque Pandectarum. Atque utinam id fecissent, ut tanto diligentius, quod agebant, egissent: quodque tanti operis expolitio etiam potulabat, contulissent. Atqui ne triennium quidem impenderunt. Certè Iustinianus hic fatetur, tribus annis tria iuris Romani uolumina, nempe Codicem cōstitutionum, Digesta, & In-

stitutiones, composita fuisse: cum tamen ne toto quidem decennio perfici posse putarentur. Codex ille iam editus erat, priusquam Pandectæ essent inchoatæ. Editus enim est, Decio Consule, 7. Indiçt. Anno sequenti Consules fuerunt Lampadius & Orestes. Non multo ante eius anni finem, primùm mandauit Iustinianus, ut Pandectæ colligerentur. Cumque eas sese & relegisset postea, & recognouisse dicat, certè aliquo etiã ad id tempore opus habuit. Editæ autem confirmatæque sunt 17 Cal. Ianuar. Iustiniano tertio Cos. & ualere iubentur ex 3 Cal. Ianuar. Institutiones editæ confirmatæque sunt eodem anno: sed paulo antè, hoc est, undecimo Calendas Decemb. nec tamen ualere iubentur, nisi ex quo die Pandectæ ualerent. Iustinianus tertium hunc suum Consulatum scribit fuisse duodecimæ indiçtionis, ut septimæ fuerat Decij Consulatus. Decium secuti anno proximo sunt, Lampadius & Orestes. Tres ergo anni supersunt ante tertium Iustiniani Consulatum, qui dicantur, POST CONSVLATVM LAMPADII ET ORESTIS.

Haloandri Chronologia non nisi duos numerat. Sed unum illi deesse, iam ab alijs etiam annotatum est. Quod igitur dixit Iustinianus, tribus annis fuisse cõposita Digesta, Codicem & Institutiones: de tribus annis non cõtinuis, sed utilib. accipio. Sed res tamen ipsa satis ostendit, neque tẽporis satis eum sibi sumpsisse ad relegenda & recognoscenda talia uolumina: neque qui hæc collegerant, satis ad ea uel componenda uel concinnanda. Nimum certè & hi in describendo pro-

pera-

p̄erant, & ille in confirmando. Maior res erat, quam ut tumultuaria & præcipiti festinatione effundi deberet, præsertim cum Ius perpetuum posteritati relinquendum esset. Nunc tale est relictum, ut non tam leges, quam cruces, quibus tota vita torqueatur, relictas esse, illa conquatur. De hominibus stultis, qui nihil sentiunt, non loquor. Nulla illi de re dubitant, nulla difficultate tenentur. Loquor de ijs qui sapiunt, & quid agatur dicatur ue intelligunt. Certè tanto est Iuris Civilis studiosorum etiam inferior conditio, quòd ueteres Prudentum libri nunc intertulerint, & ænigmata sine interprete relictas esse uideantur: aut uerò si qui fuerint interpretes, Daui potius fuerint quam Oedipi. Sed bene tamen habet. Quicquid hoc tēpore opis & subsidij conferre homines eruditi atque ingeniosi potuerūt, liberaliter cōtulerunt. An hoc Iustinianus non patitur? Sanè conqueritur, Edictum perpetuum multis interpretum commentarijs fuisse olim cōturbatū: proptereaq; uetat suas Pandectas Commentariorum accessionibus onerari. Bono aut malo iure uetustos illius Edicti interpretes accuset, si de Paulo aut Ulpiano loquitur, non est difficile iudicare. Quales eorum ad Edictum fuerint Commentarij, quàm necessarij, quàm ualde utiles, quàm minimè alioqui uerboſi: ex ijs, quæ scripta sunt, reliquijs facile estimare possumus. Sed ut Edictum illud, talium interpretum labore feliciter illustratum fuisse puto: sic profectò agnosco, Pandectas infelicitum Commentariorum tenebris, quas barbara tēpora offuderunt, fuisse permixtas: ut si illius exemplo deterreri Iustinia-

nus minimè debuerit, at certè audaciam barbaræ posteritatis meritò reformidarit. Quid igitur? An nunc molestè feret tenebras depelli, & tanquam maculas detergi? Cum que tam multos alioqui in suis libris locos reliquerit obscuros, & propè cæcos, lectores licet accedant minimè obtusi: nullum illis tamen lumen præferri patitur? Credo equidem suis illum Legibus, & earum dignitati, fauere magis. Ait, sese probare PARATI-TLA. At multis præterea notis necessarijs illustrari hi libri hoc tempore debent. Quid enim, si res sit, quæ sine interprete uix possit intelligi? Quid si librariorum mēdis medendum sit? Quid si ipsius Triboniani aliqua etiam culpa notanda sit? Quid denique, si in ipso quoque auctore, hoc est, eo qui laudatur Iuriconsulto quippiam desideretur? Verecundè quidē, sed uerè tamen & ingenuè sententiam dicere suam
 interpretes debet.

FRAN.

FRAN. BALDVINI IV-
RISCONS. NOTÆ*Ad Tit. 1. De iusticia & Iure.*

CAP. I.

Rincipiò quod hîc ait Vlpianus, Ius à iusticia appellari, absurdum & præposterû uideri posset, si uerbi huius origo & etymologia traderetur. Nam Iusticia potius à Iure dici uidetur. Sed Vlpianus significat, ius demum dici, quod est iustum, & coniunctum cum iusticia Nam quod in armis esse dicitur, uis potius appellari debet. Certè ius iniustum ab Ouidio appellatur. Deinde ipsa Iurisprudencia ex Iusticia descendit, & ex eius præceptis & exemplis collecta est: sicuti & Vlpianus ex Celso Ius etiam hîc definit, esse artem æqui & boni. Paulus alibi laudat Celsum adolescentem, qui, cum esset quæstio de æquo & bono, dixerit, plerunque sub auctore Iuris scientiæ perniciose errari. inf. De uerb. oblig. 91. §. 2. Ergo Iuris prudentia, cum Iuris scientia, ut hac rectè utatur, æquitatis rationem cõiungit, & illam efficit artem, quæ nõ erret in suo cuique tribuendo. Sanè Cicero Seruium Sulpitium laudat, quòd non magis Iuris esset consultus, quàm iusticiæ: id est, æquitatis.

Porrò quod Vlpianus ait, esse Ius naturale, quod ipsis etiam brutis animalibus commune sit, & illius peritiam in his quandam agnoscat: insolens est (Ius enim naturæ alioqui cum dicimus, naturam humanam intelligere solemus)

absurdūq; uideri posset. Imò uerò ipse Vlpianus alio loco fatetur, animalia non dici facere iniuriam, quia sensu careant: inf. Si quadrup. paup. fec. 1. Ius ergo ab iniuria nō discernunt. Sed quia instinctu naturali multa faciunt, quæ solent homines iusta certa quæ ratione facere: iuris naturalis ea hic esse dicuntur.

CAP. II.

Erga Deum religio.) Ipsa etiam omnium Gentium uetus idololatria testis esse potest, aliquod religionis semen omnium hominum animis insitum relictumque esse: sed eadem indicat, plus in eo esse erroris, quam iuris. Tantum abest, ut religio uera æstimanda sit ex profanorum hominum iudicijs. Itaque religiose fecisset Iustinianus, si huius generis notam aliquā hic ascripsisset, ut non in iure Gentium hærendum esse intellegamus, cū de religione quæritur, sed ad legem Diuinam esse assurgendum.

CAP. III.

Vt uim atque iniuriam propulsemus.) Est hoc quoque brutis animalib. innatum, non minus quam procreare sobolē, & educare. Sed in hominibus, qui rationem adhibent, iuris nomen magis meretur. Sequantur sanè bruta naturales suos instinctus, atque etiam impetus. Nam etsi non solum iniuriam propulserint, sed & lacepsita inferant, & irritata noceant, iniuste facere nō dicuntur. At in hominibus modum requirimus, ut iniuriæ propulsatione simplici contenti sint. Sic Iurifgentiū esse dicitur, uim ui repellere. inf. De eo quod met. cau. 12. Ad leg. Aquil. 4. 5 & 45. Cicero pro Milone eleganter hunc locum tractat. Duas eius

sentent

sententias, quæ omnino sunt huius loci, solum commemorabo. Hoc (inquit) & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnē semper uim, quacunque ope possent, à corpore, à capite, à uita sua propulsarent. Item: Est hæc non scripta, sed nata lex: quam nō didicimus, accepimus, legimus: uerūm ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti: non instituti, sed imbuti sumus; ut si uita nostra in aliquas insidias, si in uim, in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendæ salutis.

C A P. V.

Commercium.) hoc est, rerum permutatio, in qua quidē utrinque merx esse dicitur: & ex qua descendere etiam traditur emptio & uēditio. inf. de cōtrah. empt. 1. Discrimen tamē obseruandū est: quod Permutatio non sit una aliqua certa & specialis Iurisdictionum conuentio, quæ propriū nomen habeat: & propterea nullam pariat obligationem, si nuda solaque sit. Aliarum uerò Iurisdictionum conuentionum alia uis & ratio est. inf. De pact. 7.

Obligationes.) hoc est, contractus. Sic enim Iustinianus exponit hunc locum, libro primo Instituit. Ac propriè quidem contractus appellatur, ex quo obligatio ultro citroque nascitur: talesq; etiam magis esse solent & contractus & obligationes Iurisdictionum. Verūm possumus etiam generaliter contractum intelligere, ubi altera tantum pars alteri obligatur. Nam & omnem obligationem pro contractu haberi, Paulus ait, inf.

De iudic. 20. Vt autem obligationes hic dicuntur esse Iurisgentium, sic & earum dissolutiones, hoc est, liberationes esse dicuntur: & per consequens, ipsæ quoque acceptilationes: quamuis hæc stipulatione, quæ Iuris Civilis est, consistit.

Exceptis quibusdam, quæ à Iure Ciuili introductæ sunt.) hoc est, quæ Iure Ciuili confirmatæ sunt, nec factis alioqui essent firmæ. Sic itaque obligationes aliæ Iurisgentium, aliæ legitimæ esse dicuntur. Legitimæ autem, quæ lege confirmantur. inf. De pact. 5. & 6. Sanè & uerborum obligationes, quæ ex stipulationibus descendunt, legitimæ sunt, & à Iure Ciuili introductæ: Vlpianusq; ait, ex promissione donandi descendere obligationem ciuilem. inf. De donatio. inter uir. & uxo. 32. Cur ita? Ius gentium ex nuda etiam conuentione obligationem introducebat. Ius Romanum de contractibus tantum nominatis id dici, ratumque esse uoluit. Sed stipulationem introduxit, qua obligari possent promittentes. Quàm ualde autem interfit, utrum naturalis tantum, an ciuilis sit obligatio, alibi dicendum est.

C A P. X I.

Ius dicitur locus, in quo ius redditur.) Hæc significatio repetitur inf. De interrogat. 4. §. 1. & est diligenter notanda, quo magis intelligamus, quid sit In ius uocare aut ducere, in iure postulare, interrogari, confiteri, cedere, & infinita huius generis, quæ post sæpe occurrent. Interdum expressim & coniunctim dicitur, In iure apud Prætozem, uel, apud eum qui iurisdictioni præest. Prætor in Comitio (quæ pars erat fori Romani) sedes pro tribunali, Ius dicere solebat: ut iudices ab eo dati, stantes

stantes in eodem foro iudicabant. Sed ubi Magi
stratus sedebat, Ius propriè dicebatur. Vbi uerò
hi stabant, magis appellatur Iudicium. Multum
autem interfuisse constat. Sanè & cū in XII Ta
bulis IN IVRE MANVM CONSERERE dicebatur,
intelligebatur, apud eum qui iuri dicundo præ
erat, etiam si in agro, antequam ius diceretur, cō
fertio illa fieret. Lactantius ex ueteri quadā hi
storia Ennij quippiā allegat, quod huius quoq;
loci est: Iupiter in monte Olympo maximam ui
tæ partem colebat. Eò ad eum in ius ueniebant,
si quæ res in controuersia erant. Reliqua,
quæ uulgaria sunt, omitto.

*Ad Tit. II. De origine iuris, & omnium
Magistratum, & successione
Prudentium.*

C A P. II.

Nobilissimi huius capituli tres præcipuæ par
tes sunt, quas & ipsius Tituli inscriptio in
dicat. Sed est in hac historica Põponij nostri epi
tome aliquid *avropnytiacis*, & neglectim quædam
recitantur, ut multa etiam diligenter. De origine
Iuris dicturus, primùm nominat Regum Ro. le
ges. Liuius lib. 34. laudat ueterem quandam le
gem Regiam, simul cum ipsa urbe natam. Sed ea
tantum fuit de ipsius Romuli regno, siue impe
rio. Quas uerò ipse leges tulerit, ex commentario
de ijs nostro intelligi potest: ut & Numæ leges,
ex Dionysio Halicarn. Plutarcho & Festo repeti
possunt. Pomponius hic ait, Regias leges fuisse
collectas à Sexto Papirio, quæ paulopòst Publiū
uocat:

uocat: inconstanter. Dionysius Halicarn. neque Sextium, neque Publium, sed modò Caium, modò Mamium appellat. Scribit autem, cum Numæ Regibus exactis rursus edidisse, cum sacris esset præfectus. Hunc Pomponius notat uixisse temporibus Tarquiniij Superbi: ut eum discernat ab altero Sex. Papirio, cuius postea meminit inter Mutij auditores: & abs Papirio Iusto, qui Diuorum Fratrum constitutiones collegit. Sed quod obiter addit, Superbum fuisse Demarati filium: uellem potius dixisset, Pronepotè. id enim uerius est. Ius ciuile Papirianum etiam prædicat. Certè Paulus inf. De uerb. sign. 14.4. allegat Graniij Flacci librũ de Iure Papiriano. Et Macrobius lib. 13. cap. 11. ex Iure Papiriano quippiam etiam refert.

Sequitur apud Põponium, Regibus exactis lege Tribunitia omnes eorum leges exoleuisse. Legem illam intelligit, quam Brutus, qui tum Tribunus Celerum erat, tulit de Regio imperio abrogando, & Consulari instituendo, ac ueluti surrogando. Legem Tribunitiam primam Festus appellat. Quod autem significat Pomponius, omnes Regum leges tunc esse sublatas: de ijs demũ intelligi debet, quæ ad Regium Imperium pertinebant. Certè Romuli, Numæ, & Seruij leges, quæ Reip. utiles erant, nõ modò sublatas, sed potius restitutas tunc fuisse, Dionysius ostendit. Sed quid est quod Pomponius deinde ait, populum incerto iure iactatũ esse annis propè xx. Suspectus est, & fortasse uitiosus hic annorum numerus. Incerto profectò iure iactatus est Populus, à Regibus exactis usque ad xi i. Tabulas Interfunt

terfunt autem anni saltem LX. Ac uidendum est, ne errore librariorū xx pro LX temerè scriptū sit.

Quod ait, per x uiros petitas esse leges à Græcis ciuitatibus potuisset rectius dicere, per III uiros petitas eas esse, & deinde per x uiros compositas, & Romę editas. De XII Tabulis extat nostri, satis, ut opinor, copiosi Commentarij.

Ait Pomponius: HIS LEGIBVS LAVIS COEPIT, VT NATVRALITER EVENIRE SOLET, VT INTERPRETATIO DESIDERARET PRVDENTIVM AVCTORITATEM, NECESSARIAMQ VERTIVM AVCTORITATEM FORI. Sic in quibusdã libris rectius, quàm in Florentino, legitur. Magis tamè placet, quod quidam legere malunt: HIS LEGIBVS LAVIS, COEPIT (VT NATVRALITER EVENIRE SOLET, VT INTERPRETATIO DESIDERARET PRVDENTIVM AVCTORITATEM) NECESSARIA ESSE DISPVATIO FORI.

Quod ad legis actiones attinet, quarum hic Pomponius meminit: sublatis etiam XII Tabulis per legem Æbutiam, eas quæ Centuuiralium causarum erant, seruatas esse, testis est Gellius, Sanè Vlpianus inf. De præscript. uerb. 14. §. ulti. Legitimam actionem uocare uidetur, quæ uel ex lege XII Tab. uel ex alia lege ueluti Aquilia descendit. De actionibus & formulis à Prætoribus omnino de re propositis, ad quas priuata lis accommodaretur, agit Cicero pro Q. Roscio Com. Sequitur apud Pomponium, LEGE HORTENSIA. Alij legunt, HORATIA. Potest utraq; esse uera lectio. Primum, M. Horatius Consul statim post x uiros, legem tulit, ut Plebiscitis Populus uniuersus teneretur. quod Liuius & Dionysius scribunt.

Annis

Annis deinde plusquam *CLX*, *Q.* Hortensius Dictator similem iterum legem tulit, quod Gellius & Plinius narrant Addo, fuisse & tertiam, ueluti mediam. Nā ante Hortensiuū annis circiter quinquaginta, Publilius Philo Dictator eadem de re tulit. An tamen etiam pertulerit, dubito.

Nihil est cur diutius hæreamus in hac prima parte huius capituli. Secundam uideamus, quæ est de Magistratibus. Et principiò quidem, quod Pomponius de Consulibus narrat, Ciceronis lege breuiter confirmabo & illustrabo: *REGIO IMPERIO DVO SVNTO: II QVE PRÆEVNDO, IVDICANDO, CONSULENDO, PRÆTORES, IVDICES, CONSULES APPELLANTOR. MILITIAS SVMMVM IVS HABENTO. NEMINI PARENTO.* Sanè Pomponius, etsi summum eos ius habuisse fateatur: indicat tamen, non habuisse merum imperium. Sed meminerimus, id eos saltem habuisse cum nominatim iuebantur, Darent operam, ne quid Respublica detrimèti caperet: ut Salustius significat. Sanè semper habuerunt aliquod imperiū, & ideo poterāt in uincula duci iubere. quod non solum hic Pomponius tradit, sed apertius etiam Ulpianus inf. De ius uocan. 2. Et Gellius ex Varrone scribit, non solum Consules, sed & cæteros Magistratus, qui habebant imperium, eam habuisse uocationem, qua & præhensio ipsa continebatur. Abs consulibus autem prouocationem fuisse lege lata, rectè Pomponius ait. Valeriam legem intelligit, quam P. Valerius Consul statim post Reges exactos tulit de prouocatione ad populum. Tulit & similem L. Valerius Potitus Consul, paulo post editas *XII* Tabulas: & tertio

tiò eandem edidit M. Valerius Coruus Consul.
Sic tres de prouocatione leges Valeriæ fuerunt.

Ait Pomponius, POST DEINDE CVM CENSUS, &c. Sic & Liuius ait Censuræ initium fuisse, quòd in populo per multos annos incenso, neq; differri census poterat: neque Consulibus, cum tot Populorum bella imminerent, operæ erat id negocium dare. Dionysius scribit, Consules hac de re ad Senatû retulisse, docuisseq; necessarium esse in urbe Censum, in qua præsertim, intra annos 17, post Q. Fabium & L. Cornelium Coss. census nullus actus esset. Hoc uerò illud est maius tempus, cuius hic meminit Pomponius. Ceterum quod deinde significat, post Censores primum fuisse creatos Dictatores: præposterum est. Nam etli inter ueteres scriptores non cõueniat, quo primum anno ij creati sint: constat tamen, multis ante Censores annis esse creatos. Quod autem ait, re exigente propter bella finitima fuisse creatos: fuit hæc certè prima eorum creando- rum causa, nempe rei gerendæ, hoc est belli Latini, ut Liuius scribit. Sed Dionysius indicat, seditionis potius sedandæ causa tunc creatos esse: quæ altera fuit olim causa creandi huius Magistratus. Post etiam ludorum & comitiorum causa sæpe creatus est. Addit Pomponius, abs Dictatoribus non fuisse prouocationem. Quod de ijs demum accipiendum est, qui optima, ut olim, lege dicebantur. Extat ea de lege elegans apud Festum locus: OPTIMA (inquit) LEGE, cum dicebatur in Magistro Populi faciendo, qui uulgò Dictator appellatur, quam plenissimum posset, ius esse significabatur: ut fuit M. Valerij M. F. Volusi nepotis, qui

qui primus magister populi creatus est. Postquã
 uerò prouocatio ab eo Magistratu ad Populum
 data est, quæ antea non erat, desitum est dici *UT*
OPTIMA LEGE, utpote imminuto iure priorum
 Magistrorum. Ait Põponius, ANNO FERÈ DE-
 CIMOSEPTIMO POST REGES EXACTOS. In fra-
 gmento Cornelianæ Cicer. scriptum est: Anno
 decimosexto post reges exactos, propter nimiam
 dominationem potentiũ, leges Sacratas ipsi sibi
 constituerunt duos Tribunos crearunt: motem
 illum, trans Anienem, qui hodie Mons Sacer no-
 minatur, in quo armati confederant. æternæ me-
 moriæ causa consecrarunt. Hæc Cicero. Pompo-
 nius non duos, sed tres primũ creatos ait. Qui-
 dam etiam quinque. Sed uerius est, duos primũ
 esse creatos, deinde tres esse adiectos. Tandẽ ad-
 ditis quinque, Decem fuerunt. Pomponius ait,
 Plebeium fuisse hunc Magistratum. Veteres ta-
 men non omnino putabãt Magistratum esse Tri-
 bunumpl. Apud Liviũ libro secundo, Consul cla-
 mitat, Tribunum esse priuatum, sine imperio, si-
 ne magistratu. Plutarchus idem significat: aitq;
 propterea Tribunumpl. non usum esse purpu-
 ra, lictoribus, sella curuli, ut reliqui magistratus:
 neque creato Dictatore, se abdicasse. Verũ &
 Cicero pro Quint. Magistratum appellat Tribu-
 numpl. eiq; etiam purpuram tribuere uiderunt:
 pro Cluent.

Sequitur apud Põponium, in ædes delata fuis-
 se Plebiscita. Liviũ libro tertio, non de Plebisci-
 tis, sed de Senatuscõsultis id dicit: quæ tamen po-
 steaquam pro Legibus haberi cœperunt, ad æra-
 rium fuerunt relata. Meminit deinde Pompo-
 nius

nus Quæstorum, qui pecuniæ inquirendæ causa creati, & inde Quæstores appellati sunt: sicuti & postea à genere querendi eos initio dictos esse fatetur Ulpianus, inf. De off. quæst. 1. His Quæstoribus ærarijs adiungit Pomponius alios Quæstores, qui capitalibus rebus præerant, & à Populo constituebantur. Legibus publicis hos abs Populo præpositos fuisse custodes & iudices, Cicero ait Ver. 5. Quod Pomponius subiicit de x uiris, pertinet ad historiam XII Tabularum. Sed asciticium uidetur fragmentum, quod asuitur de Virginio & Ap. Claudio. Quid enim hoc ad Magistratum breuè historiam, qualè hic Pomponius instituit? Itaque Pomponij non esse credo, quod insertum est ab his uerbis, INITIUM FVISSE DICITVR, &c. usque, POPVLIQVE CONSENSV, &c. Et uerò nō satis cohærere cū sequentibus, exemplar Florétinum satis ostendit. Itaque totum illud nunc prætereo. Nam & quod pertinet ad Legem de Vindicijs, de ea dixi in Commentar. ad XII Tab. Ait deinde Pomponius: Tribunos militum Consulari potestate uario numero constitutos esse. interdum enim uiginti, interdum plures, interdum pauciores, &c. Locus hic suspectus est. Quidā pro VIGINTI, legunt SENI. Sanè cū primum de his Tribunis creandis latum est, lege cautum erat, ut sex crearentur. Sed sex primum creati sunt, anno urbis CC XLIII. Paulopost octo fuerunt. Viginti etiam fuisse aliquādo, Liuius significat. Sed plurimum non meminit. Porro Pōponius rectè hic scribit, occupato Consule creatum tandem fuisse Prætorem Urbanum, qui Ius diceret. Prætor olim generaliter appellabatur ipse

se quoque Consul, qui & Iudex: ut ex Ciceronis legibus antea dixi. Sed tandem creatus est, qui propriè & specialiter Prætor appellaretur. Ut autem in urbe Consulis locum quodammodo tenuisse magis intelligamus: Gellius lib. 13. cap. 14. scribit, hunc olim uocatum fuisse Consulis collegam. Et Cicero ad Plancum: Placuit nobis (inquit) ut statim ad Cornutū Præt. urb. literas deferremus, qui, quòd Consules aberant, Consulare munus sustinebat, more Maiorum. Sanè anno urbis DCCX accidit, ut P. Ventidius eodem anno & Consul & Prætor esset. Prætorem, qui in urbe ius redderet, Urbanum dictum esse, Pomponius ait. Romanum Cicero interdum uocat: sæpe, populi Romani. Vnde hæ notæ P. R. P. R.

Addit Pomponius, alterum quoq; deinde fuisse creatum, qui Peregrinus appellabatur, quòd inter peregrinos ius diceret. Erat is alioqui ciuis, & in urbe: & propterea etiã Liuius uno loco appellat eius prouinciam, Urbanam, sed peregrinã sæpius: & modò inter peregrinos eum ius dixisse, modò inter ciues & peregrinos, ait. Sanè Urbanam & Peregrinam iurisdictionem aliquando coniunctam fuisse legimus. Liuius libro 24. ait, M. Æmilium prætorem, cuius peregrina fors erat, suam iurisdictionem mandasse collegæ suo Atilio Prætori Urbano. Idem lib. 25. ait, cum Prætores prouincias sortirentur, P. Cornelio Sullæ peregrinam & Urbanam obuénisse, quæ duorum antea fors fuerat. Idem lib. 36. scribit, M. Iunio Prætori iurisdictionem utramque euenisse. Et lib. 37. Posthumium Albinum Urbanam & inter peregrinos sortitum esse: sed partes decreuisse,

ut Q. Fabius Pictorius inter peregrinos diceret. Denique lib. 49. Senatū censuisse, mortuo C. Decimio Prætorē urbano, ut P. Cornelius Prætor peregrinus, fieret etiam Urbanus. Vlpianus inf. De dolo. 9. §. 3. allegat Labeonis librum trigésimum Prætoris peregrini, & eiusdem librū primum Prætoris Urbani. inf. De verb. signif. 9. Valde equidem uellem, extarent eius libri de Prætorē, præsertim peregrino. Nam & ualde interesset, eius officium conferre cum officio Prætoris Urbani. Cicero Verr. III scribit, L. Pisonem Verris Prætoris Urbani collegā sæpe intercessisse, cum Verres aliter atque edixerat decerneret: multosque propterea ad Pisonis sellam solitos conuenire, & in eius æquitate atque prudentia fuisse paratissimum perfugium. Si ille Piso erat Prætor peregrinus, magna peregrini Prætoris maiestas erat, qui Urbano intercedere poterat, & ab ijs quibus iniuria fieret, appellari. Sed & apud Cæsarem lib. 3. De bello ciuili, legimus M. Cælium Prætorē tribunal suum propterea collocasse iuxta sellā C. Trebonij Prætoris Urbani. Quid? cum Prætoris Urbani Iurisdictio sola esset, sine ulla Imperij meri parte: uidetur tamen Prætoris peregrini non solum iurisdictio inter peregrinos fuisse, sed & capitalis quæstio de repetundis, quæ peregrinorum sociorum causā instituta erat. Asconius in Orat. Cicer. in toga cand. ait, Caium Antonium, qui multos in Achaia spoliauerat, ab ijs eductum in ius ad M. Lucillum Prætorē, qui ius inter peregrinos dicebat: Lucillumque, quod Græci postulabant, decreuisse. Quem locū Manutius eruditè obseruauit: & si Iurisdictio peregrina

regrina cum quæstione repetundarum iuncta sit, ingeniose monuit, Ciceronem, qui de repetundis quæsiuit, debuisse quoque Prætorem esse peregrinum. Hæc uulgò abs Iurisperitis nõ obseruantur, & tamen sine ijs disputationes de Iurisdictione & Imperio mero non satis intelliguntur: tantoque magis hæc præmonstro. Sed quid est quod Pomponius ait, post aliquot annos Prætorem peregrinum urbano adiunctum esse? Libro 19 epitomes Liuianæ scriptum est, Duos Prætores primùm creatos esse, A. Posthumio & C. Lutatio Cofs. Si eorum alter fuit peregrinus, sequitur, inter urbani & peregrini Prætoris primam creationem plusquam 120 annos interfuisse.

Vt persequamur Pomponij uerba: Ait, TRIVM VIRI MONETALES AERIS, ARGENTI, AVRI FLATORES: ET TRIVM VIRI CAPITALES, &c. Cicero utrosque III uiros cõiungere uidetur, cum de minoribus magistratibus loquens edicit: VINCULA SONTIVM SERVANTO: CAPITALIA VINDICANTO: AERES, ARGENTVM, AVRVM VE PVBLICE SIGNANTO. Idem faceret ad Trebatium Iuriscons. Treuiros (inquit) uites censeo, audio capitales esse: malle, auro, argento, ære essent. Triumuirorum monetaliū fuisse has olim notas A. A. A. F. F. hoc est, Auro, argento, ære, flando feriundo, Bembus etiam annotauit. Triumuiros capitales, Salustius uocare uidetur uindices rerum capitalium: quos ait, Lentulo in carcere gulam laqueo fregisse, sicuti ijs præceptum erat. Sed quando creati primùm fuerunt? Pomponius hoc tacet. Epitome Liuiana lib. 11. indicat primùm creatos esse, Curio Dentato Consule, aut paulopost.

Potuit

Potuit is esse annus Urbis quadringentesimus sexagesimus quartus.

Capta deinde Sardinia, mox Sicilia.) Circa annum Urbis D XIX, dicuntur hæ nobilissimæ insulæ captae, & in prouinciarum formam redactæ. Cicero Ver. IIII scribit, Siciliam fuisse, dictamque esse prouinciam primam. Fuerunt sanè & aliæ prouinciæ liberæ, in quas nullus aut Prætor aut magistratus mittebatur cum imperio. Itaque non omnino uerum est, quod hic ait Pomponius, totidem fuisse Prætores, quot prouincias. Nam neque omnes prouinciæ erant prætoricæ. Cæterum qui Romæ Prætores fuerant, solebant deinde mitti in prouincias proprætores: quarum propterea numerus cum Prætorum numero conuenisse creditur. In epistola Cælij ad Ciceronem extat hoc S. C. Senatui placere, in Ciliciam prouinciam, inque VIII reliquas prouincias, quas Prætorij pro Prætore obtinerent, eos qui Prætores fuerunt, neque in prouincia cum imperio fuerunt, quos eorum ex S. C. cum imperio in prouincias prætore mitti oportet, eos sortitò in prouincias mitti, &c. Atque hinc quidem etiam intelligi potest, quod Pomponius hic ait, Prætores partim rebus urbanis, partim prouincialibus præfuisse. Sequitur:

Cornelius Sulla questiones publicas constituit, ueluti de falso, de parricidio, de sicarijs, de iniurijs, & Prætores quatuor adiecit.) Nobilis est hic locus, & singulari animaduersione dignus. In libro Florétino illud DE INIURIIS expunctum est. Sed cum quatuor questorum mentio fiat, non temerè uidetur quarta de iniurijs quæstio adijci. Sanè Paulus inf. De

procur. 42. §. 1. ait, actionem iniuriarum pro publica quidem utilitate exerceri, priuatam tamen esse: & ideo in ea ex lege Cornelia procuratorem dari posse. Cicero quoque libro secundo de Inuent. priuatam fuisse significat. Suspectus itaque hic locus est, qui eam actionem refert inter publicas quæstiones. Sed & quod de parricidijs nominatim hic dicitur, suspectum est. Cicero pro Sex. Roscio, indicat quæstionē de parricidijs comprehensam esse lege & quæstione de sicarijs, tempore Cornelij Sullæ: ut Cornelia lex & quæstio de sicarijs pertinuisse intelligatur & ad parricidas: neque de his separatim instituta uideatur quæstio diuersa, donec Pompeius & legem de ijs tulerit, & proprium Quæstorem instituerit. Quid igitur? Superessent duæ tantum quæstiones publicæ ex lege Cornelia, nempe de sicarijs & de falso. Nam & falsi quæstio comprehendebat quæstionē de ueneficio. Atqui Pomponius ait, quatuor à Cornelio Sulla Prætores adiectos esse. Hic alius nodus est: quem qui ingeniose secant, magis quàm dissoluunt, aiunt, ex Prætoribus, qui tunc erant Romæ, quatuor esse his iudicijs adiectos. Nam & is Iudex qui datur, actioni addi siue adijci dicitur. Verùm etsi nulli Prætores noui à Sulla instituti essent: tamen nō plures Quæstores esse iussit, quàm erant eæ quas constituebat, quæstiones publicæ. Deinde reuera auctum fuisse à Sulla numerum Prætorum, sequentia significant. Ait Pomponius, Cæsarem duos addidisse: ita duodecim Prætores esse creatos. Augustum deinde sedecim constituisse. Hic rursus aqua nobis hæret. Liuius libro quadragesimo
ait,

ait, legem Bebiam fuisse, ut alternis annis quaterni tantum Prætores crearentur. Si ijs Sulla quatuor addidit, efficeretur octo: sicuti octo fuisse tēpore Ciceronis traditū est. Si duos ijs adiecit Cæsar, nō nisi decē essent. Et uerò Dio, nō nisi decem à Cæsare creatos esse, scribit libro 42. Sed idem libro sequenti ait, sedecim aliquando ab eo creatos fuisse: cum tamen numerum non fuisse retentum. Itaque quod Pomponius ait de XII, suspectum est, & potius scribendum esse quibusdam uidetur X. Eadem mendii aut erroris suspicione laborat, quod subijcit, Augustum XVI constituisse. Nam Corn. Tacitus non nisi XII numerat. Loquens enim libro primo de Tiberio: Candidatos (inquit) XII Præturæ nominauit, numerum ab Augusto traditum. Deniq; Pomponius adiecto Prætorē fideicommissario, & eo qui inter fiscum & priuatos ius diceret, ait, XVIII Prætores in Vrbe ius dixisse. Et si iam de numero nihil contendamus, tamen discernendi erant qui propriè ius dicebant, ab ijs qui quærebant, atque etiam ab eo qui iudicabat. Prætor Urbani propriè ius dicebat: nunquam quærebat: iudicabat perrarò. Sed Pomponius generaliter usurpat, ius dicere, ut & ad quæstiones capitales pertineat. Nam & antea dixit, De capite ius dicere. Prætor fideicommissarius propriè iudicabat & cognoscebat de fideicommissis, saltem minoribus. Nam maiorum fideicommissorum cognitio uidetur fuisse Consulū. Quintilianus libro tertio, cap. 6. Non debes (inquit) apud Prætorē petere fideicommissum, sed apud Consules. Maior enim Prætoria cognitione summa est. Sed &

Ulpianus in Titulis, cap. 25. ait: Fideicommissa non per formulam petuntur: sed cognitio est, Romæ quidem Consulum aut Prætoris, qui Fideicommissarius uocatur. Quod ait cognitionem fuisse sine formula, significat propriè non fuisse iurisdictionis. Et profectò in libris Iuris Ciuilis cum sæpe fiat mentio Prætoris fideicommissarij, non dicitur tam ius dixisse de fideicommissio, aut actionem iudices uel dedisse: quàm, cognouisse & iudicasse. inf. De lega. lib. 2. cap. 29. & Institut. De fideicom. hæred. Quod ad Prætores, Quæstores, uel Quæsitores attinet: eorum propriè nulla iurisdictionis erat, sed potius quoddam imperiū merum. Sed & Iudices questionū sæpe Romæ fuisse dicuntur, qui non erant alioqui Prætores. Postremò absurdum est, quod Póponius non solum omnes Consules, Aediles, Prætores, sed & Tribunos iura reddidisse ait. Atqui constat, Tribunos pl. nullam planè fuisse iurisdictionem, ac ne uocationem quidem eos habuisse. Certè Tribunos pl. antiquitus non fuisse creatos iuri dicendo, nec causis querelisq; de absentibus noscedis, sed intercessionibus faciendis, quibus præsentibus fuissent, ut iniuria, quæ coram fieret, arceretur, scribit Gellius lib. 13. cap. 12. Porro ad id quod Póponius ait de Præfecto urbi, qui Latinarum feriarum causa introductus est, & pificiscentibus ad eas magistratibus in Vrbe relinquebatur, pertinet, quod apud Gellium quærit Mutius, an Præfectus urbi, Latinarum causa relictus, potuerit Senatum habere. Constituendarum autem illarum feriarum causa, quarum sacrum in monte Albano celebrabatur, creati interdum sunt Dictatores. Linius significat, anno Urbis cccix Senatui placuisse, feriarum

rum cōstituendarū causa Dictatorē dici: dictum-
que esse P. Valeriū Poplicolā. Et in Tabulis Capi-
tolinis scriptū est, anno urbis CCCCXCVI Q. O-
gulnium Gallū fuisse Dict. Latinar. feriar. causa.

Supereft tertius locus huiusce capituli, qui est
de Iuriconsultis & eorum successione: in qua ta-
men recensenda Pomponius temporis ordinem
non semper sequitur. Quod attinet ad Appium
Claudium, nescio cur Centemmanum ait uoca-
tum fuisse, ut est in libro Florentino: in alijs est
CENTIMALVS, in alijs CENTINIANVS. Ego pu-
to scribendum potius esse CAECVS. Sic enim à
ueteribus appellatur hic Appius, qui de Pyrrho
non recipiendo in Senatu sententiam dixit. Hu-
ius etiam fuisse uiam Appiam Pomponius ait, &
aquam Claudiam. huius tamen aquæ uenas Ap-
pij collega in censura Plantius primū inuesti-
gavit: proptereaque etiam Venox est appellatus.
Fuit Romæ & alia quædam aqua Claudia, quam
Claudius Cæsar induxit. Denique hūc Ap. Clau-
dium scripsisse de usurpationibus, ait Pompo. Le-
ges XII Tab. de usucapione agebant. Usucapio-
nis interruptio appellatur à Iuriconsultis usur-
patio. inf. De usurpat. 2. nempe, cum alius possi-
dendo, possessionem meam interrumpit: nulla
autem est usucapio, si qua sit usurpatio: hoc est, si
non sit cōtinuatio possessionis. Ergo de usurpa-
tione ad XII Tabulas, ut opinor, Ap. Claudius,
centum post eas annis, scripsit. Videturq; hoc pri-
mum fuisse priuatum scriptum de Iure Ciuili.

Quod subijcit Pomponius, IDEM AP. CLAV-
DIVS, QUI VIDETVR ABS HOC PROCESSIS-
SE, R. LITERAM INVENIT, &c. suspectū est. Nam
Dd 4 hunc

hunc tertium uidetur Ap. Cladium facere, qui à secundo processerit, & tamen eundem esse ait. Cicero in quadam epistola ad Papirium Pætum, ait L. Papiriũ Crassum, primum uocari desitum Papisium. Eumque Dictatorem fuisse annis post Romam conditam ccccxv. Viuebat eo tempore Ap. Claudius, siue is tunc inuenerit literam R, siue eius aliquis filius.

Pomponius ait, post hos fuisse Sempronium Sophum. Certè Ap. Claudius sensit hunc acrem aduersarium, cum ille censor, hic Tribunus p. esset, & de lege Æmilia ageretur. Vide Liuium libro nono. Sophum eum primum postremũque uocatum esse, Pomponius indicat. Sapientem alium deinde appellatum esse, postea docebit. Sane Iustinianus, quos Prudentes dicimus, *Σοφῶν* Græcè uocat.

Pomponius deinde Scipionem Nasicam, qui Optimus à Senatu appellatus est, commemorat. Mallem eius filium P. Cornelium Scipionẽ Nasicam, quem ueteres Corculum appellarunt, laudasset. Nam is dignior fuit, qui in ordinẽ Iuriscõsultorum referatur. Sequitur, DEINDE Q. MUTIVS, QUI AD CARTHAGINENSES MISSVS LEGATVS, &c. Sic scriptũ est in libro Florentino. In alijs libris est Q. FABIVS. Nam & hic reuera fuit huius legationis princeps. In qua quidem quatuor habuit collegas. Sed ex his aliquem iã tum fuisse Q. Mutium Iuriconsultum, ueteres scriptores non tradunt. Sed & quod de duabus referis hic narrat Pomponius, ab alijs historiarum scriptoribus paulò aliter refertur. Certè quod Pomponius Nasicæ postponit hunc siue Q. Fabium,

bium, siue Q. Mutium, præposterum est. Vixdū natus erat Nasica, cum hæc ad Carthaginenses legatio suscepta est. Est & præposterum, cum post utrumque fuisse subiicit Tiberium Coruncanium. Fuit enim utroque antiquior. Nam Consul fuit cum P. Valerio Leuino annis plusquam sexaginta, ante illam ad Carthaginenses legationem. Miror autem, cur non Tiberiū, sed Titum quidam eum appellent, & propterea scripturam Pomponij mutet. Scriptum certè est in uetustis libris **TI. CORUNCANIUS**. Ti. autem Tiberium significare, Plutarchus & Probus scribunt. Hūc Ti. Coruncanium, ex Pontificum Commentarijs longè plurimū ingenio ualuisse, ait Cicero in Bruto: & tanta sapientia fuisse, ut ad eum de omnibus diuinis atque humanis rebus referretur, scribit libro tertio de Orat. Pomponius ait, memorabilia multa eius respōsa de iure fuisse. Ego illud commemorare tantum possum, quod Cicero libro tertio de Legibus narrat, placuisse P. Scæuolæ & Coruncanio Pontificibus Maximis, eos qui tantundem cæpissent, quantum omnes hæredes, sacris alligari. Sequitur apud Pōponium P. Attilius, qui Sapiens appellatus est. Fortassis rectius scriberetur **L. ACILIUS**. Sic enim Cicero in Lelio: Scimus (inquit) L. Acilium apud patres nostros appellatum esse Sapiētem, quia prudens in Iure Ciuili putabatur. Et libro secundo de Legib. interpretes XII Tabularū laudat Sex. Aelium & L. Aciliū. Meminit & Festus Acilij interpretis XII Tabularū. Sequitur de Catone, **SED PLVRIMI FILII EIVS**. Budęus legit, **SED PLVRIMI LIBRI EIVS**. Ego nihil muto: quanquam nō-

nihil uideam quod in Pomponij oratione parū
cohæreat. Fuit M. Porcius Cato Iurisperitus.
Fuit eius filius multo magis: & egregios de Iure
Ciuili libros reliquit, ut Gellius scribit.

Quod deinde Pomponius ait, P. Rutilium Ru-
fum fuisse Asię Proconsulem: non satis conuenit
cum epitome Liuiana, quæ eum fuisse narrat le-
gatum Q. Mutij Proconsulis. Asconius, Q. Mu-
tij Quæstorem fuisse Rutilium, scribit. Iuriscon-
sultum fuisse, ipsæ adhuc Pádestæ testes esse pos-
sunt, in quibus laudatur eius sententia, tribus lo-
cis. De arb. cæd. De usu & habit. De penu leg. Sed
obseruandum est, posteriorem fuisse alium Iuris-
consultum Rutilium Maximum, ex cuius libro
singulari ad Legem Falcidiam, descriptum est
cap. 125. De lega. 1.

Sequitur apud Pomponium, LVCIVS CRAS-
SVS FRATER P. MUTII, QVI MUTIANVS DI-
CTVS EST. Mallem, LICINIUS CRASSVS. Hic
enim est P. Licinius Crassus Diues Mutianus, na-
turalis frater P. Mutij, qui adoptatus est à Lici-
nio Crasso Diuitem: & ideo eius nomina assump-
psit, suum uerò gentilicium nō nihil productum
retinuit. Hæc enim adoptionis lex fuit, de qua
Dio libro 40 & 46. Ait Pomponius, eum appel-
lari Iurisconsultorum disertissimum à Cicerone.
Vbi hoc Cicero dixit?

His omnibus cur Pomponius postponat Q.
Mutium Scæuolam Pont. Max. nihil est causæ.
Sed multo magis miror, præteritum ab eo esse
P. Mutium Scæuolam Augurem, cuius domus
propter Iurisprudentiam dicebatur Oraculū ci-
uitatis. Q. Mutium magis amauit Pomponius:

ad cuius etiam libros de Iure Ciuili, quos hîc laudat, Cōmentarios scripsit, ex quibus multa sunt reliqua in Pandectis. Inter auditores Q. Mutij refert Sextum quēdam Papirium. Hic uideretur esse Papirius Fronto, cuius etiam libri in Pandectis laudantur. Nō enim esse potuit ille Papirius Iustus, qui constitutiones Diuorum Fratrum collegit. Iisdem auditoribus annumerat Pomponius Aquilium Gallum, & Balbū Lucilium. Mirum uerò, quòd utriusq; scripta contēpta æquē fuisse significat. Cicero, Balbum illum in agendo & respondendo considerata tarditate uti solitū esse, scribit. Contrā autem, Aquilij laudat prōptam in agendo & respondendo celeritatem: eumque ait, Iuris Ciuilis rationem nunquam ab æquitate seiunxisse. Extant adhuc in Pandectis uestigia multa Aquilianæ Iurisprudētiae. Porrò quod Pōponius narrat de Seruij in legatione mortui statua, repetatur ex Ciceronis Philippica nona.

Seruij auditores laudantur in Pandectis inf. De dote præleg. 6. Qui nam ij fuerint, Pōponius hîc ostendit. Inter eos commemorat Cinnā. Eius quoque mentio fit inf. De ritu nupt. 6. De cond. & demonstr. 40. Item Namufam, qui diligentiss. fuerit. Vide inf. De condit. & demonstr. 40. §. 3. & De aqua plu. 2. §. 6. Horum auditorum, duos ueluti principes laudat, Alphenum Varū & Aufilium. Illum in Pādectis modò Alphenum, modò Varum simpliciter appellari, qui nō obseruāt, sententias duorum Iurisconsultorum pugnantes esse finxerunt, quæ unius erant, prima quidē specie dissimiles, sed alioqui cōsentiētes re ipsa.

inf. De rei uindic. 5. §. 3. De damno infect. 9. §. 2.

Oflij

Ofilij libros de Legib. Vicesimæ, laudat Pomponius. Similes fuerunt Æmilij Macri libri τῶν εἰκοσθῶν, siue ad legem Vicesimam hæreditatum, inf. De transf. 13. De relig. 37. De testa. 7. Ad leg. Fal. 68. De uerb. signific. 154. Plinius in Panegyri. de hac Vicesima, quæ detrahebatur hæredibus, & fisco dabatur, multa scribit. Iustinianus eam suo tempore nullam fuisse ait, l. ult. C. De ed. di. Ad. toll. Sequitur apud Pomponium, FVIT AVLVVS CASCELIVS, Q. MVTIVS VOLVSI AVDITOR. Sic enim habet liber Florentinus. Alij legendum putant, Q. MVTII SCAEVOLAE AVDITOR, quod cōmodius uidetur. Sed fortasse rectius ita: QVIN TI MVTII ET VOLCATII AVDITOR. Nā & Plinius lib. 8. cap. 40. laudat Volcatiū, qui Ius Civile docuerit Casceliū. Certè Volusius Metianus Iuriscōsultus, qui multis annis posterior est, hac referri non potest.

Cum Tuberonem Pomponius hic dicat doctissimū fuisse Iuris publici & priuati: facere non possum quin locum singularem ex Ciceronis libris de Iure Ciuili in artem redigēdo, quem Gellius recitat, commemorem. Nec uerò (inquit Cicero) scientia Iuris maioribus suis Q. Ælius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit. Mitto alia in Commētarijs uulgata. Porrò Pomponius ait, Antistium Labeonem reliquisse quadringenta uolumina. Sic certè habet liber Florentinus. Sed alij libri, QVADRAGINTA. Vtra sit uerior lectio, dubito. Sanè Index Iustiniani, Antistij Labeonis περὶ ἀρχῶν libros octo, Posteriorum decem tantum laudat. Gellius uerò lib. 13. cap. 10. saltem quadraginta fuisse libros horum Posteriorum significat.

gnificat. Laudat enim xxxviii, xxxix, xl. Posteriores autem uocatos fuisse ait, quòd post eius mortem editi sint. Laudat & eius libros ad Edictum, & ex quarto aliquid refert. Potuerunt ij esse complures. Ulpianus allegat Labeonis librum primum Prætoris Urbani. inf. De uerb. signif. 19. Et eiusdem librum trigésimum Prætoris peregrini, inf. De dolo. 9. §. 3. Allegat & Pomponius Labeonis libros Epistolarum, inf. De usurp. & usufrucap. 30. Denique eius Commétarios ad xii Tabulas laudat Gellius, lib. 1. cap. 12.

Meminit deinde Pomponius Sectarum, quas excitarunt dissensiones Labeonis & Capitonis, cum Labeo multa innouaret. Gellius lib. 13. cap. 12. quippiam recitat, quod hîc prætermitti nò debet. In quadam (inquit) epistola Arteij Capitonis scriptum legimus, Labeonem Antistium, legum atque morum Po. Ro. iuris que civilis doctum apprimè fuisse. Hoc profectò magnum & ingenuum est aduersarij testimonium. Cur igitur ei aduersarius fuit? Certè non tam nouitatis (sicuti Põponius hic significat) quàm antiquitatis nimium studium, Capito in Labeone reprehendisse uidetur. Nam in eadè de eo epistola adiecit: Sed agitabat hominem libertas quædam nimia atque uecors, usq; eò, ut D. Augusto iâ principe & Remp. obtinente, ratum tamen pensumque nihil haberet, nisi quod iustum sanctumque esse in Romanis Antiquitatibus legisset.

Põponius narrat, Capitonis partes secutum esse Masurium Sabinum, deinde Cassium Lõginum, cui successerit Cælius Sabinus, ut huic Iauolenus, & Iauoleno Iulianus. Labeoni uerò, Ner-

uam,

uam, deinde Proculum, cui Pegasus successerit; ut huic Celsus, & Celso Neratius. Dictosq; hinc esse Proculianos, illinc Casianos. Scholæ Casianorum meminit Plinius lib. 5. Epist. Dicebatur & hi Sabiniani: ut & aduersarij, Pegasiani. Harum sectarum & dissensionum frequens est in Pandectis mentio: earumque obscura etiam uestigia diligenter notare oportet. Multis enim nos difficultatibus ea obseruatio sæpe liberabit. Iauolenum Iulianus agnoscit, & laudat præceptorem suum, inf. De manu uind. 5. Ipse cum Casio laudatur inf. De acqui. poss. 1. §. 3. & 8. Itaq; Casianum fuisse, uel Sabinianum existimo: non minus quam magistrum suum Iauolenum, qui ex Casio libros sex scripsit. Postea tamen has sectas desisse existimo. Non enim posteriores Iurisconsulti uidentur in suorum præceptorum uerba etiam iurasse. Sed mirum est, quod Paulus inf. de act. rer. amot. 1. in quadam quæstione, hinc Neruam cum Casio, illinc Sabinum cum Proculo iungit, utramque ueluti familiam permiscens, & dissentientes alioqui coniungens, consentientesque committens. cum potius Nerua cum Proculo, & cum Sabino Casius iungi debeat, soleatque. Atque ita quidem etiam locum illum, qui perturbatus uidetur, restituendum esse, placuit nuper ingenioso cuidam interpreti.

Duo supersunt, quæ ad Pomponium notem. Ait de ueteribus Iurisconsultis, NEQVE RESPONSA UTIQVE SIGNATA DABANT, SED PLERUNQUE IUDICIBVS IPSIS SCRIBEBANT, AUT TESTABANTVR, QUI ILLOS CONSULEBANT. Alijs consultoribus non lubenter dabant signata responsa:

sponsa: uel quia tantum sibi auctoritatis non sumebant, uel quia auctores temerè illis esse uolebant, cum multa metuerent. Cicero pro Cluent. Errat (inquit) uehementer, si quis in orationibus nostris, quas in iudicijs habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Huc pertinet & illud Senecæ lib. 7. de Benef. Quæris tamen quid sentiam, & uis signare responsum. Iudices olim à Prætore dabantur cum formula quidem, sed homines alioqui plerumq; indocti, ut Quintilianus fatetur. Atq; ut docti fuissent, tamen in consilium alios Iurisperitos aduocare solebant, ut intelligi potest ex oratione Ciceronis pro Quint. Consulebant ergo persæpe Iurisconsultos. Hi quid sentirent, lubenter rescribebant, & (ut Pomponius ait) testabantur. Testationis uerbo significat, quod coram testibus declaratur, uel etiam scribitur.

Postremum est illud, CELSVS QUIDEM ET ITERVM. Sic rectè nunc legitur, quod in alijs libris mendosum erat. Fuit Celsus bis Cõsul: primum cum Iulio Balbo, iterum cum Neratio Marcello. Quod, etsi fasti Cõsulares omnes interijssent, intelligere tamen interpretes potuerat ex l. ult. C. de seruo Reip. manu. Et, ITERVM, accipi pro eo quod Græci dicunt δι' ἑτέρου, ipse etiam Vlpianus docet inf. De eden. 6. §. ulti.

Ad Tit. 111. De Legibus.

C A P. I.

Non dubium est, Legis descriptionem, quæ hic proponitur, repetitam esse ex Demosthenis aduersus Aristogitonem oratione, cuius etiam

etiam uerba capite sequenti recitantur. Extat & similis descriptio apud Aristotele lib. 1. Rhetoric.

Coercitio.) Quidam legunt CORRECTIO. Est enim apud Demosthenem, ἐπαινόρθωμα. Et delicta hic dici generaliter uidentur, quæ iustam æqualitatem uiolant, cuius conseruatione esse legem Cicero ait. Hucque pertinet, quod alibi scribit, legem uetare delinquere: hoc enim est, quod dicere solemus, neminem ledere, & ius cuiq; suum tribuere.

Communis Reip. sponsio.) Apud Demosthenem est, πόλεως σωθῆναι ἡσιν. Sicuti & apud Dionysium Halicarn. lib. 10. Romani Cōsules & Patricij aiūt, σωθῆναι εἶναι ἡσιν πόλεως, τοὺς νόμους. Apud Aristotelem lib. 3. Politic. laudatur Lycophron auctor huius sententiæ, ὁ νόμος, σωθῆναι, ἐγγυητὴς ἀλλήλοις τῶν δικαίων. Idem Aristoteles lib. 1. Rhetoric. ὅλας (inquit) αὐτὸς ὁ νόμος σωθῆναι τίς ἐστίν. Atq; inde quidem probat, priuatorum quoq; pactorum magnam esse uim & auctoritatē. Sed quod Papinianus hic ait, SPONSIO, plus quiddā est quàm σωθῆναι, & maioris obligationis causam indicat. Non enim nudam conuentionem significat, sed stipulatione quadam interueniente contractam. Sic enim uerbo Sponsionis utuntur Iurisconsulti. Constat autem, leges non fuisse perlatas sine rogatione: quæ certè stipulationis quædam species erat. Sed & lex perlata confirmabatur communi ciuium iureiurando. Singuli enim in eam iurabant. Ergo non potuerunt non lege teneri.

C A P. III.

Quæ ἐπὶ τὸ πλείον accidunt, non quæ ἐν παραλόγῳ.)
 Quidā legūt cōiunctim, ἐν παραλόγῳ ἐπὶ τὸ πλείον.

ut intelligamus iura esse constituenda de ijs quæ
 ut plurimum ex inopinato accidunt, & propterea
 magis opus habent legis auxilio. Aristoteles
 lib. 5. Ethic. simpliciter ait: τὸ ὡς ἐστὶ τὸ πλεον λαμβάνει ὁ νόμος. Si extaret libri Theophrasti, quos de
 Legibus scripserat, rectius iudicare possemus de
 eo, qui hic recitatur, loco. Alterum Paulus recitat
 inf. 6. Sed magis explicat inf. Si pars hæred.
 pet. 3. Meminit & Justinianus Nou. const. 94.
 ubi & illud Theophrasti ἀπαξ ἢ δις interpretari
 uidetur, τὸ ἀσπίως γινόμενον. Sicuti & in Nou. cōst.
 44. uocat τὰ συμβαίνοντα ἀσπίως.

C A P. VII.

Imperare, uctare.) Miror esse qui expūgant istud
 VETARE. Potius expungerem, IMPERARE. Nam
 magis in uetando, quàm in imperando lex ciu-
 lis cōsistit. Vetat, ne quem lædamus. Non etiam
 imperat, ut aliquem iuuenus. Sed & maior est
 uis uetantis, quàm imperātis, cum illa exceptio-
 ne quadam quasi corrigere uideatur hanc quæ iu-
 bet, ut est apud Ciceronem lib. 2. de Inuent.

C A P. XXIX.

Non est negligenda huius capituli inscriptio,
 quæ indicat descriptum esse ex Pauli libro singu-
 lari ad legē Cinciam. Lex ea fuit de donis & mu-
 neribus, proptereaq; à Plauto appellatur Mune-
 ralis. Lata esse dicitur anno urbis DCLIX, ne quis
 ob causam orandam donum munus ue caperet.
 Hic certè facile fuit, in eius legis fraudem aliquid
 astutè comminisci: nec dubium est, quin orato-
 res ingeniose eam eluderent. Nam & postea ne-
 cesse fuit eadem rursus de re legem Titiam ferri,
 ne pecuniam donum ue patroni causarum acci-
 perent.

perent. Cuius legis Titiaë, non minus quàm Cinciam, meminit Cornelius Tacitus. Rectè itaque hic Paulus nō minus τὴν δεικνύσαν, quàm τὸ πῦρ, ut Vlpianus capite sequenti uocat, tuetur. Sanè Prætor ait, sese non seruaturum pactum contra leges factum, uel quo fraus eis fieret. inf. De pact. 7. §. 3. Ad illud Edictum nō minus commodè, quàm ad legem Cinciam, referri posset hic Pauli locus, sicuti sequens caput Vlpiani ad Edictum aliquod refertur. Et uerò in omnium legum interpretatione in primis tenendum est, quod hic traditur.

CAP. XXXI.

Est & huius capituli inscriptio obseruanda. Non enim temerè est, quod Vlpianus ad legem Iuliam & Papiam dicat, Principem legibus solutum esse. Alexander Imp. l. 3. C. de testam. Lex Imperij (inquit) solennibus Iuris Imperatorem soluit. Lex illa Imperij fuisse uidetur, quæ aliàs Regia dici solet: & edita, saltem renouata, est in gratiam Augusti. Hic legem Iuliam Papiam, cuius plurima capita fuerunt, auxit & confirmauit. Eidem hoc primum datum est, ut legibus solutus esset: quod postea alij Imperatores suo quodam ueluti iure sibi sumpserunt, ut eleganter scribit Dio libro quinquagesimo tertio. Non omnibus tamen omnino legibus Augustus solutus est. In lege Regia de imperio Vespasiani (cuius legis fragmentum nuper inuentum est) scriptum esse legimus, uti quibus legibus plebis ue scitis scriptum fuit, ne diuus Aug. teneretur, ijs legibus plebisque scitis Imp. Cæsar Vespas. solutus sit. Sanè Cicero lib. 3. de Rep. loquens

quens de lege naturæ: Nec uerò (inquit) aut per
Senatū, aut per populū solui hac lege possumus.

Ad Tit. v. De Statu hominum.

C A P. VII.

Inscriptio huius capituli ostendit, quod hic di-
citur de eo qui est in utero, pertinuisse propriè
ad quæstionem de portionibus, quæ liberis dam-
natorum conceduntur: de qua inf. De bo. damn.
7. Regula tamen generaliter concipitur, sicuti &
inf. 26. & De uerb. sign. 231. Pertinetque etiam ad
causam hæreditariam, tam ex testamento, quàm
ab intestato. inf. Si pars hæ. per. 3. De testa. 6. De
bon. poss. contra tab. 3. De suis & legit. 3. §. 4. Si
tab. resta. nullæ ext. 1. §. 6. Descendit autè ex ipsa
etiam lege XII Tab. in qua disertè scriptum fuit,
ut posthumi non minus legitimi hæredes essent,
quàm si uiuo patre nati essent: ut dixi in Com-
ment. ad XII Tab. Quod autem Paulus hic ad-
ijcit, eum qui est in utero, non haberi pro nato, ut
alteri profit: uerum est, etsi de ipsius patris emo-
lumento quærat. inf. De excus. 2. Sed & cum
quæreretur, an interea auget hæreditatem: re-
sponsum est, non augere, quia partus nondum
editus, homo non rectè fuisse dicatur. inf. Ad leg.
Falcid. 9.

C A P. VIII.

Titum Antoninum solet appellare Papinia-
nus, qui aliàs Diuus Pius dici solet. Sic inf. De a-
dopt. 32. Ad Treb. 12. Vfus autem huius rescripti
magis patuit, successore imperàte M. Antonino
Philosopho. Capitolinus enim de eo hæc scribit:
Liberales causas ita munuit, ut primus iuberet
Ec 2 apud

apud Præfectos ærarij unumquemque natos liberos profiteri intra tricesimum diem nomine imposito. Per prouincias, Tabulariorum publicum usum instituit, apud quos idem de Originibus fieret, quod Romæ apud Præfectos ærarij: ut si forte aliquis in prouincia natus causam liberalem diceret, testationes inde ferret: atque hanc totam legem de assertionibus firmavit. Hæc ille. Quid igitur, si malè cõcepta esset testatio: hoc est, si Tabularius instrumentum malè concepisset? Non oberit ueritati: sicuti neque librarij errorem nocere constat. inf. De diuer. reg. iur. 92.

CAP. XII.

Paulus, qui auctor est huius capituli, alio loco, hoc est, lib. 4. Sentent. Tit. 8. non tam Hippocratem, quàm Pythagoræi numeri rationem secutus, significat hunc septimum mensem completum esse debere. At Hippocrates, quem hic laudat, & sequi uidetur, non ita sensisse uidetur, ut apparet ex eius lib. *περί ἑπταμ.* Quid igitur? Quod hic est, SEPTIMO MENSE, apud Vlpianum est magis explicatè, CENTESIMO OCTOGESIMO SECVNDO DIE. inf. De suis & leg. 3. §. ult. ut tantum hic intelligamus sex menses completos, & duos præterea dies, hoc est, septimum mensem inchoatum: quæ Hippocratis sententia fuisse uidetur. Porrò nobile & Romanum exemplum huius loci Cicero lib. 10. ad Att. suppeditat. Tullia (inquit) mea *ἑπταμηνιαίου σὺτόκισερ.*

CAP. XIII.

Inscriptio est, PAVLVS LIBRO QVARTO SENTENTIARVM. In quibusdam libris adiunctum est & illud, TIT. DE INTESTATORVM SVCCESIONE. Quod

Quod rectum est: & inde magis intelligemus, (quod hic in primis intelligi obseruariq; debet) hoc caput propriè pertinere ad ipsum S. C. Tertullianum, quo quidem mater ingenua (ut ait Iustinianus) trium liberorum ius habens, uel libertina quatuor, ad bona filiorum intestatò mortuorum admittitur. Quid igitur, si peperit monstrosus? Eum inter filios hic non numerari, Paulus ait. At matri prodesse, ait Vlpianus: inf. De uerb. sig. 135. Certè id scripsit Vlpianus ad legem Iuliam & Papiã, ut ipsa inscriptio indicat. Ea lex, ut cœlibatus, sic & orbitatis pœnã statuerat: hoc est, si mulier non páreret. Quid igitur si peperit, sed monstrosus aliquid? Vlpianus iudicauit, nihilominus cessare pœnam legis Iuliæ. Facilius autem hanc submoueri, quàm præmium ex S. C. Tertulliano dari, nouũ non est. Sed cum utrunque iam sublatũ esset Iustiniani temporibus, debuisse Tribonianus hæc capita sic edere atque componere, ut alioqui conuenissent. Nam sublata ueteri illa differentia, quorsum eius uestigia retinet? Sanè si non agatur de matre, sed de ipso partu monstroso, constat nunquã numerari inter liberos, neq; ius filiorũ habere. l. 3. C. de posth. hæred. instit. Imò uerò lex Romuli erat, MONSTROSOS PARTVS SINE FRAUDE CAEDVNTO.

C A P. XVII.

In orbe Romano.) Cùm Iustinianus ipse meminerit orbis Romani, cum agit de caducis, miror nostros interpretes, uel librarior, perinde atque si inauditum illud esset, hunc olim locum corrupisse, & scripsisse IN VRBE. quasi uerò hic tantum ageretur de ijs qui sunt intra pomeria Urbis. Sal-

tem cogitassent, quid sibi illud uellet, quod etiā in Pandectis legunt, communem esse nostram patriam: inf. Ad munic. 33. Sed est iam pridem hic locus restitutus. Certè Aurelianus Imp. solebat sese inscribere, Orbis Romani Imperatorē. Quod autem hic omnes qui in eo sunt, donantur ciuitate Rom. intelligendum est de ijs, qui esse ciues possunt.

CAP. XVIII.

Et solitum esse, &c.) Idē Vlpianus alio loco id re petijt, in iisdem suis ad Sabinum libris, inf. De poenis. 3. Hic autem Adrianus Imp. non tam sibi hoc ascribit, quā moris & consuetudinis esse significat. Plutarchus uerò paulo ante Adrianum hoc etiam significauit, & Græcorum quoq; Aegyptiorumque fuisse talem consuetudinem ostendit, in lib. *περὶ τῶν βασιλ. τιμωριῶν*. sicuti & Aelianus lib. 5. Romanorum certè fuisse, ipse quoq; Clemens Alexandrinus aliquot post Adrianum annis scripsit libro secundo *τῶν ἑρωμ. Ρωμαίων* (inquit) *εἰ καὶ τις ἐγνος κατὰ δυνάμειν ἐπὶ θανάτῳ, ἢ πρὸς τὸ φόρον ἐῶσιν ὑποχείρην τῆν τιμωρίαν, πρὶν ἢ ἐπιτελεῖν*. Originemque eius moris refert ad legem Mosaicam, quæ uetabat animalia mactari, quæ gerunt uterum. Quod quidem & Philo Alexandrinus prius indicarat: & iam suo tempore, hoc est, multis annis ante Adrianum, receptā fuisse legem de differendo mulieris prægnantis supplicio, quamuis expressim nō dicat Romanorum eam legem fuisse, testatus est. Nam in lib. *περὶ φιλανθρωπ.* posteaquam Mosaicam legem commemorauit, addit: *συνεῖρ δέ μοι δούσοιρ ὀρμηθέντες ἐνιοὶ τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν ἐπὶ ταῖς κατακρίτοις γυναῖξιν ἐσηγήσατο δα νόμορ*.

ὅς κελύθει τὰς ἐγκύβασας, ἀν' ἀξία θανάτου δρωσίμῃ, μὴ θανάτῳ, μέγιστος ἀν' ἀποψέουσι, ἵνα μὴ ἀναιρημένων σωαπόληται τὸ κατὰ γαστρός.

CAP. XXIII.

Idem Ulpianus in Titulis, cap. 5. Non interueniente (inquit) connubio, liberi matris conditioni accedunt: excepto, qui ex peregrino & ciue Romana, peregrinus nascitur: quoniam lex Mensia ex altero peregrino natum, deterioris parentis conditione sequi iubet. Quis eius legis Mensiæ auctor fuerit, & quo tempore ea alioqui lata sit, nescio. Sunt qui putant eam significari, cum Ulpianus hic ait, NISI LEX SPECIALIS, &c. Sed de peregrina tamen non tam hic quærendū nunc est, quam de seruili conditione: præsertim cum paulo antè dictum sit, eos omnes qui sunt in orbe Romano, esse ciues.

CAP. XXVII.

Nec ingenuum, &c.) Filium tamen facit, ut saltem is in adoptantis familia cōsequatur iura ingenuorum: inf. De ritu nup. 32. Sed quid si seruum dominus adoptet? Non facit filium. Liberum tamen facit: sicuti Cato olim respondit. Institut. de adopt. §. ult. Quod hic non annotarem, nisi si interpretes id non satis obseruarent. Cæterum adijciendum est, quod ait Gellius lib 5. cap. 19. Masurium Sabinum scripisse, Libertinos quidem ab ingenuis adoptari iure posse: sed id neq; permitti, neque permittendum esse, ut homines libertini ordinis per adoptionem in iura ingenuorum inuadant.

FR. BALDVINI
Ad Tit. v l. De his qui sui uel a-
lieni iuris sunt.

C A P. III.

Simili modò matresfa.) Nō est hoc perpetuò ue-
 rum, ut dicantur matresfa. quæ suæ sunt po-
 testatis. Nam ita etiam dicebantur uxores, quæ
 in manum uiri conuenerant, ut testis est Cicero
 in Top. & Gellius. Interdum etiam matremfa.
 ex bonis moribus æstimant Iurisconsulti: ut &
 ueteres uirum bonum appellabant patremfa. Vn-
 de Cicero p Quintio: Vetus est de scurra, multo
 facilius diuitem quàm patremfa. fieri posse.

C A P. VI.

Placet nobis Iuliani sententia.) Iulianus inf. De lib.
 agn. 1. §. 8. meminit mariti, qui lōgo tempore ab-
 fuit, & reuersus uxorem prægnantem inuenit,
 ideoque eam reiecerit. Esseq; ait iniuriosum: etsi
 quid ex his quæ S. C. continentur, omiserit, ei
 suum hæredem nasci. Quod autem hic proponi-
 tur, per decennium abfuisse, & reuersus inuenis-
 se anniculum: quæstio est, quæ nullam dubitatio-
 nem habet. Suspiciatus sum aliquândo PER BIEN-
 NIUM potius legendum esse. quanquam & tum
 dubitandum non sit, non esse mariti filiū. Nam
 nō nisi decem menses partui dantur. inf. De suis
 & legit. 3. §. ult.

C A P. XI.

Vel emancipati.) Sic in omnibus libris legitur.
 Connanus tamen putat legendum potius esse,
 SEMEL EMANCIPATI. ut sit hæc simplex senten-
 tia Modestini: filios semel emancipatos, deinde
 inuitos non redigi in patriam potestatem. Non
 uideo

nideo tamen, cur receptam lectionem debeamus mutare, quæ & plus aliquid significat: nempe, filios naturales, qui scilicet non sunt ex iustis nuptijs nati, & propterea non nascuntur in potestate, itemq; eos qui nati sunt filijfa. sed postea sunt emancipati, nō reuocari in potestatem, si nolint. Quanquam emancipati facilius reuocari possint, nempe si sint ingrati. illud autem, SEMEL EMANCI-
CIPATI, nō satis uidetur esse ueteris Iurisprudentiæ. Nā ter mancipatos & manumissos esse oportebat, priusquam liberarentur. Sed quid si non recusent redire in patriam potestatem? Honestè poterunt per adoptionem. inf. De adop. 12.

Ad Tit. v i i . De adoptionibus & emancipationibus, & alijs modis, quibus potestas soluitur.

ADoptiones hic coniunguntur cum emancipationibus: quia etiam dissolunt potestatem patris naturalis, quamuis nouā alteri tribuant. Arrogatio uerò planè fuit contraria emancipationi. Potestas autem simpliciter hic appellatur, patria potestas.

C A P. II.

Principis auctoritate.) In Titulis Vlpiani, & apud Gellium est, PER POPVLVM. Sed iam tum defierat hæc populi potestas, & comitorum usus & auctoritas, cum in Principem hæc essent translata. Certè Imp. Diocletianus: Arrogatio (inquit) ex indulgētia Principali facta, perinde ualet ac si per populum iure antiquo facta esset. l. 2. C. de adoptionibus.

Ec 5 Quia

Quia & is qui adoptat rogatur, & is qui adoptatur.)
 Gellius ait: quia per populi rogationem fiebat,
 eiusque etiam rogationis ueterem formulam re-
 citat: & uestigium paulopost agnoscemus.

C A P. III. & IIII.

Quod hic dicitur Magistratus posse apud se-
 ipsum dari in adoptionem, uel etiam dare, nō sa-
 tis conuenit cum antiquo Iure, cum adoptio per
 cessionem in Iure fiebat, ut Gellius scribit. Tum
 enim oportebat, ut pater tertia mancipatione in
 Iure filium alteri cederet: & alter ille, qui adopta-
 bat, uindicaret apud eum, apud quem legis actio
 erat. Sicuti & aliæ in iure cessiones per tres per-
 sonas fiebant, cedentem, uindicantem, addicen-
 tem: ut Ulpianus in Titulis, cap. 19. docet. Iā ue-
 rò, ut idem sit & cedens & addicens, absurdum
 uidetur: uel etiam, ut quis addicat, & sit is tamen
 qui ceditur.

C A P. XI.

Mortuo auo non esse nepotem in potestate filij.) Sed
 neque auo agnascitur suus hæres, ut in hæredita-
 re cum filio concurrat: cum etsi filius consensit,
 ille non agnasceret, ut paulo antè dictū est.
 Iniquum autem esset, deterioris esse conditionis
 in hac causa dissentientem, quàm cōsentientem.
 Si tamen tanquam ex alio, qui non est, uel incer-
 to filio natus, nepos adoptaretur, posset agnasci
 suus hæres auo arroganti, ut eius tanquam prius
 mortui locum ueluti successione teneat, ex quo
 tanquam natus nepos est arrogatus.

C A P. XVII.

Eorum pupillorum.) Iure antiquo arrogari non
 poterat, nisi uesticeps: hoc est, pubes, ut Gellius
 scribit.

scribit. Vlpianus in Titulis, cap. 8. Pupilli (inquit) antea quidem non poterant arrogari: nunc autem possunt, ex constitutione Diui Antonini. Sed cur olim non poterant? Quia (inquit Gellius) tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem potestatemque fas non est, ut caput liberum fidei suæ commissum, alienæ ditioni subijciant. Quibus tamen cōditionibus hoc Antoninus permiserit, Vlpianus nunc exponit. Sed quid si tutor ipse pupillum suum arrogare uelit? Paulo antequam dixit Vlpianus, ne finita quidem tutela id permitti, si minor 25 annis sit adolescens. Atqui ipse Antoninus rescripsit, permittendum esse tutori adoptare suum priuignum. inf. 32. Cum id Antoninus singulariter permittat eo casu, significat aliam non permitti. Cur autem uitrico id singulariter permittat, manifestum est. Iam enim affinitate est pater. Plinius lib. 10. Epist. meminit cuiusdam Voconij, qui adoptionem à uitrico meruit.

C A P. XXI.

Nam & fœminæ.) Ius antiquum aliud erat. Vlpianus in Titulis: Per Populum (inquit) fœminæ non arrogantur. Quid ita? Cū fœminis (inquit Gellius) nulla comitorum communitio est.

C A P. XXII.

An heredes.) Testamento nempe scripti ab ipso arrogatore, qui filium arrogatum impuberem sine causa exheredauit. Hęc enim in proposito fingenda est facti species, ut reliqua conueniant.

Quia hoc non, &c.) Fideicommissio non potest onerari, qui ex testatoris liberali iudicio beneficioque nihil cōsequitur. inf. De legatis lib. 3. cap. 6. §. 1. Quarta autem arrogato debetur, uelit nolit

arrogator: nempe (ut Vlpianus hic ait) ex Principali providentia, hoc est, ex constitutione Divi Pij. inf. Si quid in frau. pat. 13. De colla. bon. 1. §. 19. Is autem est Titus Antoninus, quem paulo antè diximus primum permisisse, ut pupilli arrogari possent.

C A P. XXIII.

Matris loco non est.) Nouercæ tamen loco est, ut ne quidem ei qui per maritum adoptatus fuerat, emancipato nubere possit. inf. De ritu nupt. 14. Patris adoptiui matrem quoque aut materteram, quamvis nõ fiat auia aut matertera mea magna, prohibeor tamè uxorem ducere. inf. De ritu nupt. 55. §. 1. Sed adoptiux fororis filiam possum uxorem ducere, non solum quia auunculus nemo fit per adoptionem, ut ait Vlpianus, inf. De ritu nupt. 12. §. 3. sed etiam, quia non fit absurdum me illius fieri maritum.

C A P. XXXVI.

Manumitti.) Paulò antè dixit, EMANCIPARI. Emancipari neminem posse, nisi in imaginariam seruillem causam deductus sit, idè Paulus ait inf. De capi. minut. 3. §. 1. Prius enim quis olim mancipabatur, deinde manumittebatur. Hæ mancipationis manumissionisq; ambages iam sublatae erant tempore Iustiniani: & propterea Tribonianus describens Prudentum responsa de emancipationibus, multa detrahit, mutat, & interpolat. Sed imprudens tamen quædam illius obsoletæ antiquitatis uestigia, quæ delere similiter debuerat, in hisce Pandectis reliquit. Vnde & Tit. Si à paren. manum. Denique & patris contrahentis fiduciam, mentio fit, inf. ad Tertull. 2. §. 10.

Dictum est superiori capite, adoptari posse nepotē, perinde quasi ex filio, uel incerto natus sit. Nam & ita adoptare potest & qui filium non habet. sup. 37. Nunc Proculus significat, multum tamen interesse, utrum loco nepotis adoptetur aliquis, quasi natus ex aliquo certo filio, an uerò incerto.

In nepotis locum aliquem adoptauit.) Non quasi ex eodem filio natum, sed generaliter incerto. Sanè si non in nepotis, sed potius in filij locū arrogasset: certè arrogatus filius fieret frater alterius naturalis filij, & essent inter eos iura consanguinitatis. sup. 23. & inf. De suis & legit. 1. §. ult.

Vt etiā iure legis nepos suus esset, quasi ex Lucio, &c.) Sic quidem legitur in omnibus libris impressis. Sed qui diligentius obseruant Romanæ antiquitatis uestigia, potius ita legendum esse putant: VT TAM IVRE LEGE QVE NEPOS SVVS ESSET, QVA'M SI EX LVCIO, &c. Ut hæc sit uetus formula arrogationis, quo Romani utebātur apud Populum. Gellius enim lib. 5. cap. 19. scribit, eius rogationis uerba hæc esse: VEL ITIS IUBEATIS, VTI L. VALERIVS L. TITIO TAM IVRE LEGE QVE FILIVS SIBI SIET, QVA'M SI EX EO PATRE, MATRE QVE FAMILIAS BIVS NATVS ESSET. Quid igitur? an Proculi, qui huius capitatis auctor est, tempore, adhuc apud Populum in Comitijis arrogatio fiebat, & hac formula rogationis utebantur? Nō ausim id planè negare. Verùm etsi mos ille tunc desisset, tamen potuit Proculus ad eum alludere: potuitque & per principem non dissimilis arrogatio fieri.

Contra puto.) Nēpe, inter hunc ita arrogatū nēpote, & alterū naturalē, fore iura cōsanguinitatis ut sunt inter fratres, cū manifestum est illum ita esse arrogatum nominatim, quasi ex eodem filio natum, & alterius nepotis fratrem.

Ad Tit. v III. De diuisione rerum

& qualitate.

C A P. V.

Retia siccare, & ex mari reducere.) Sic quoq; est in lib. Florent. Verū cū hæc non pertineāt ad fluuiorum ripas, sed potius ad maris littora, uidentur non suo loco posita. Certē Iustinianus libro secundo Institut. non ripis, sed litoribus hæc subijcit & ascribit.

C A P. VI.

Sacræ res, etc.) Quod hic & inf. 9. de sacris rebus & earū dedicatione dicitur, ex superstitione Romanæ antiquitatis repetitū est, nec in Rep. Christiana legis alioqui loco haberi posse uidetur: proptereaq; Tribonianus rectius expunxisset, si, quod Iustinianus mādauit, instituerat in hos libros tātū referre ius quo Resp. tēpore Iustiniani uteretur. Certē quod inf. 9. dicitur, de euocandis sacris ad liberādum religione locū: nō potest in religione Christiana locū habere. Cuius autē superstitionis fuerit ea euocatio, intelligi potest ex Macrob. lib. 3. cap. 9. Multa etiā de religione sepulcrorū in his libris extāt, qb. rectē ascriberetur hæc nota: SED HOC IVRE NON VTITVR RELIGIO CHRISTIANA. Sicuti & cum hic dictum esset, ce notaphio quoque fieri locum religiosum, ex testimonio Virgilij: rectē adiectum est, à Diuis fratribus

tribus contrà rescriptum esse. Neq; sanè propter poeticam fabulam statim existimari debuit res inanis, nescio qua religione fundos obstringere. Extat ille Virgilij locus lib. 3. Æneid. ubi describit cenotaphium Hectoreum, & inanem tumulum uocat, sacratum tamen locum esse fingit. Moris autè olim fuisse, ut honoris causa, magnis uiris, qui alibi sepulti erant, alio loco extruerentur etiam imaginaria sepulcra, scribit Dionysius Halicar. libro 1. Sæpius tamen ijs qui in sepulti perierant, extructa fuisse talia monumenta, indicat Xenophon lib. 6. *ἀναβάσις*.

Et licet postea ratum habuerit.) In alijs libris est, RATUM NON HABVERIT. ut intelligamus, pœnitentiæ locum hic non esse. Sed sincerior est lectio Florent. quæ significat nihil hic interesse, utrum dominus à principio concesserit, an uerò postea quod factum est ratum habeat: sicuti & aliàs solet rati habitio comparari mandato. Certè non solet dici ratum non habere, qui sententiam & uoluntatem priorem mutare uult.

CAP. VIII.

Cerycia.) Sic Græcum uerbum Latinis literis scriptum est in lib. Florent. *υερβενάρια* uocant Græci, Legatorum insignia, ueluti caduceum. Quidam hic legere malunt *ινερθία*. Sed id tantum pertinet ad legationem supplicem & deprecatricem. Porrò quod hic dicitur de sagminibus, hoc est, herbis, quas legati Po. Ro. ferre solebant, Plinius lib. 2. cap. 11. de uerbena refert: ait quæ, cùm legati ad hostes, clarigatumque mitterentur, unum ex ijs uocatum esse Verbenarium. Sanctos autem haberi legatos, (quod hic significatur) & cum qui

qui eos uiolasset, contra ius gentium fecisse uideri, latius traditū est inf. De legationib. 17. Sed & Cicero de Arusp. respons. Sic (inquit) sentio, ius Legatorum, cum hominum præsidio munitum, tum etiam diuino iure esse uallatum.

Ad Tit. l. x. De Senatoribus.

C A P. II. & III.

Quod hic dicitur de ijs qui Senatu moti sunt, an Romæ semper seruatum sit, magis intelligemus, si conferamus Ciceronis orationem pro Cluentio, ubi de animaduersionibus Censorum agit. Solebant autem Censores olim Senatu eos mouere, qui indigni uidebantur. Quod autem hic dicitur Senatu motus capite non minui, accipiendum est ex Iuriscōsultorum sententia, qui omnia integra manere iudicant, si neque familia, neque ciuitas, neque libertas amittatur. At qui Senatu motus erat, liber tamē & ciuis & in sua familia manebat. quāquam aliàs posset dici capite minutus, qui eum amiserit, quem in ordine Senatorio locum tenebat. Sed & quod hic dicitur Capite non minui, nihil aliud esse, quàm ciuem manere, ex eo etiā intelligi potest, quod subiicitur: SED ROMÆ MORARI. Sanè miles ignominiosè missus, prohibetur Romæ morari. inf. De his qui no. infra. 2. §. 3. De re mil. 13. §. 2.

C A P. V.

An ante dignitatem.) Nam etsi tū hic filius summo iure magis uideri possit priuati hominis, quā Senatorij sanguinis: tamen benignius esse, ut ei paternos honores non inuideamus, rescriptum est. l. ii. C. de dignitat. Huius autē capitis & duorum

rum sequentium, quo quæritur, quis Senatoris filius esse dicatur, inscriptio indicat, propter legem Iuliam & Papiam id quæri. Lex illa non patiebatur, Senatorum liberos uxorem ducere mulierem libertinam. inf. De ritu nupt. 14.

C A P. VII.

Et magis est.) Hoc quidem rectè dicitur ad legem Iuliam & Papiam, ut qui auum habet Senatorem, quavis patrem non habeat, dicatur tamen Senatoris nepos, ea lege continetur, quæ Senatoris nepotem uetat coniungi cum libertina. Sed alioqui non idem diceretur, neque Senatorij sanguinis haberetur: ueluti si de penis & questionibus agatur, quæ Senatorio sanguini remittuntur. l. ii. C. de Quæst.

C A P. VIII.

Fœmine nuptæ clarissimis personis.) Senatoriæ personæ dicebantur clarissimæ, sicuti & speciolæ, siue uiriliter alioqui, siue muliebris sexus sint. inf. De uerb. sig. 100. Sanè Ulpianus uidit, quod Lampri dius narrat, tempore Heliogabali, mulierem, quasi clarissimam, loco uiri, Senatorem ingressam esse. Mitto, quod supra dixit, consularium fœminas esse consulares: quod non solum postea repetijt Iustinianus, Nou. constit. cv. sed & uetus historia Romana de filiabus M. Fabij Ambusti satis ostendit. Illud, quod pertinet ad clarissimarum personarum nomen, cuius Ulpianus hic meminit, adijciam, quod & ipsius Ulpiani consilio factum fuisse uidetur. Nam eius principem Alexandrum Seuerum, suis Præfectis Prætorio Senatoriam addidisse dignitatē, ut uiri clarissimi & essent & dicerentur, scribit Lampri dius.

C A P. XII.

Senatores autem accipiendum est.) Non uidetur
Ff pro-

perfectò hæc appendix esse Vlpiani, sed ipsius potius Triboniani, q̄ & alia multa Pandectis immiscuit. Certè Vlpianus sciebat, multos in Senatu sententiam dicere potuisse, qui tamen Senatores non erant. Nam & ipsum Edictum, quo conuocabat Senatum Consul, hoc significabat. Iuebantur enim conuenire Senatores, & ij quibus in Senatu sententiam dicere licebat. Hoc tamen ignorasse uidetur, qui hanc appendicem Vlpiano assuit. Deinde, non est hominis rerum Romanarum periti, dicere, quod hic dicit, Senatores esse, qui à Patricijs & Consulibus descēdunt. Scio equidem Romulum initidò uoluisse, solos patricios fieri Senatores: sed genus discernebat Romæ patricios à plebeijs: ordo uerò, Senatores ab Equitibus. Ordinem ex genere qui æstimat: quid ordo, quid genus fuerit, ignorat. Præterea, quomodo Senatores à Consulibus descendere dicuntur, & cum Consulibus Patricij hîc coniunguntur? Hoc certè nihil aliud est, quàm non solum genus cum ordine, sed & cum utroque magistratus & honores confundere. Budæus non CONSULIBVS, sed CONSULARIBVS, legendum hîc esse putat. Sed alia castigatio est necessaria, ut quod hic legitur, constare possit. Si quis dicat, hoc loco non describi senatores Romanos, sed quales erant tempore Iustiniani in urbe Constantino-politana: fatebitur quod dixi, hæc esse Triboniani, non Vlpiani.

Ad Tit. x. De officio Consulis.

CAP. I.

Sed si uenerit.) Vetus lex Romana uetabat Cōsulem fieri, qui natus non esset annos XLIII.
Multi

Multi tamen sæpe legib. soluti sunt, ut ante eam ætatem Consules crearètur. Quod autem Vlpianus hic significat euenire posse, ut minor xx annis Consul fiat, & euenisse, & beneficio Principis facillè fieri posse, alibi ostendit, inf. De re iudic. 57.

Apud collegam uerò causa probata, potest.) Sic hæc uerba interpungenda sunt, ut intelligamus, non quidem eum posse manumittere apud collegam suum: sed causa apud eum probata, posse apud se manumittere. inf. De manu. uind. 18 & 20. §. 3. Imminueret suam ueluti maiestatem, si se suo collegæ summitteret. Non posset autè sine hac summissione apud eum manumittere. Non enim procuratorem potest manumittere: sed per procuratorem bene potest manumissionis causam probare. inf. De manu. uind. 15. §. 2.

Ad Tit. xi. De officio Præfecti Prætorio.

C A P. I.

ARcadius originem Præfecti Prætorio hic describit, qualè Pomponius indicat sup. De orig. Iur. & à quibusdam scriptoribus traditæ esse ait. Sed alij scriptores tradunt, multo humiliter fuisse initium huius Præfecti. Suetonius scribit Augustum partim ad Urbis custodiam, partim ad sui corporis tutelâ, allegisse ex copijs militaribus, certum quendam militum numerum. His, ne amplius per hospitia uagarentur, castra ad Urbem constituisse Tiberius dicitur: quæ Prætoriam dicta sunt, ut ab Herodiano τὰ βασιλεια, Singulæ cohortes horum militum Prætorianorum per uices excubabant in Palatio. Diciturque Augustus

gustus ijs dedisse duos Præfectos, qui Præfecti Prætorio dicerentur: abs Dione *παρχοὶ τῶν δευτεροῦ* *φύλων* appellantur. Sensim autem cum auctoritate militum Prætorianorum, creuit & ipsorum Præfectorum dignitas: factūq; tandem est, ut non nisi unus esset Præfectus Prætorio, qui Principi proximus esset, & tanquam socius Imperij. Hac dignitate ornati sunt Papinianus & Vlpianus.

Ad Tit. xlii. De officio Præfecti urbi.

C A P. I.

C*vra carnis omnis, ut iusto precio ueneat.*) Dicitur Romæ in Carinis effossum superiorib. annis fuisse uetus marmor, in quo legebatur Edictum cuiusdam Aproniani Præfecti Vrbi, de carne occisi pecoris appendenda & uendenda. Et Amm. Marcellinus lib. 28. cōmemorat edicta cuiusdam Ampelij P. V. ne usque ad præstitutum diei spacium lixæ coctam carnem proponerent. Huc pertinet & lex illa Cornelia, quæ edulij etiam delicatissimis uilissima precia imponebat, ut Gellius & Macrobius scribunt. Sanè quod hic mandatur Præfecto urbi, uidetur etiam commune fuisse Præfecto annonæ, ad quem olim scripsit Aurelianus Imp. Nihil esse lætius populo Rom. saturo, nihil seditiosius ieiuno & famelico. Huc denique pertinent Aediles Cereales, quos frumento præfuisse dixit Pomponius, sup. De orig. Iur. Cæterum Decurionibus ius non esse in ciuitatibus, precium grani, quod inuehitur, statue re, rescriptum est, inf. Ad leg. Iul. De anno. 3.

Dispositos milites stationarios.) Tertullianus in Apolog. scribit, Latronibus uestigandjs per uniuer-
sas quoque prouincias militarem stationem dis-
poni.

sponi. Hoc procurabant & Irenarchæ: quorum etiam mentio fit inf. De custod. & exhib. reor. 26. Sed & curiosi. Extat lib. 12. Cod. titulus, De curiosis & stationarijs.

Et urbe interdicere, & qua alia solitarum regionum.)

Aut pro SOLITARVM, legendum esse SUBVRBICARVM, aut illo uerbo has intelligi, nuper uir doctissimus annotauit: certè ad ipsius Italiae potius quàm Urbis regiones hoc referendum esse. Possè autem tota etiam Italia interdicere Præfectum urbi, etsi fortasse tam latè non patuerit eius territorium, mox docet Vlpianus. Quod autem interferit, possè etiam interdicere negociatione, professione, aduocatione, foro: quid illud sit, explicat inf. De pœn. 9. Sed illud nouum & insolens est, quod quibusdam olim Romæ legimus interdictum quoque libris & sermone. Suetonius in Tiber. Quibusdam (inquit) custodia traditis non modò studendi solatium ademptum, sed etiam sermonis & colloquij usus.

C A P. III.

Extra urbem potest iubere iudicare.) Alij legunt, NEC EXTRA VRBEM, &c. Sanè extra urbem potest iudicem dare, & iubere iudicare, si non sit extra urbis terminos. Alioqui extra urbem, hoc est, cum terminos urbis exijt, non dat iudicem. Extra suum territorium nemo ius dicere potest. inf. De iurisdic. 20. Quibus igitur finibus territorium Præfecti urbi cõcludebatur? Dixit Vlpianus sup. 1. Si quid intra centesimum miliarium admissum sit, ad Præfectum urbi pertinere: si ultra ipsum lapidem, egressum esse Præfecti urbi notionem. Vnde apparet, quomodo accipiendum sit, quod

paulo antè dixit, pertinere ad Præfecturam urbis non solû crimina quę intra urbem admittuntur, sed & quę extra Urbem intra Italiam. Quid igitur? Intra centesimum lapidem extra Urbem poterit Præfectus dare iudicem, & iubere iudicare.

Ad Tit. x l l l. De officio Quæstoris.

C A P. I.

Gracchanus Iunius libro septimo de Potestatibus.) Non temerè utitur Vlpianus testimonio huius auctoris. Ipse quoque Varro: Hoc (inquit) modò inueni in M. Iunij Commentarijs. Sed & Cicero & Plinius eum laudant. Et quidem Plinius, cur Gracchanus dictus fuerit, indicat, nempe ab amicitia Gracchi. Cicero lib. 3. De legib. rogatus à Pomponio, ut de magistratibus, eorûque potestate & iure disputaret: Faciã (inquit) breuiter. Nã plurib. uerbis scripsit ad patrè tuũ M. Iunius sodalis: peritè, meo qdè iudicio, & diligèter.

Quos ipsi, nõ sua uoce, sed Populi suffragio crearent.) Cor. Tacitus lib. 11. indicat, à Regib. ipsis creatos fuisse, & eo deinde exẽplo à Cõsulibus: tãdè à Populo. Quæstores (inquit) Regib. etiã tũ imperãtibus instituti sunt, quod lex Curiata ostẽdit à L. Bruto repetita: mãsitq; cõsulibus potestas deligendi, donec eũ quoq; honorè Populus mandaret.

Ad Tit. x l l l l. De officio Prætorum.

C A P. I I I.

Extat apud Plutarchum in specie non dissimili, similis sententia Catonis aduersus Ciceronem, de actis Clodij Tribuni pl. Sed est tamè iustior, quòd lege lata Clodius fuerat ijs legibus solutus, quę uetabant eum esse Tribunũ. Hic uerò

uerò Barbarius nō aliqua lege singulari, sed per errorem factus est Prætor. Seruatur tamē eius edicta atq; decreta, partim quòd id postulet utilitas publica, partim q; Prætor utcunq; saltē creatus sit.

Ad Tit. xv. De officio Proconsulis et Legati.

C A P. II.

Quia non habet iurisdictionem talem.) Apud eum demum, qui legis actionem habebat, manumittere uel emancipare licebat. sup. De adopt. 4. Apud legatum itaque Proconsulis nullo modo, ne in ipsa quidem prouincia licebat. Nam neque talis iurisdictione ei mādabatur. Quod autē hic Martianus dicit, breuius repetitur à Paulo, inf. De manum. uind. 17. si is locus castigatè legatur, qui in lib. Florēt. expūta negatiōe, mēdofus est.

C A P. IIII.

Stratores suos.) Alij legūt **STATORES SERVOS.** quod rectius est. Vlpianus inf. Ex quib. cau. ma. 10. meminit Statorum. Sic autem appellabantur apparitores, à reis sistendis. Erat itaque ministerium publicum, quo fungi serui nō debebant. Cicero ad Q. Fratrem: Accensos, qui apparitores erant, Statoribus maiores, sepius libertos fuisse narrat. Accensus (inquit) sit eo etiam numero, quo cum maiores nostri esse uoluerunt: qui hoc non in beneficij loco, sed in laboris ac muneris, nō temerè nisi libertis suis deferebant: quibus illi quidē non multo secus ac seruis imperabant.

Senatum Cotta et Messala Coss. censuisse.) Hoc Senatusconsultū repetatur ex lib. 3. Annaliū Cor. Taciti.

Mandare iurisdictionem legato suo debet.) Hoc est, si mandare suam iurisdictionem uelit, nō debet an

tè mandare, quàm suâ prouinciam sit ingressus.
Mandare si nolit, non cogitur.

C A P. VI.

Solent.) Reçtius, SOLET. ut ad Procōsulem referatur, & conueniat cum eo quod paulopòst sequitur, IPSE LIBERET.

Vt innocentem ipse liberet.) Vel etiam, ut nocètem ipse condemnet. Nam ut apud Procōsulem, non autem apud eius legatum, reus accusatur: sic de reo Proconsul ipse sententiam ferre debet. Sola uerò cognitio hic mandatur legato. Quod etiam apertè continetur Constantini constitutione, l. i. C. de offic. Procons.

C A P. IX.

Vbi decretum necessarium est, &c.) Hoc est, ubi causa cognita decernendum à Prætorè aliquid est: ueluti, an prædia minorum distrahenda sint: an admittenda sit transactio de alimentis legatis: an danda bonorum possessio. inf. De bono. possess. 3. ad finem. Hæc (inquam) Prætor, aut in prouincia Proconsul temerè expedire statim nō potest, postulātis libello subscribèdo. Causę enim cognitio est necessaria. Quid de plano expedire possit Proconsul, paulopòst subiicitur. Planum opponitur Tribunali, quod erat in excelso positum. Planum autem, ipsum solum Vlpianus etiam appellat, inf. De insti. 9. §. 2.

C A P. XII.

Iudicis dandi ius habet.) Quædam exemplaria habent, IUDICIS DANDI IUS NON HABET. Sed mendosè. Ac Politianus quidè ante annos LXXX. monuit mendum esse, quod in Florentino libro non esset. Sed tanto magis miror, in plerisque adhuc

hic codicibus impressis negationem illam legi. Certè res ipsa clamat, expungendam esse. Eū, cui mandata est iurisdictio, ut est Legatus Proconsulis, iudicem dare posse, apertè Paulus iterum dicit, inf. De iudic. 12. Imò uerò Quæstores in Proincijs potuisse quoq; dare iudicem, indicat Diuinatio Ciceronis. Sed & cuiusque mandaretur iurisdictio, ius fuisse iudicis dādi, quod iurisdictiois proprium est, Vlpianus quoque significat, inf. Quis & quo app. 1. Denique & Legatum Proconsulis, tutorem dare posse, paulopost hic scriptum est, inf. 15. Id tamen alioqui non tribuitur ei, cui mādata est iurisdictio. Sed legatus hoc habet ex Oratione Diui Marci, inf. De tut. & curat. dat. 1.

C A P. XVI.

Deponit imperium.) Hoc est, insignia sui imperij. Ipsum uerò imperium, statim atque prouinciam egressus erat, deponebat, ut dictū est sup. 1. Sed, honoris causa poterat alioqui inania insignia retinere, donec Urbem ingrederetur, cui fasces suos planè summitteret.

Ad Tit. xviii. De officio Præsidis.

C A P. I.

ET Proconsules & legati Cæsaris.) Augustus Prouincias Imperij Romani partitus est: quasdam Populo & Senatui reliquit, quasdam sibi retinuit. Qui in illas mittebantur, dicebantur Proconsules: qui uerò in has, Legati Cæsaris. Vide Dionem libro quinquagesimo tertio, ubi & hos Legatos appellat *πρεσβευτὰς*.

Licet Senatores sint.) Quidā legunt, NON SINT.

Ff 5 ut

ut hic intelligantur Equites, qui interdum ab
Cæsaribus mittebantur in Prouincias.

C A P. VI.

Veritas rerum erroribus gestarum non uitatur.) Sic
in libro Florentino legitur. Atque ita quidē sim-
pliciter intelligemus, Proconsulem debere non
quod per errorem est gestū, sed quod uerum iu-
stumq; esse intelligit, sequi: ut quemadmodum
illicitas exactiones metu extortas prohibere de-
bet, sic & circumuentiones, quibus quis per erro-
rem inuolueretur. Alij legunt, VERITAS RE-
RVM, ERRORIBVS GESTORVM NON VITIA-
TUR: & sententiam generalem esse uolunt, quæ
certè uera etiam & memorabilis est.

C A P. XII.

Non tamen.) Alij legunt, NON TAM, quia sequi-
tur, QVA'M. Sed frequēter prior illa uocula omit-
titur. Cæterum nobilissima est huius loci sentē-
tia, non tam spectandum esse quid Romæ factum
sit, quàm quid fieri debeat. Mos maiorum spe-
ctandus est: sed ius ipsum multo magis. neque fa-
cti & iuris discrimen tollendum est: tantum ab-
est, ut Romanas antiquitates omnes statim pro
iure habere debeamus.

C A P. XIII.

Conquirere debet.) Cicero pro Roscio Amer. No-
cens (inquit) nisi accusatus fuerit, damnari non
potest. Sed cū sæpe deessent accusatores, tandem
Romanis placuit, ne propterea delicta manerent
impunita, ut ipsi magistratus, tales Quæsitores
essent, ut etiam accusatorum partibus quodam-
modo fungerentur, & iudices simul atque indi-
ces, essent. Huius inquisitionis mandatum repo-
titur

titur inf. Ad leg. Iul. pecul. 4. eaque etiam Irenarchis mandata est, inf. De custod. & exhib. reor. 6. Christianos tamé olim inquiri uetuit Traianus: etsi accusari eos pateretur. Vide nostros Commentarios ad Edicta ueterum Principum Rom. de Christianis.

C A P. X V.

Nisi uoti soluendi causa.) Satis superque obsolescæ antiquitatis, contempto Iustiniani mandato, Tribonianus in hosce libros retulerat: etsi hanc ueteris superstitionis exceptionem profanã non reliquisset. Iussus est, ius illud colligere, quo Respublica uteretur tempore Iustiniani, neq; aliud præterea quicquã in hæc Pandectas referre. Romanas antiquitates tamen referat, licet. Sed legibus admisceri ineptias ueterum superstitionum, quæ, si iuris perpetui nomen induant, religionem Christianam pessundabunt: non est ferendum. Sic & inf. De pollicitat. 2. nescio cuius uoti religionem ineptè comédari constat. Quid superest, quàm ut eodem iure in Pandectas referatur lex illa Ciceronis, CAUTE VOTA REDDVM RO? Illud hic memorabile est, quod omnino prohibetur Proconsul abnotare, & suæ prouinciæ fines excedere. Non licuisse Prætori urbano plusquam decem dies ab Vrbe abesse, significat Cicerone Philip. 2. Tribunis plebis nullum diem abesse Roma licuisse, hoc est xxiiii horis, scribit Gellius lib. 3. cap. 2. Denique Linius lib. 36. narrat, aliquid quando Romæ abs Consule edictum fuisse, Qui Senatores essent, quibusque in Senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret,

abiret, q̄ unde eo die redire posset. Deniq; flaminib. nō licuisse plusquā trib. noctib. urbe abesse, scribit Plutarch. in Probl. Imò uerò nō fuisse ijs permissum equo uehi, ne fortè longius euagarentur, me moriæ proditū est. Pontifices certè nō poterant, extra Italiam sortiri prouinciam.

Abnoctare.) Pomponius, inf. De uerb. fig. 166. Pernoctare extra urbem (inquit) intelligendus est, qui nulla parte noctis in urbe est. PER enim totam noctem significat.

CAP. XVIII.

Plebiscito continetur.) Mandatis hoc contineri dixit Vlpianus sup. De offic. Procōsul. 6. Videtur autem hoc descendere ex lege Iulia repetundarum, cuius & mentio fit inf. Ad leg. Iul. repet. 6. & 7. Sed & Cicero ad Att. lib. 6. Leuantur (inquit) miseræ ciuitates, quòd nullus sit sumptus in nos, neque in legatos, neque in Quæstorem, neque in quenquam. Scito enim nō modò nos fœnum, aut quod lege Iulia dari solet, non accipere, sed ne ligna quidem, nec præter lectos quatuor & restum quenquam accipere quicquam.

Ad Tit. xx. De officio eius cui mandata est iurisdictio.

CAP. I.

Facio per lubenter, ut Eguinarij Baronis Iuriscons. clariss. & collegæ quondam in Gallia mei periphrasim minimè uulgarè, qua nobilissimi huius capituli obscurā sententiā eleganter exposuit, adscribam, neque alia nūc utar expositione. Quæsitum est Papiniani seculo, si is qui magistratum uel potestatem uel haberet, iurisdictio-
nem

nem suam alij mandaret, quarum rerum cognitionem, more institutoque Maiorum, in eū trāferre uideretur, cui mandata esset. Papinianus libro primo Quæstionum respondit: Quæcunque nominatim noua lege, nouo uel S. C. aut Princi pali constitutione quibusdam magistratibus, ut Prætori uel Præfidi, dantur: ea, mandata ab ijs iurisdictione siue generaliter siue specialiter, in mandatarium minimè transferri. Quæ uerò negocia iure Magistratus (qui iuris dicendi gratia de omnibus priuatis ciuilibusq; primùm creatus est) cuique competunt, non specialiter tribuuntur: aut generaliter mandata iurisdictione, aut certè nominatim, in mandatarium transire. Itaque errare Magistratus, qui cum lege, S. C. uel Constitutione nominatim rerum capitalium, aliarum uel publicarum quæstionum iudices cōstituti sunt, ut hæc iudicia exerceant, & de consilij sententia reum condemnent uel absoluant, iurisdictione hanc suam alijs mandant. Cuius rei non leue est argumentum, quòd in lege Iulia de ui hic uersus scriptus extet, HUIVS QVAESTIONIS PRAETOR, CUI EO ANNO SORTE OBTIGERIT EXERCITIO, IVDEX ESTO. QVAM, SI PROFICISCATUR, ALII MANDARE LICETO. Non aliter ergo Quæstor rei capitalis mandare hoc iudicium exercendum alij poterit, quàm si proficiscatur: quamuis alioqui iurisdictione de rebus priuatis, quæ iure Magistratus competit, & angustiore uerbi significatione Iurisdictione absolutè uocatur, etiã ab eo qui non proficiscatur, mandari soleat. Cùm igitur in lege Iulia de ui hoc nominatim cautū sit, eadem ratione publicæ quæstiones legis Iuliæ Maiestatis,

tis, legis Iuliæ de repetundis, & S. C. Syllaniæ
 (quo S. C. Prætori cognitio & iudicatio nomina-
 tim data est) mandari non poterunt. Et quoniã
 diximus, quæ iure Magistratus cõpetunt, ea mã-
 dari posse: illud scire oportet, mãdata Iurisdic-
 tione, eum qui mandatam suscepit, non habere eam
 sibi propriam: sed eius Magistratus, qui manda-
 uit, iurisdictione uti: & ita non suo iure, sed alie-
 no beneficio alienam iurisdictionẽ exequi. Hoc
 enim, quod respondi, uerius est, ut cunq; hacte-
 nus controuersum fuerit: nimirum, Iurisdic-
 tionem, quæ iure Magistratus competit, in eum cui
 mandatur, transferri, sed alieno nomine exequẽ-
 dam: merum uerò Imperium, id est, solum & so-
 iunctum ab eiusmodi iurisdictione, (quæ abso-
 lutè iurisdic-
 tio in hoc argumẽto, more maiorũ,
 intelligitur) mandata iurisdictione, non posse in
 eum cui mandata est transire: quandoquidẽ hoc
 imperium non iure Magistratus, qui more ma-
 iorum ius dũtaxat de priuatis dicit, ei qui cũ im-
 perio & potestate est cõtingit, sed lege S. C. uel
 constitutione (ut iam dictum est) specialiter ei
 tribuitur. Vnde facile possumus intelligere, hoc
 uoluisse iuris auctores, qui quæstiones huiusmo-
 di constituerunt, ne alius de hisce rebus iudica-
 ret, quàm qui ob singularem industriam, explo-
 rata eius fide & grauitate, ad aliquod officium ad-
 hibitus esset. alioqui satis fuerat, nullo iudice
 quæstionis in lege expresso, pœnam maleficio
 certam constituere, & relinquere iudicium Ma-
 gistratui more maiorum, ut cetera iurisdictionis
 per se uel per alium exercẽdum. Ex his apparet,
 cũ Proconsul in prouincia & quæ iure Magi-
 stratus

stratus competunt & merum imperium exequitur, nō ut Quæstor in Vrbe, soli quæstioni publicæ præest: mandata iurisdictione Legato, animaduersionem in eū non trāsferre: quia (uti diximus) more maiorum, & argumento ducto ex lege Iulia de ui, satis cōstat, ea demū in Legatum transire, quæ iure Magistratus cōpetunt. Hactenus Papinianus. Sed Paulus, qui in libros Quæstionum Papiniani notas scripsit: Imō (inquit) imperium, quod iurisdictioni cohæret, utpote sine quo iurisdictione esse non potest, mandata iurisdictione Legato, in eum transire uerius est: quia iurisdictione sine modica coercitione nulla est: ut quod Papinianus ait, animaduersione Legatum non habere, de maiore animaduersione, quæ meri imperij est, accipiendum sit.

C A P. IIII.

Propter utilitatem pupillorum.) Hæc est ueluti ratio singularis cuiusdam iuris: Quæ specialiter legedantur, alteri mandari non solent: multoque minus transeunt mandata generaliter iurisdictione. Quæstio autem suspecti tutoris specialiter Prætori madata uidetur: sed neq; iurisdictionis uerbo propriè continetur. Ac de ea quidē nullū alium quàm Prætorē cognoscere posse, traditum est inf. Ad Turpil. l. §. 7. Quid ergo si hic dicamus, receptum est propter utilitatem pupillorum, ut saltem ipsa notio mandari possit, non etiam iudicatio, hoc est, sententiæ dictio, ut sup. De offic. Proc. 6. An tutoris datio mandari possit, alia quæstio est. Rescriptum autem quod hic recitatur, postea rursus laudatur, inf. De susp. tut. l. §. 1.

Iurisperiti modestè hic appellantur Iuris studiofi, ut Sophi postea dicti tantum sunt Philosophi. Vlpianus & Paulus adfessores fuisse dicuntur Papiniani Præfecti Prætorio. Sanè si adfessoris imperitia ius aliter dictum sit quàm oportuit, adfessor tenetur. inf. Quod quisq; iur. in alt. stat. 2. Adstabant & Iurisperiti plerunque iudicibus datis, non tamen iudices erant, neq; à Præto re dabantur, sed ab ipsis iudicibus consulebantur & aduocabantur. Itaque & Consiliarij dicuntur. Sic in causa Quintij datus à Dolabella Præto re iudex est Gallus Aquilius Iuriscōf. qui sibi adiunxit & aduocauit l. Lucillum, M. Marcellum, & P. Quintilium, ut ex oratione Ciceronis pro Quintio intelligitur.

C A P. IIII.

Hoc Papiniani nobile responsum ab Vlpiano repetitur, quibusdam tamen uerbis detractis: & ad alterã facti speciem quæstionem ue refertur, inf. Loc. 19. §. ulti. Paulus uerò huius loci regulam hanc edidit: Qui operas suas locauit, totius temporis mercedem accipere debet, si per eũ nõ steterit, quo minus operas præstaret. Aduocati quoque, si per eos non steterit, quo minus causam agant, honoraria reddere non debent. inf. Loc. 38.

Comitibus.) Sic appellari solent cõsiliarij & adfessores, qui Præsidem sequebantur, eiq; subseruiebant. Quod attinet ad hæredes ipsius Legati ante diem functi, uel etiam horum comitum: an

(in-

(inquam) hæredibus debeat salarium residui temporis, uide Plinium lib. 4. epist. ad Arrianum.

Quod à legatis præstitutum est.) Alij legunt, QVOD LEGATIS PRÆSTITVTVM EST: ut id referatur ad ipsum tēpus, quod Legato suo Cæsar p̄stituebat. Sed commodior est lectio Florent. ut referatur ad ipsum salarium, quod Legatus suis comitibus præstituerit: quanquam & ijs debeat, & extraordinaria cognitione Prætoris præsteret, etsi nominatim non sit alioqui promissum. inf. de extraord. cog. 1. §. Sanè tempore Vlpiani dicitur Alexander Imp. certa salaria adfessorib. constituisse, quæ ex publico præstaretur. Et Iustinianus Nou. const. 17. iubet adfessorem deligi *αφ' οὐδ' ἑσθ' τοῖς ναυαγῶν τῶ ἀνθρώπων.*

Diuersum in eo.) Vlpianus inf. Loc. 19. ut proxima uerba expungit, sic & istam diuersitatem super primit. Cæterùm huius diuersitatis ratio tamē nonnulla est: nempe, quòd Legatus uideatur comitibus salarium tantum præstituisse in illud usque tempus, quo successorem acciperet: idq̄;

magis comites præuidere potuerint, quàm mortis tempus.

98 FR. BALDVINI
AD LIB. II. DIGESTO-
RVM, SEV PANDECT.

Tit. 1. De Iurisdictione.

C A P. I.

Ius dicentis officium latissimum est.) Ius dicentis nomine, Prætor urbanus intelligi solet. Eius enim propriū & præcipuum, propter quod etiam primū creatus est, officium fuit, iudices dare, ijsque ius dicere. Sed quia cum hac iurisdictione præterea multa coniuncta fuerunt, tota eius potestas interdum iurisdictionis nomine generali significatur, quicquid tandem decernat aut statuatur, quod ad iuris iusticiæ uel causam pertinet. Itaque & ius dicentis officium latissimum esse, ait Ulpianus. Sanè tamen concludi olim dicebatur tribus uerbis, DO, DICO, ADDICO. Quorum uerborum interpretatio repeti etiam potest ex quarundam ueterum legum de agrorū finibus, formula ita concepta: Deque ea re curatoris qui hac lege erit, iurisdictione, Reciperatorūque datio, addictio esto. Si curator hac lege non erit, tunc quicumque magistratus iuridicundo præerit, eius de ea re iurisdictione, iudicisque datio, addictio esto. Ergo uerbo dandi, datio iudicis: uerbo dicendi iuris dictio significabatur. Addictio uerò propriè uersabatur in cessionibus, quæ in iure fiebant. fiebant enim per tres personas, cedentem, uindicatam, & addicentem. Hic autem addicens, erat Prætor urbanus: sicuti cedens, erat

rat dominus: uindicans uerò, is cui cedebatur: quemadmodū Vlpianus in Titulis, cap. 19. docet.

Bonorum possessionem dare.) Hæc fuit quæ dicitur, Decretalis bonorum possessio. Alia uerò erat & appellabatur Edictalis. Esse autem propriè imperij mixti, dare bonorum possessionem, sicuti est quod subijcitur, mittere in possessionem, paulo post audiemus.

Pupillis non habentibus tutores constituere.) Tempore Vlpiani iam hoc specialiter mādātū erat uni alicui Prætori, qui hoc nomine institutus & creatus est à M. Antonino Imp. & Tutelaris propterea dicitur est: de cuius etiam officio librū singularem scripsit Vlpianus. Olim uerò mandatum id erat Prætori urbano & Tribunis plebis, sicuti & Consulibus ipsis. Sanè tutoris dationem neque imperij esse, neque iurisdictionis, sed ei soli competere, cui nominatim hoc dedit lex, Vlpianus ipse fatetur, inf. De tutel. 6. §. 2.

Iudices litigantibus dare.) Hoc propriè & specialiter esse iurisdictionis, paulo post dicit Vlpianus, quo magis uetera illa duo uerba DO DICO, coniuncta fuisse intelligamus. Dabat autem iudices cum formula iuris, quod illi in iudicando sequerentur. Sed non ne etiam ius dicentis officium fuit, etiam iudicare? Certè fuerunt multæ extraordinariæ cognitiones Prætoris urbani, quarum ipse iudex erat: hoc est, de quibus ipse & cognoscebat & pronunciabat, hoc est, sententiam ferebat. Sed & restitutio minorum xxv annis, erat cognitionis Prætoris: & persecutio fideicommissorum, & pleræque aliæ causæ. Deniq; multa erant Prætoris decreta, quæ ipse causa cognita

interponebat. Sed hæc omnia etiam dicebantur generaliter esse ius dicentis: imò uerò in antiquissimis legibus ius dare, sicuti ius dicere aut reddere legibus. Vetusissima fuit lex illa, cuius Linius & Macrobius meminerunt: in qua scriptum erat, PRAETOR, QUI IUS POPULO PLEBIQUE DABIT SUMMUM, &c. Sanè Cicero lib. 3. De legib. Prætozem urbanum, hoc est, ius dicentem, ita describere uidetur: IURIS DISCEPTATOR, QUI PRIVATA IUDICET, IUDICARI VE IUBEAT, PRAETOR ESTO. IS IURIS CIVILIS CVSTOS ESTO. Quale fuerit officium aliorum Prætorum, nempe Quæstorum, quorum nõ iurisdictio, sed imperium merum esse dicebatur, paulo post audiemus. De Prætoze peregrino, cuius utrunque fuisse uidetur, dixi sup. De orig. iur. Nunc illud dicendum est, Tribonianum in describenda iurisdictione & imperio magistratuum, non paruiffe mandato Iustiniani. Nam obsoletas antiquitates, quæ eius tempore locum non habebant, commemorat. Vtinã uerò eas descripsisset integras.

CAP. II.

Ea quoque concessa uidentur.) Hoc est, aliquod imperium, quod iurisdictioni ideo coherere dicitur: ideoque etiam non merum esse, sed mixtum. sup. De offic. eius cui mand. est iurisd. ad finem. & 5. Habebat itaque ius dicens, uocationem, prehensionem, & aliquam coercionem.

CAP. III.

Huius capituli inscriptio in libro Florent. hæc est: VLPPIANVS LIBRO SECVNDO DE OFFICIO QVAESTORIS. In alijs pro LIBRO SECVNDO, est, LIBRO SINGVLARI. quod rectius esse uidetur, ut & sup.

& sup. De offic. Quæst. 1. Nam & in Indice Iustiani laudatur Vlpiani liber singularis de officio Quæstoris. Plures igitur de eo libros scripsisse non existimo. Existimarem autem librum eum fuisse de officio Quæstoris, hoc est, Quæstoris Prætoris, cuius nulla propriè iurisdictio, sed potius imperium merum esse dicitur: proptereaq; Vlpianum crederem imperiū & iurisdictionem hîc descripsisse. Sed librum illum fuisse potius de officio Quæstoris ærarij, didici sup. De offic. Quæst. 1. Quorsum autem tunc de imperio aut iurisdictione quæritur? Vtar coniectura. Scribit Gellius lib. 13. cap. 12 & 13. Quæstorem neq; prehensionem, neq; uocationē habuisse: propterea à priuato potuisse ad Prætorem in ius uocari, duciq; . Hinc intelligere possumus, nullam eius Quæstoris fuisse iurisdictionem, imperium nullum. Hocq; fortasse in hoc libro dixerat Vlpianus. Vt autē magis id intelligeretur, ascripsit quæ hic legimus. Sanè huius capituli in quibusdam libris alia est inscriptio, nempe hæc: PAVLVS LIB. II. AD EDICTVM. Et uerò constat Paulum, sicuti & Vlpianum, lib. 1. 2 & 3. ad Edictum exposuisse tria Edicti perpetui capita de Iurisdictione.

Imperium.) Imperium generaliter interdum accipitur, ut & iurisdictione. & Iurisconsulti nō nunquam utuntur utroque uerbo *ἀδίκησις*, cum magistratus pro sua potestate aliquid facit, statuit, exercet. sicuti & ius dicere, & ius dare, & iudicare, confuse plerunq; dicitur. Sed frequentius sit, ut singula proprijs appellationibus specialiter distinguantur. Sic nunc imperium abs iurisdictione distinguitur: ut iudicem dare, propriè sit iurisdictione

risdictionis: reliqua, imperij esse dicatur. sed quia imperium adhuc generaliter ita dici uideretur: altera distinctione explicatur.

Imperium merum.) Merum hinc dici, dubium non est, quod non est mixtum: hoc est, cui iurisdictionis non inest, uel quod iurisdictioni non cohaeret: nempe, quod plane separatum est à iurisdictione, neque ad eam exercendam pertinet, neque cum ea quicquam habet commune.

Habere gladij potestatem.) Quaestiones publicae & capitales fuerunt separatae à causis ciuilibus & pecuniarijs: & ut in his iurisdictionis generaliter fuit Praetoris urbani, sic illae alijs Praetoribus, qui Quaestores & Quaestores dicti sunt, mandatae sunt, & quidem singulae singulis. Quinimò interdum, qui ex ordine Praetorum non erat, Quaestor tamen fuit. Tantum abest, ut cum iurisdictione quaestio cohaereret. quanquam hoc in Praetore peregrino singulare fuerit, ut non solum ius diceret, sed etiam de Repetundis quaereret, ut dixi sup. De orig. Iur. Sed & in Prouincijs Praesides & Proconsules tam de causis ciuilibus ius dixerunt, quam de capitalibus iudicarunt. Denique & Praefectus urbi, iudices dabat: inf. De iudic. 12. Quis & à quo appell. 1. & nihilominus omnia crimina sibi uindicabat. sup. De offic. Praef. urb. 1. Verum etsi idem magistratus faceret utrunque, alterum tamen cum altero alioqui non cohaerebat, neque permiscebatur. Sed quis olim Romae habuit gladij potestatem, quo animaduerneret in facinorosos? Certè etsi in peregrinos ita animaduerneretur, in ciues tamen nulla ullius magistratus erat talis potestas, quamdiu lex Porcia, non solum

solum secures à cervicibus, sed etiam uirgas à tergo ciuium remouit. Sed tempore Vlpiani fuisse etiam honores Iuris gladij, & ita esse appellatos, ostendit Lampridius, qui ait, Alexandrum Seuerum nunquam passum esse, ut ij uenderentur. Præfectum urbi fuisse iudicem omnium criminum, ipse Vlpianus scripsit, sup. De officio Præfect. urb. 1.

Mixtum est imperium, cui etiam iurisdictio inest.) Vel, quod inest iurisdictioni. Paulus ait, Quod iurisdictio cohæret: idque nõ esse merum ait, sup. De offic. eius cui mand. est iurisd. 1. ad finem, & 5. Et exemplum proponit modicæ coercionis, sine qua iurisdictio nulla est. Sicuti & paulo antè dictum est, data iurisdictione, ea quoque concessa uideri, sine quibus iurisdictio explicari non poteret. Sic iurisdictio sine aliquo imperio non erat. Sed aliud exemplum huius imperij hîc proponitur, de quo dubitari magis poterat: quia non ita per se cohæreat iurisdictioni, neque ad eam tuendam sit accessio necessaria.

Quod in danda bonorum possessione consistit.) Dixi antea hanc appellari decretalem bonorum possessionem, quæ scilicet decreto Prætoris urbanæ dabatur causa cognita. Hoc ius dandæ possessionis cohærebat cum iurisdictione, cum quidem ei daretur, qui iuri dicundo præerat: sicuti & ius mittendi in possessionem, ad coercendam contumaciam. Sunt qui hunc locum ita legant: QVOD IN DANDA BONORVM POSSESSIONE CONSISTIT, IURISDICTIONIO EST. IURISDICTIONIO EST ETIAM, &c. ut tanto magis intelligatur summa affinitas huius imperij & iurisdictionis. illud ta-

men propriè in decernendo, hanc in iudice dando esse.

Iurisdictio est etiam, iudicis dandi licentia.) Haloander legit, VT IURISDICTIONE EST IUDICIS DANDI LICENTIA. Alij expūgunt uocem ETIAM, & simpliciter legunt, IURISDICTIONE EST IUDICIS DANDI LICENTIA. Certè aliud quippiam est ius dicere, quàm iudicem dare: sed solebant hæc duo coniungi, ut supra dixi de duobus uerbis, DO, & DICO. Et paulo antè dictum est, Ius dicitis officium esse, ut det litigatoribus iudices. Id uerò eum potuisse quis mirabitur, qui meminerit, etiam potuisse totam suam mandare iurisdictionem. Qui autem iudices dare, quiq; dari possint, diligentius exponit Paulus inf. De iudic. 12. Nimum autem contentiosi uidetur hoc tempore docti alioqui interpretes, qui clamitant, eum qui iurisdictioni præerat, nunquam iudicasse: & illi nimum præfracti, qui contendunt semper iudicasse. Atqui de quibusdam causis cognoscere & iudicare debuisse: de quibusdam non potuisse: de quibusdam, si uellent, potuisse: & in ijs modò iudicem dedisse, modò iudicasse: & hæc omnia fuisse iurisdictionis, intelligemus, si antiquos Romanæ Reip. mores teneamus: & ipse Diocletianus Imp. huius generis quippiam indicat, l. 2. C. de pedan. iud.

Mirum uerò, quòd cum multo ante tempora Iustiniani ualde mutatus esset uetus mos iudiciorum dandorum, sicuti & formulæ cum iudicium impetrationibus erant sublata: Tribonianum tamen in Pandectis ita describere iurisdictione, quasi antiquitates Romanas narrare, non
autem

autem ius, cuius suo tempore usus esset aliquis, edere uellet: præsertim cum Iustinianus ei mandasset, ut sui temporis potius quàm antiquitatis rationem haberet. Saltem si antiquitatis Romanæ memoriam hic conseruare uoluit, iurisdictionem Prætoris describendo non prætermisisset Centumuiralia iudicia, de quibus & Paulus librum singularem scripserat: & quorum fit mentio inf. De inoffic. 7. De liberat. lega. 30. Fuisseq; Centumuiros, magistratus iudicandis litib. constitutos, ait Pomponius sup. De orig. iur. Iudicasse autem præcipuè de actionibus in rem, ostendit Cicero lib. 1. de Orat.

CAP. V. & VI.

Vt is demum, &c.) Is ergo, cui suam Prætor iurisdictionem mandauit, eam ipse alteri similiter mandare non poterit. Poterit tamen iudicem litigantibus dare. inf. De iudic. 12. §. 1. Vt autem hic legimus, more maiorum non posse mandari iurisdictionem ab eo cui madata est, sic sup. De offic. eius cui man. 1. Papinianus ait, more maiorū posse à Magistratu madari, transferriq; iurisdictionem, nō etiam merum imperium, aut quod specialiter lege defertur potius quàm iure Magistratus competit. Sæpe in Senatu uel alijs publicis negocijs ita occupatus erat Prætor, ut iurisdictioni operam dare non posset. Alteri itaq; eā mandabat. nec periculum aliquod erat, cum proposita prius essent edicta, ex quibus ius diceretur. Eadē erat ratio Præsidum in prouincijs.

Et quia nec principaliter ei.) Ei scilicet, qui iurisdictionem non suo iure, sed alieno beneficio habet, ueluti mandatam à Prætoze uel Præsede. Sic

enim hæc uerba ad superiora referenda sunt: & significant, quod supra dixit Papinianus, eum nihil proprium habere, sed aliena iurisdictione uti.

Solui mandatum Labeo ait.) At iudicis dati cognitio nõ solueretur. Iudices à Præside dati (inquit Paulus) solent etiam in tempus successorum eius durare, & cogi pronunciare, inf. De iudic. 49. §. 1. Et uerò uix potest res integra esse, ubi iudex datus est, statimq; ab eo res geritur: ut meritò mādatum solui non debeat morte mandantis. Alia uerò causa est eius, cui generaliter mādata est iurisdictione. Iam igitur apparet in duobus, quātum intersit inter iudicem datum, & eum cui mandatur iurisdictione. Tertium discrimen tradit Vlpianus, inf. Quis & à quo appell. 1. Sed Gordianus Imp. l. 5. C. De iudic. cum improprie loqueretur, interpretibus tenebras offudit. Ait, à Iudice iudicem delegatum, iudicis dandi potestatem nõ habere, cum ipse munere fungatur iudiciario, nisi à Principe iudex datus fuerit. Iurisconsulti dicerent, eum quoque cui mandata est iurisdictione, iudicem dare posse: sed iudicem datum, non posse. Cæterum singulare est illud, quod Gordianus significat, nihil interesse inter iudicem à Principe datum, & eum cui Prætor uel Præsides iurisdictionem mandauit, quod quidem attinet ad iudicis dandi potestatem.

C A P. VII.

Vt Prætores urbani, Magistratum incuntes solebāt in cōcione Populi uiua uoce edicere, quid essent toto suo magistratu obseruaturi in iure dicundo, sicuti Cicero in libro secundo De finibus indicat: sic etiam Edicta illa sua deinde in albo,
uel

uel alia tabula conscripta edebant, publiceq; proponerant. Eaq; appellabantur Edicta perpetua: quæ Ulpianus hic ait fuisse Iurisdictionis perpetuæ. Ex illis enim tenebatur etiam lege Cornelia Prætor toto suo Magistratu ius dicere. Alia uerò erant temporaria, & unius modò alicuius causæ, quæ, prout res incidebat, ut hic ait Ulpianus, proponerantur: ueluti edictum citatorium aut emptorium, inf. De iudic. 55. 68. 70. 71. 73. Sic & Prætores Quæstores, quorum alioqui nulla propriè erat iurisdictionis, talia edicta proponebant: ut Cicero ad Q. Fr. commemorat C. Alfij de Maiestate quærentis edictum, quo adesse in iudicio iubebatur Gabinius Maiestatis reus. Sed edicta perpetua, siue perpetuæ iurisdictionis, solus Prætor urbanus Romæ proponebat, ut in prouincijs Præses. Eorumq; album (quæ tabula quædam erat dealbata) continebat formulas actionũ, Vnde & aduersarium producere ad album, inf. De eden. 1. De decurionum alio albo, inf. De al. scri.

Quingentorum aureorum.) In alijs libris est, QVINGENTORVM AVREORVM. Vtra lectio uerior sit, dubitatur. Certè in eum qui facit aduersus edictum de in ius uocando, ueluti qui patrem sine uenia in ius uocat, dari quinquaginta aureorum iudicium, ait Ulpianus, inf. De in ius uoc. 34. Sed grauius est, & grauiori quoque pœna dignum, delictum corrupentis Edictum perpetuũ. Ego uerò cum id quoque puniri alijs legibus & publico iudicio intelligam, inf. Ad leg. Corn. de fal. 32. Ad leg. Iul. pecu. 8. facile crediderim, pecuniarium iudicium populare, quod hic datur, non nisi quinquaginta aureorum fuisse, quia nec ueteres

res multæ grauiores esse solebant: & ut inopes qui quinquaginta aureos illos, quos propter contemptum de in ius uocando edictum debent, exoluere non possunt, corpore castigantur, inf. De ius uoc. 35. sic & hoc loco Vlpianus iubet eos castigari, qui propter inopiam nō possunt pœnam hic constitutam pēdere. Quo magis existimo utriusque edicti similem fuisse rationē. Sanè cum pauperes ab accusatione repelluntur, iudicantur esse pauperes, q̄ minus quàm quinquaginta aureos habent. inf. De accus. 10. Quinquaginta aureos æstimare nunc solemus, centum & uiginti quinque coronatis Gallicis.

C A P. I X.

Si familia (sic autem plures serui significantur) furtum fecerit, Prætor domino succurrit, ut is non plus præstet, quàm si ab uno furtū factum esset. inf. Si fami. furt. fec. dic. Quod quidem & in damno dato, non etiam in iniuria facta, dici benignè posse, Caius fatetur: inf. Ad leg. Aquil. 32. De iniur. 34. Quid in albo corrupto? Hic Octaenus uidetur idem benignè dixisse, quod in furto damno ue dicitur. Sed Paulus ita demum id dici posse notat, si familia non quidem corruerit albū, sed per alium curauerit corrumpi.

Si dolo malo curauerint.) Quidam hic legēdum potius ita esse putāt, NISI DOLO MALO CURAVERIT, &c. ut quod initio dictū est, si familia albū corruerit, singulos teneri, hāc habeat exceptionem: nisi si fortè, nō quidem ipsa corruerit, sed tantum curauerit corrumpi. Sic illud, SED HOC POTEST DICI, referendum esset non ad proximam Octaeni sententiā, sed ad id quod principio

piò dictum est. Vtrouis modo hic locus legatur, sententia utraque probabilis est.

C A P. X.

Neque sibi ius dicere, neque uxori, uel liberis suis, &c.) In eorum tamen causa priuata, præterquam iniuriarum, iudex dari iudicareque potest. inf. De iudic. 77. Nam & non sine aduersarij consensu datur, & tamè formula confringebatur. Sed ius dicere, periculosius erat, neque tam facilè permitendum. In sua certè propriaque causa neque ius dicere quis potest, neque iudex esse. inf. De arbi. 51. & l. 1. C. ne quis in sua cau.

C A P. XI.

Intra iurisdictionem iudicantis.) Iudicantem hinc mihi uocare uidetur Prætorem fideicommissarium, qui non de omnibus fideicommissis, sed de minoribus cognoscebat. Quanquam exprimere non possim, ad quam usque quantitatem de ijs iudicaret. Quintilianus lib. 3. cap. 6. Non debes (inquit) apud Prætorem petere fideicommissum. maior enim Prætoria cognitione summa est. Sed & Principem ediuerso de maioribus quibusdam summis, nō etiam de minoribus cognouisse, Ulpianus indicat, inf. De appellat. 10. §. 1. & 2. conuenitque planè cum hoc loco, illius sententia. Sannè ut suprà iurisdictionem suam non potest quis ius dicere: sic neque infrà, si certi fines præscripti sint, quos ultra citraque iurisdictione non cōsistat.

C A P. XV.

In præsidem.) Iacobus Cuiatius, iuris interpres eruditus, & successor in Gallia meus, acutè conijcit legendum hic esse, IN PRÆSENTEM: quia si in absentem consentiant, nulla esse dicatur conuentio,

uentio, antequam is aditus sit, licet nullus inter-
 uenerit error. inf. 18. Hic uerò Prætor quidē præ-
 sens fuit, & iam aditus erat, sed per errorem. Ergo
 opus erat & litigatorum consensu, & eius Præto-
 ris, cui se submittebant, cum alioqui eius nō ef-
 fet inter eos iurisdictio. Si inter eos Prætoresq;
 ipsum ita conueniret, non poterat alius Prætor,
 cuius alioqui iurisdictio erat, hanc conuentionē
 impedire. Veluti, nō poterat Prætor urbanus ob-
 stare, quo minus Prætor peregrinus ius diceret
 inter eos ciues, qui sibi ab eo ius dici uolebant.
 Fuitque hac de re lex Iulia lata in hæc uerba:
 QVO MINVS INTER PRIVATOS CONVENIAT,
 VT EIVS QUI IURISDICTIONEM ALIQVAM
 HABET, IURISDICTIONI SE SVBICIANT: IS,
 CVIVS ALIOQVI IURISDICTIONI SVBSVNT,
 PROHIBERE NON POTEST. Vlpianus libro se-
 cundo Ad edictum, hanc legem exposuit pluri-
 bus uerbis: inf. De iudic. 2. ubi & Iuliani senten-
 tia de errore, qui consensui contrarius est, (cuius
 sententiæ hic mentio fit) fusius explicatur.

*Ad Tit. 11. Quod quisq; iuris in alterum
 statuerit, ut ipse eodem iu-
 re utatur.*

C A P. I.

Vetus lex Cornelia fuit, ut Prætores ex Edi-
 ctis suis perpetuis ius dicerent. Ut autem iu-
 sta edicta etiam ederent, & ne cum alterius iniu-
 ria ius nouum atque insolens dicerent: alia lege
 opus fuit. Hæc autem iustissima esse uisa est, ut
 ipsi ius, quo d alijs dixissent, sibi quoque dici pa-
 terentur:

terentur: idemque & de ijs statueretur, qui abs Prætoris ius nouum postulassent atque impetrassent. Hoc itaque Edictum ait Vlpianus habere summam æquitatem. Cicero tamen nescio quid seueritatis acerbe ea in re notasse uidetur. Sic enim scribit ad Q. Fratrem, loquens de Cn. Octauio: Quæ in Magistratibus iniuriose decreuerant Syllani homines, eodem ipsis priuatis erat iure parendum. Hæc illius seueritas acerba uideretur, nisi multis condimentis humanitatis mitigaretur. Non uideatur Ciceronis tempore adhuc editum fuisse illud, quod hic proponitur, edictum. Certè id non suppressisset, cum Verris iura, iudicia, decreta noua tam multa commemorat & accusat. De ijs, qui malè iudicando litem suam faciunt, alia lex fuit. inf. De extraord. cognit. 6.

Ad Tit. 111. Si quis ius dicenti non obtemperauerit.

C A P. I.

Non tamen Duumuiris.) Quidam legendum esse putant, NON TANTVM DVVMVIRIS. Sed prius probent, quod conceditur Magistratibus Populi Romani, multo magis concedi Municipalibus. Duumuirum primi erat in municipijs, ex ordine Decurionum delecti. inf. De pecul. 3. §. 10. De albo scrib. 1. Erant in colonijs municipijsque Decuriones tanquam Senatores: Duumuirum, & interdum Quatuoruirum, tanquam Consules. quantum Coloniae alioqui à municipijs differrent: & illis Duumuirum, his Quatuoruirum olim magis præerant: & quidem Duumuirum, ciues Romani: Quatuoruirum, ex ipsis municipijs. Verum & Cice

ro ipse ad Att. cum Quatuoruiris Municipalibus coniungit Duumuiros.

Is uidetur ius dicenti non obtemperasse, qui quod extremum in iurisdictione est, non fecit.) Rectius fortasse negatione utraque expuncta legeretur: IS VIDETVR IVS DICENTI OBTEMPERASSE, QVI QVOD EXTREMVM IN IVRISDICTIONE EST, FECIT. Vel transposita altera negatione: IS NON VIDETVR IVS DICENTI NON OBTEMPERASSE, QVI QVOD EXTREMVM IN IVRISDICTIONE EST, FECIT. Vtrouis modo legatur hic locus, bene cohærebit cum ijs quæ sequuntur, nullumque suberit *αἰσχρολόγου*: quod certè subesse uidetur in recepta lectione, quanquam tunc eadem sententia sit. Si quis in ius uocatus non uenit, prima hæc quædam est contumacia: de cuius coercitione sequentibus titulis agitur. Sed si præterea non paret ille Prætori in possessionem mittenti aduersarium, & hoc mixtū imperium quantum potest infringit: iam certè grauior est, & summa contumacia, quæ hoc edicto coercetur. Hoc unum Prætor ad tuendam iurisdictionem reliquum habet, & extremū, ut quia in ius uocatus non uenit, rem ipsam capi & auferri, ut possideatur, iubeat: quod mixti imperij esse dicitur. Si quis ne illud quidem patiat, iam certè uidetur non obtemperasse ius dicenti, cum prius magis uideretur aduersario uocanti nō paruisse. Contumaciam autem eorū qui ius dicenti non obtemperant, litis damno coerceri, Hermogenianus libro primo *τῶν ἐπιτρομῶν* scripsit, inf. De re iudic. 53. sicuti hic Ulpianus libro primo ad Edictum ait, pœnali iudicio coerceri, ut condemne-

tur

tur non quanti interest aduersarij, sed quanti res est de qua agitur. Olim etiã multæ hic locus fuit. Nota est lex illa Ciceronis: MAGISTRATVS NEC OBEDIENTEM CIVEM, MVLTÆ, VERBERIBVS, VINCVLIS QVE COERCENTO.

Ad Tu. 1111. De in ius uocando.

C A P. II.

NEquæ cæteros Magistratus, qui imperium habent.) Varro, quo melior nullus rerum Romanarum interpretes est, interpretatur, hos magistratus esse qui uocationem habent, aut prehensionem. Verba Varronis ex libro 21. rerum humanarum, Gellius lib. 13. cap. 13 hæc recitat: Qui potestatem neque uocationis populi uiritim habent, neque prehensionis, eos magistratus à priuato in ius quoque uocari est potestas. Addit Gellius, Varronem eodem libro scripsisse, olim quoque Aedilem curulem in ius ad Prætorem fuisse eductum. Sed neque Quæstorem habere uocationem, aut prehensionem. Ac ex eo quidem Varronis loco sese respondisse & obtinuisse, Quæstorem in ius ad Prætorem uocari posse. Sed & eum fuisse minorem magistratum, intelligi potest ex eodẽ Gellio, cap. sequenti. Minores autem magistratus, in ipso etiã magistratu posse conueniri, scripsit idem Vlpianus: alij licet sine fraude in ius uocari non possint, quamdiu sunt in magistratu. inf. De iniur. 32. Huc quoque pertinet Græcum Adriani rescriptum, inf. De iudic. 48.

Nec Pontificem dum sacra facit, nec eos qui propter loci religionem inde se mouere non possunt.) Tam casta teneraque res est religio, nihil ut ferendum sit,

H h

quod

quod eam delibet. Itaque cum omnis superstitio, quæ eam cum imitari uideatur, uiolat tamen, repellenda sit: tum uerò, ne publicæ alicuius legis auctoritate confirmetur, cauendum est. Tribuatur hoc sanè religioni ueræ, ut eius minister, cum sacris publicè operam dat, nō abducatur in ius. Sed qui nam alioqui sunt illi, qui propter loci religionem, loco se mouere non possunt? An illi, quorum absentiam excusare dicitur religio, quæ eos moratur? inf. De fideicom. libert. 36. Quorsum Tribonianus hæc uestigia Romanæ superstitionis imprimi his legibus, quas Reipub. Christianæ dicat? Sic paulo post prohibetur in ius uocari, non solum qui funus ducit, sed & qui iusta mortuo facit. Atqui hæc fiebant nouè diebus, non sine maxima profectò religionis ueræ iniuria. An tales ferias Denicales Iustinianus Christianis hic obrudit? Certè non multū abest ab ea superstitione, quod ipse etiam Nou. cōstit. 115 statuit, totidem diebus mortuis parentandum esse.

C A P. V I I I.

Plerique Iuliani sententiam probant.) Nempe, ut saltem in proposito locum habeat: & reuerentia, qua pater alioqui est indignus, eius tamè liberis præstetur. Sed si quærat de iure patronatus, ex quo dependet ius successione: Paulus Celsi sententiam magis probare uidetur, inf. De iure patro. 15. ut cum illud amittat, qui cœlibatus iusu-randum exegit, ad liberos suos non transmittat. Hæc autem causa, propter quam ius patronatus amittitur, magis explicatur inf. De iure patro. 6. Qui & à quib. 31.

C A P.

C A P. X.

Qui manus iniectioem excepit.) Hoc est, Qui eâ lege uendiderat, ut si profiteretur, uel contra conventionem aliquid ab emptore fieret, ancillam suo iure reciperet. Vide inf. De seru. export. 9. Quintilianus lib. 8. cap. 8. commemorat ueterem hanc legem: Patri in filium, patrono in libertum, manus iniectio esto. Sed & XII Tabulę meminunt iniectiois manus, quę creditor dabatur in debitorem damnatum, nec iudicato satisfacientem.

Ad peregrinitatem redactus.) Nempe, si amiserit ius ciuitatis, ueluti deportatione. Sic enim deportati dicebantur *ἀποκίτες*, inf. De legatis libro tertio, t. Sed etsi Romę manerēt, tamen si ciuis esse desierat, fiebat peregrinus. Peregrino autem honores & iura ciuium non competebant. Iuris Ciuilis erat ius patronatus, sicuti & patria potestas.

C A P. XV.

Hic locus ostendit, quid sit, quodd prohibeat Prętor parentem patronum uel in ius uocari sine uenia: nempe si ita uocetur, ut etiam ducere non sequentem, & inuitum tanquam obtorto collo trahere uelit, qui uocat. Talis enim tũc erat mos huius uocationis: superbus profectõ, & cõtumeliosus, si eo temerẽ utatur in patrem filius, uel in patronum libertus. At si ciuilius uerecundiusq; ageretur de patre, patrono uel in ius uocãdo, hoc edictum locũ non haberet. Quid igitur? Certẽ Iustiniani temporibus non ea erat, quę olim Romę fuerat, uocatio, ductioq;e. Honestius & modestius publica auctoritate mittebantur uiato-

res, qui in ius uocarent. Itaque uidetur tunc celsasse hoc Edictum. Quorsum igitur Tribonianus illud ingerit, si leges alias edere non instituit, quàm quibus Resp. tunc utebatur.

CAP. XVIII. XIX. XX. XXI.

Vetus lex fuit XII Tab. IN IVS VOCATVR VT EAT, VEL DVCATVR. Eadem tamen lex rationem eorum habebat, qui morbo fontico tenebantur. Nunc Caius scribens ad legem XII Tab. addit, ijs quoque parcendum esse, qui domi suæ sunt: neque, ut quis in ius uocetur, domum alicuius ui introire licere: multo quæ minus quenquam ex domo sua educi aut extrahi posse, Paulus nunc adiicit, & est inter regulas iuris antiqui relatum, inf. De diuer. reg. Iur. 103. Sanè Quintilianus lib. 8. cap. 9. significat, legem aliquam Romuisse, EX DOMO IN IVS EDVCERE NE LICERET. Ait autem, quæsitum fuisse, an ex tabernaculis liceret. Verùm huic quæstioni facillè responderi potest ex ijs, quæ Caius hîc tradit. Cicero quoq; in Vatin. eleganter ostendit, quàm non liceret quenquam ex domo sua auellere. Et ut Caius noster hîc scribit, domum esse cuique tutissimum refugium atq; receptaculum: sic etiam in Orat. pro Domo sua, ait Cicero, nihil esse sanctius, nihil quæ omni genere munitius. Videtur autem uterque id repetiisse ex Xenophonte, cuius lib. 7. *παρὰ δὲ* uerba sunt hæc: *ὅδ' ἐστὶ τὸ εὐνοῦν χωρίον ἐν αὐτῷ πόλει, ὅδ' ἐστὶ τὸ δούριον, ὅδ' ἐστὶ τὸ ἐν τῷ εὐνοῦν ἐγίριον ὅδ' ἐστὶ τὸ ἐν τῷ ἰδλίῳ.*

CAP. XXII.

Neque impuberes puellas.) Quidam legunt, NEQUE IMPUBERES, NEQUE PVELLAS. Sed nihil muto: quò magis intelligatur, quid hîc singulariter

ter tributum fit impuberibus puellis, cum propter ætatem, tum uerò etiam propter ipsius fe-
 xus pudorem: nempe, ut si qua fit aduersus eas ac-
 ctio, pater potius, in cuius sunt potestate, de pe-
 culio conueniatur. Quod ad mares impuberes at-
 tinet, Vlpianus sup. 4. dixit, si infantes sint, in ius
 non uocari. Cæterum cum impuberibus agi a-
 lioqui nonnunquam posse, constat. inf. De furt.
 23. 24.

Ad Tit. V. VI & VII.

Hic in Edicto perpetuo fuisse uidetur ordo
 Titulorù, quem & res ipsa postulat, ut pri-
 mum de in ius uocando quæreretur. Deinde se-
 queretur, IN IUS VOCATI UT EANT, AUT
 SATISDENT. Postremò, SI QVIS IN IUS VO-
 CATVS NON IERIT, &c. Sed & Caius, inf. De
 uerb. sig. 48. allegat ex Edicto Prætoris urbani
 hunc Titulum, QVINEQVE SEQVANTVR, NE-
 QVE DVCANTVR. Iubebat quidem lex XII Tab.
 In ius uocati ut irent, aut ducerentur. Sed Prætor
 quibusdam pepercit, ut etsi uocati non sequeren-
 tur, hoc est, in ius statim non irent, nõ tamen du-
 cerentur aut traherentur: ueluti si satisfarent iu-
 dicio fisti. Et uerò qui in ius uocabat, ultrò sole-
 bat talem satisfactionem, qua contentus interea
 esset, exigere. Quem enim quis in ius uocabat, ua-
 dari etiam solebat: hoc est, uades siue fideiuffores
 iudicio fisti, ab eo postulabat. Si darentur, in ius
 uocatus non ducebatur. Si non darentur, certè
 duci solebat. Vt autem lex Iulia de ui locum ha-
 bebat, si cœtum aliquis & concursum fecisse di-
 ceretur, quo minus quis in ius produceretur,

inf. Ad leg. Iul. de ui priu. 4. sic & Prætor edixit, ne quis eum qui in ius uocaretur & duceretur, ui eximeret. Alioqui pœnali iudicio teneretur, quanti res est quæ petitur: sicuti & is, qui ius dicenti non obtemperat. Sed uocatum esse oportet in ius, hoc est ad Prætozem, uel eum qui iurisdictioni præest. Huius enim demû maiestas hic uindicatur. Si quis ad pedaneum iudicem uocaretur, hoc edictum cessaret. Sed locus esse posset alteri edicto, De eo per quem factum erit, quo minus quis se iudicio sistat. Ex quo quidem edicto non tam est pœnalis actio, quàm ad id quod interest. inf. De eo per quem, &c. 3.

Ad Tit. VIII. Qui satisfacere cogantur.

C A P. I.

ITa cauit.) Propriè & eleganter dicitur hic, sibi ab alio cauisse satis accipiendo. Sæpius tamen simpliciter cauero dicitur, qui alteri cauet satisfacendo, uel promittendo. Præterea est obseruandum, quod hic dicitur de uerbo satisfaciendi & satisfacendi, non tam esse perpetuum, quin interdum alterum pro altero accipiatur. Satisfaciendi uerbum patet latius, non enim solam satisfacitionem, qua creditor cõtentus est: sed, & multo magis, acceptilationem continet. Verùm Iurisconsulti interdum satisfacere dicunt pro satisfacere. Certum est, legem & conditionem hypothecæ finiendæ hæc esse, si pecunia soluta sit, aut eo nomine satisfactum. Iurisconsulti tamen pro SATISFACTVM, dicunt, SATISDATVM. inf. De solut. 49. Pro hæred. 2. Certè datione fideiussoris non finitur hypotheca, inf. De pig. act. 10. Quib. mod. pig. uel

uel hyp. sol. 6. §. 1. Sed in Commentario de pigno-
ribus, id latius exposui.

C A P. II.

Fideiussor locuples.) In lege XII Tab. est, V I N-
D E X A S S I D V V S. Caius scribēs ad legem XII Ta-
bularum, locupletem esse interpretatur, qui satis
& idoneè habet, pro magnitudine rei, quam a-
ctor restitui petit. inf. De verb. signif. 214. §. 1. Sa-
nè Paulus sup. in Ius uoc. ut eant, uel satisd. 1. ait,
Edicto caueri, ut fideiussor iudicio sistendi causa
pro rei qualitate locuples detur. Nunc etiam Vlpianus interpretatur, quomodo uideri debeat lo-
cuples. Paulus eodē loco addit: Exceptis neces-
sarijs personis, ibi enim qualemcunque accipi iu-
bet. Nunc uerò Vlpianus hanc quoque eius e-
dicti partem, eiusque uerba proponit. & ibi, hoc
est, cum in ius uocantur necessariæ personæ, Præ-
tor ait qualemcunque fideiussorem accipi. Sic ha-
betur hic ratio qualitatis & rei, de qua agitur, &
ipsius rei personæ quæ in ius uocatur. Qualem-
cunque autem dicit Prætor, ut lex XII Tab. Q V I-
V I S V O L E T. Non quamlibet iniuriam paulo
pòst uocat Caius, quæ parua aut uulgaris nō est.

Et ex fœminino sexu descendentes.) Frequens est il-
lud quidem, ut liberi dicantur etiam ex filia ne-
potes, qui non sunt in potestate. inf. De pollicit.
15. De verb. sig. 56. Sed cum liberos suos dicimus,
sæpius alioqui solemus suos hæredes intellige-
re. Est ergo hic locus, quia singularis est, obser-
uandus.

*Et melius est, ut in ueram quantitatem fideiussor tenea-
tur.*) Hoc est, in id quod uerè debetur, siue, quan-
tum reuera debetur actori. Vlpianus paulo antè

dixit simpliciter VERITATEM. Idem alio loco, his edicti uerbis QUANTI EA RES ERIT, nō pœnam, sed ueritatem contineri dixit, inf. Quod fals. tut. 7. §. 1. In causa criminali uades, qui reum non exhibent, pro quo interuenerunt, certè pœnam saltem aliquam pecuniariam pendunt: si in dolo sint, etiam extra ordinem puniuntur. inf. de custod. reor. 4. Sed ubi de re familiari ciuilitè agitur, qui promittit alium sistere, hoc ad summum promittere uidetur, si illum non sistat, præstare quod debetur. Quanquam in primis semper cōsideranda sit conceptio uadimonij deserti.

C A P. V.

Pro condemnato.) Alij legunt, PRO NON CONDEMNATO. Ea que lectio magis uidetur huius loci & tituli, & cum his quæ sequuntur magis conuenit. Certè deportatum aut mortuum sistere nemo fideiubet. Itaque qui pro condemnato fideiuberet, magis uideretur ciuilitè fideiubere, iudicatum solui.

C A P. IX & X.

Arbiter dici solet is, in quem compromissum est. Interdum etiam iudex à Prætoze datus. Hic uerò, sicuti & inf. de minorib. 7. §. 2. & De iudic. 82. arbiter quoque dicitur, qui ad unam modò aliquam rem inquirendam & cognoscendam, magis quàm ad causam, de qua agitur, iudicandam datur: ueluti, ad fideiussores probandos. Sed quia fideiussores probando uel improbando non minus lædere aliquem possunt, quàm si sententiam de re principali ferrent: ab his arbitris, ut à iudicibus datis appellari potest.

Qui ex causa improbat, &c.) Aliàs hic locus non minus

minus commodè legitur, sublata interpunctio-
ne: ut hoc relatiuum QVI ad superius uerbum re-
feratur, nempe ad iudicem competentem, qui ap-
pellatus uel improbare possit, quos arbiter pro-
babit: uel probare, quos is improbabit. népe hoc
modo, CVM POTVERIT QVERELAM AD COM-
PETENTEM IUDICEM DEFERRE, QVI EX CAU-
SA IMPROBAT, &c. Constat sanè, interpunctio-
nes esse librariorum magis quàm auctoris nostri,
proptereaquè nos ijs non teneri.

Ad Tit. 1 x. Si ex noxali causa agatur,

CAP. IIII.

NEc auditur, si pro parte paratus sit defendere.) Nā
etsi noxæ estimatio sit pecuniaria, quæ qui-
dem natura sua diuisionem recipiat, ut pro par-
te rectè solui darique posse uideatur: quia tamen
hæc diuisio fieri nō posset sine aliquo actoris in-
commodo, si fortè pro altera parte contingeret
noxæ deditio, indiuisa esse & hæc & illa iudica-
tur. De obligationibus ea ratione indiuisis, dixi
ad Paulum, De uerb. obli. 2.

CAP. V.

Quia aliter de seruo, &c.) Semper quidem inspi-
cimus conditionem hominis, quæ fuit cum de-
liquit, ubi de pœna quæritur, & sententia de sup-
plicio ferenda est: inf. De pœn. 1. Neque sanè sti-
pulatoris hic interest, quæ tandem pœna suma-
tur. Verùm mutatio status, mutat formam capi-
talis iudicij: & huius est difficilior ratio, ubi liber
homo est reus, quàm si seruus mansisset. Hic er-
go uerbum Aliter, magis ad iudicij formã, quàm
ad pœnæ genus refertur.

*Ad Tit. x. De eo, per quem factum
erit, quo minus quis in iu-
dicio sistat.*

C A P. I.

A Liter atque si ab alio sit impeditus.) Ulpianus & Paulus inf. Si quis caut. 2. & 3. aiunt, exceptione defendi eum, qui cum in iudicium uenire uolebat, a magistratu retentus est. Sed si a priuato sit retentus, dari aduersus eum actionem in id quod interest. Hic igitur a priuato fuerat impeditus, qui cum propterea non excusetur, quin actori teneatur, habet aduersus impedientem, suam actionem, si forte poena propterea commissa sit, aut causa ceciderit, aut aliter sua interesse probet. Quo profecto iudicio castigari merebatur Caligula Imp. quem Suetonius ait comprehendisse meritoria uincula: adeo ut plerique litigatorum, quod occurrere ad uadimonium non possent, causa caderent.

C A P. III.

Restitutoriam actionem.) Sic appellatur, quia cum tempore alioqui periisset, restituitur. Sic & actio perempta restituitur, sup. Si ex noxa. cau. 2. Et ex edicto De dolo, uel Quod metus causa, actio, quae summo iure perierat, extraordinario beneficio restituitur: proptereaque & Restitutoria dicitur. Sed & Rescissoria appellatur, quae restituebatur, rescisso & summo eo quod ob stare alioqui uidebatur. inf. Ex quib. cau. ma. 28. §.

5. Ad Vell. 8. §. 5.

Ad

Ad Tit. x i. Si quis cautionibus in iudicio sistendi causa factis non obtemperauerit.

C A P. II.

Cum actor reum uadabatur, cōcipi solebat uadimonium, siue stipulatio, qua & reus actori stipulanti promittebat certam pœnam, si se non sisteret, sicuti conuenerat: & ipse quoque uas siue fideiussor, si reum non stitisset. Erat certè & legitima quædam pœna deserti uadimonij, etsi non interuenisset stipulatio pœnalis. Nam & infamia desertor notabatur, ut Cicero pro Quin. indicat: & causa cadebat, ut significat Suetonius in Calig. & eius bona possidebantur, tādēque etiam distrahebātur, ut etiā apparet inf. ex quib. cau. in poss. eat. Sed sæpius ita concipiebatur uadimonium, ut si desereretur, certa pœna stipulatione comprehenderetur: ad eiusque concipiendam formulam, Iurisperiti adhibebantur, ut Cicero loquens de Trebatio notat. Nunc uerò Vlpianus, ecquādo ea stipulatio committatur, prolixè docet. Ut autem dicebatur desertum uadimonium, cum quis se non sisteret: sic postea si iudicium iam acceptum cœptumq; desereret, propriè dicebatur Eremodicium Græco uerbo, quo & nostri utuntur: & eius desertionis pœnam legitimam fuisse significant, damnum ipsius litis, nisi si ex causa detur restitutio, & desertæ litis in stauratio, inf. De minorib. 7. §. 8. l. i. C. ex quibus cau. maio.

Sed hoc ita, si non prius.) Ita quidem legitur in libro

bro Florent. Sed manifestum mendum est. Rectius in alijs libris, *SI MODO PRIUS*. Quod non admonerè, nisi si multi stultè libri Florentini et rata etiam adorarent.

Diffusum.) Quidam legūt *DIFFVSVM*. Sed diffindere diem, pro differre, Veteres dixerunt. Vide nostros Commentarios ad XII. Tab. ubi etiam legem, quæ hic laudatur, fusius expono.

C A P. III.

Fideiussoribus eius esse necessariam.) Eis autem hæc datur, quòd deportatio impediatur, quo minus reus sisti potuerit. Certè fideiussoribus ea liberationem minimè tribuit: neq; alias exceptiones nouas, quæ reo propter hanc status mutationem competunt, communicat. l. i. C. de fideiussorib. Sed non facit etiam deteriore[m] fideiussorù conditionem, etsi meliorem non facit.

Deserta.) Quidam legendum putat *DISERTA*, hoc est, specialiter expressa. Sed nihil hic mutò. Ut deserere uadimonium, sic promissionem iudicio sisti deserere dicimur, sup. Qui satisd. cog. Huiusque desertionis fit etiam mentio capite seq.

C A P. VIII. & IX.

Duo ueluti singularia iura hic traduntur cautionis iudicio sisti, quia Prætoria fit stipulatio. Mora semel cõmissa, propter quam & pœna commissa est, non temerè potest purgari, ut pœnæ locus esse desinat. inf. De recep. qui arbit. 23. De fideic. lib. 41. §. 11. De oblig. & act. 23. Sed benignius hic agit Prætor, & cum reuera non interfit actoris, quasi re adhuc integra patitur moram emendari, ut pœna summo alioqui iure commissa, nulla sit. Deinde cum ea uis fit conditionis indiui-

ſæ, ut ſi qui res plures cõiunctim promiſit, uel in una ſola defecerit, pœnam in ſolidum committat, inf. De reb. dub. 13. §. 2. tamen Prætor hic conditione ſcindit: ut ſi plures ſiſtere promiſerim uno ſtato, & altero non ſtato, non niſi pro parte pœnam exoluam. Et fanè ſcindi etiam conditio ſolet, non ſolum ſi pluribus perſonis aſcripta ſit, licet res ſit eadem: ſed etiam ſi fuerit rerum pluriũ, licet ſit una oratio. inf. De uſur. 12. De uerb. oblig. 140. Quod quia ſingulariter hic obſeruandũ eſt, obiter breuiterque noto. Longiorem ea de re diſputationem repetere lector poteſt ex noſtro de conditionibus Commentario.

Ad Tit. x i i. De ferijs & Dilationibus.

C A P. I.

Oratione Diui Marci.) Capitolinus ſcribit, Marcum Antoninum Philoſophum Imp. Faſtis dies iudicarios addidiſſe, ita ut ducẽtos triginta dies annuos rebus agendis litibusque diſceptandis cõſtitueret. Hinc colligere licet, hunc Diuum Marcum eadem oratione dies feriatos centum & triginta ſex reliquiſſe. Ipſe Ulpianus inf. Ex quib. cau. maio. 26. §. 5. notat, alias fuiſſe ferias ſolẽnes & anniuerſarias, alias repentinas & extra ordinẽ indiẽtas. Hic uerò in primis, menſium uindemia rumque tempus non fuiſſe iudicarium, ex conſtitutione Diui Marci, ait. Sanè & Suetonius narrat, Auguſtũ ſtatuiſſe, ne Septembri, Octobri uel menſe neceſſe eſſet in Senatũ uenire.

C A P. V.

Pridie Calendas Ianuarias.) Hic tamen dies, qui ultimus erat ipſius Decembris, uidetur olim Comitialis

mitialis fuisse, ut ex Calendario Ro. apparet. Ergo & Fastus dies erat. Sed Vlpiani ætate fuit potius nefastus. Quod ad Calendas Ianuarias attinet, non licebat olim Romæ cuiquæ eo die feriari, ut Ouidius lib. 1. Fast. scribit. Alias uerò omnes Calendas fuisse feriatas, scribit Macrobius.

C A P. VIII.

More Romano dies à media nocte incipit.) Diem intelligit non naturalem, sed civilem, ut appellabatur. Moris autem Romani, cuius hic mentio fit, memoriam maiore repeteri licet ex Gellio, lib. 3. cap. 2. Vestigia in his Pádectis alia superesse non uidentur. Sed cum hic, dies civilis dicitur esse horarum *XXIIII*, meminimus, diem naturalem, qui lucis tantum erat, fuisse horarum semper *XII*: quæ modò contrahebantur, modò producebantur, pro ratione ipsius lucis: isque dies ortu occafuque solis concludebatur. Sic in Pandectis sæpe legimus sextam horam diei, cum meridies significatur: & sextam horam noctis, cum media nox. inf. De annu. lega. 2. De oper. libert. 3. De usurpat. 7. De libe. & posthu. 25. De manumi. 1. De testa. 5. De uerb. sig. 2. Sed quando dies naturalis, quando civilis intelligitur, ubi diei fit mentio? Certè cum diem simpliciter & singulariter dicimus, magis intelligitur dies naturalis. Sed cum dies plures numeramus, civiles magis intelligimus. Certè iudicatus olim est impudens calumniator, qui pactus certorum dierum inducias, noctu populabatur agros: quasi dierum, non autem noctium induciæ essent, ut Cicero narrat.

C A P. IX.

Custodiarum quoque cognitionem.) Sed & Cicero
pro

pro Cælio scribit, legem Romæ fuisse, quæ de se-
ditiosis consceleratis quæ civibus, qui armati Se-
natû obsederint, Magistratibus vim attulerint,
Remp. oppugnarint, quotidie quæri iubebat: ut
etiam diebus festis ludisque publicis, omnibus
forensibus negocijs intermissis, hoc iudicium
exerceretur.

CAP. X.

In capitalibus autem.) Antiquas leges Romanas
de harum causarum cõperendinatione & amplia-
tione, ex Ciceronis Verrina 3. repetere licet. Idẽ
pro Cecinna significat, sæpius eas causas amplia-
tas fuisse, non modò si non liqueret, sed & cum
reus alioqui periclitabatur. Idem De claris orat.
meminit cuiusdam causę, tribus ampliationibus
ampliatae. Valerius Max. commemorat, quan-
dam Repetundarû actionem septies ampliatam.
Tam certè poterat Tribonianus antiquitates il-
las huc referre, quàm quæ ex Paulo uel Ulpiano
nunc describit.

Ad Tit. xlii. De edendo.

CAP. I.

E*Am edere debet.*) Fuisse in edicto perpetuo ca-
put aliquod de actione edenda, quæ speciẽ
futuræ litis demonstraret, deq; eius tamẽ emen-
dandæ potestate, intelligi potest ex l. 3. C. De edẽ.
Cicero Verr. 4. accusans iniquitatem iudiciorû
Verrinorum, scribit, Apronium quendam in Iu-
re apud Verrem Prætorem, Agyrinensibus in ius
uocatis, dixisse tantum, contra edictum Prætoris
eos fecisse. Hos quæsiuisse, quid? Illum respon-
disse, se ad Recuperatores esse dicturum. Quæsi-
uisse

uisse illos rursus, Quæ in uerba Recuperatores daret Verres? Verrem respondisse, Si patèret aduersus edictum fecisse: quæ in iudicio dicturum esse dicebat Apronius. Hic exclamat Cicero, iniquissima esse hæc uerba. Nam & quantum Apronius edidisset deberi, tantum ex edicto dandum fuisse. Hæc certè editio iusta non erat, quæ speciem & qualitatem actionis nō exprimebat. Erat & iniusta formula Prætoris in Iure iubentis tantum dari, quantum in iudicio peteretur: sicuti & cum Verres edicebat, ut quod Decumanus edidisset sibi dari oportere, id ab aratore Magistratus Siculus exigeret. Certè præpostera erat ea editio, quæ nihil aliud erat quàm iudicialis petitio.

Qui producat aduersarium suum ad album.) Planus erat hic locus, qui significat satis eum edere, qui aduersario formulâ in albo Prætoris descriptam ostendit, qua uti uelit. Sed quidam huius ætatis docti, & magnæ alioqui auctoritatis uiri tenebras offuderunt, cum aduersarium hic accipi docuerunt, perinde atque si scriptû esset, *ADVERSARIA*. quæ tabulæ priuatæ sunt. At quid hæc cum albo? Deinde proferri, non autem produci dicerentur, ut & alij annotarût. Postremò, nō tam ad editionem actionis, quàm rationum, de quibus paulo pòst quæritur, hoc pertineret. Politianus sua ætate in omnibus, qui circumferebantur, libris, locum hunc corruptum fuisse scribit, & pro *AD ALBUM*, mendosè habuisse, *AD ALIUM*. Mirum uerò, quod albi Prætorij mentionem factam esse sup. De iurisd. 7. uulgo non meminerant.

Editiones sine die, &c.) Hoc propriè ad editionem instrumentorum pertinet: cum scilicet edit actor instrumenta

instrumenta non probationis causa, sed quo magis reus deliberare commodè possit, cedere an contèdere debeat. inf. Quemadmod. testam. ent. aper. 2. §. 4.

C A P. II.

Non iubet Prætor uerba testamenti edere.) Nempe cum de probatione nondum quæritur. Alioquin negante hærede esse relictum quod petitur, iubeatur legatarius edere scripturam testamenti, differtè adfirmantis esse legatum, etiam si tantum caueri sibi postularet. inf. Ut legat. nom. cau. 5. §. 2. Sanè cum edicto de instrumentis edendis, rectè hic coniungeretur edictum de tabulis exhibendis: ex quo etiam iudicium dabatur, si reus tabulas se habere negaret, aut eas edere recusaret. Qui si habere se testamenti tabulas fateretur, neque eas non exhiberet, iustam causam obtenderet, statim per Prætorem in iure iubebatur, compellabaturque exhibere. inf. Quemadm. testam. aper. 2. §. ulti.

C A P. IIII.

Prætor ait.) Ut edixit Prætor de editione priuatarum rationum, sic, & multo magis, de argentariorum rationibus edendis edixit. Moris olim erat Romæ, ut quisque paterfamilias priuatim sibi conficeret tabulas accepti & expensi. solebantque Censores ex ijs bona cuiusque æstimare: proptereaque & eas sibi edi postulabant. Sed aduersus aliud nullius erant fidei, neque ad probationem aut alterius obligationem ualebant: ideoque de earum editione non temerè quærebatur, ut ostendit Cicero pro Q. Roscio. Sed argentariorum scriptura (quæ & Mensæ scriptura appellabatur, & Perscri

ptio) fidem publicè faciebat: atque adeò non minus quàm stipulatio ad obligationem astringendam pertinebat. Cicero ad Att. meminit pactio- nis, non uerbis, sed nominibus & perscriptio- nibus factæ. Et noster Pomponius, inf. de ann. Lega. 1. Si (inquit) ex stipulatu, aut nomine facto pe- tatur. Apud Gellium lib. 14. cap. 2. expensi latio- nem cum mensè rationibus cõiunctam legimus, cum de pecuniæ debitæ probatione quæritur. Erant autem argétarij Romæ, qui quod in foro Romano fiebat, ubi & suas tabernas suamq; men- sam habebant, scribebant, testabantur, configna- bant, si qua esset conuentio, uel auctio, uel simile aliquid: alienamque etiam pecuniam exercebāt, atque ita pro alijs tabulas accepti & expensi con- ficiebant. Illud uerò singulare est, quod Quinti- lianus lib. 5. cap. 10. scribit, latam aliquādo legem fuisse, ut Argentarij dimidium ex eo quod debe- bant, soluerent: creditum uerò suum in solidum exigerent. Qualis erat Argentariorum conditio temporibus Iustiniani, intelligi potest ex eius Nou. constit. 136. Quæ nunc sequuntur de pactis & transactionibus, magis profectò perpetui iu- ris sunt, quàm superiora illa omnia hæcenus abs Triboniano collecta: quæ certè uix descripsisset Tribonianus, si quod Iustinianus mandarāt, dili- genter obseruasset.

Ad Tit. xiiii. De pactis.

C A P. I.

PActum autem à pactioe.) Pacio fuit antiquis, quæ nunc pactio, ut ait Festus: qui etiam re- fert Capitonem putasse, dictam esse pacem, à pa- ctionis

tionis conditione. Idque Vlpianus hic secutus videtur. Apud Ciceronem in Philip. est pactio patris. In XII Tab. dixi de antiquo uerbo *PACO*. Cum hic subiicit Vlpianus, generale esse uerbum conventionis: admonendi tamen sumus, specialiter dici sæpius de nuda conventione: sicuti & pactum, uel pactum conuentum, uel cōuentum, ubi contractus non est. Apud Paulum lib. 1. Sentent. hic titulus concipitur, De pactis & conuentis. Sed quid est, quod hic Vlpianus præfatur, editi Prætorij æquitatem naturalem esse? An quia etiam non sit ciuilis, ut inf. Si quis testam. liber esse iuss. i. ut intelligamus, non accedere necessitatem Iuris Ciuilis: etsi fidei conueniat pacta seruare. Vlpianus tamen alibi hac fidei non fallendæ sola ratione utitur ad obligationem constringendam. inf. De constit. pec. 1. De act. empt. 2.

In pignus.) Pignus hic uocat conventionem hypothecariam, quæ solo pacto nudoque consensu constat. Sed quia de pignoribus & hypothecis nunc commentarium meum edidi, inde lector repetat, quod hic desiderat: sicuti & quod pertinet infra ad cap. 4. De hypotheca tacita, qua locatoribus obligantur bona inquilinorum.

Stipulationem.) Hæc tamen cōuentio nuda non est, neque solo consensu constat. Sed neque una aliqua certa tantum species conventionis est. Est potius quedam aliorum omnium obligationum accessio & appendix, inf. 7. §. 5.

CAP. IIII.

Conditionem inesse stipulationi.) De conditionibus quæ tacitæ dicuntur, & inesse intelliguntur, latè dixi in Comment. de conditionibus. Illud nunc

solum dicam, stipulationem hinc appellari, quæ de more adijciebatur principali conuentioni. Licet autem huius conditiones in illa expressim repetitæ nō essent: tamen pro repetitis habebātur. Sic enim & alibi eleganter Paulus ait, quæ præfationibus conuenisse concipiuntur, etiam in stipulationibus repetita uideri. inf. De uerborum obligat. 134. §. 1.

C A P. V.

Publica conuentio.) Hęc dici sæpius solet, fœdus. Ac fœderum quidem genera tria commemorat Liuius: eoque etiam pertinet, quod dicitur inf. De capit. 7. De iure fœderum, ut & pacis & belli, olim consulebatur collegium Fœcialium, potius quàm aliquis ordo Prudentum: eiusque iuris peritiam in Pompeio laudat Cicero pro Corn. Balbo. Possset autem aliqua eius imperitia hinc in Vlpiano fortè notari, quia uideatur potestatem publicæ conuentionis tribuere ducibus belli: cum iniussu Populi Rom. nulla olim potuerit à ducibus pactio sponso'ne fieri, quæ quidem publicè rata esset, ut ostendit Liuius lib. 9. & lib. 42. Sed Vlpianus de ducibus hinc loquitur, qui Principes erant, uel quibus Princeps ipse mandatum dederat paciscendi.

C A P. VII.

Hoc συνάλλαγμα esse, et hinc nasci ciuile obligationē.) συνάλλαγμα proprie significat quandam rerum cōmutationem, ubi ultrò citroq; aliquid datur aut fit. Si unus tantum alteri dederit, dicitur etiam apud Iurisconsultos συνάλλαγμα: ut hoc loco. Inde autem nascitur obligatio, qua alter tenetur. Hęc tamen non est alijs obligationibus similis, neq; reum

reum tam arctè constringit. Si enim, postquã dedi
 ficuti conuenerat, tu non des: non agam præcisè
 ut des, sed tantum condicam quod dedi, uel pe-
 tam quod mea interest. Quod latius explicabi-
 tur inf. De præscrip. uerb. Sanè Labeo etiam no-
 tat inf. De uerb. sign. 19. *συνάλλαγμα* dici contra-
 ctum, ex quo obligatio ultro citroque nascitur,
 etiam si res adhuc nulla interuenerit, sed sola cõ-
 uentio: ut in uenditione & locatione. Sic itaque
συνάλλαγμα esse dicetur tam in conuentionib. no-
 minatis, quàm innominatis, sed diuersa ratione.

Julianus scribit.) Si ita scripsit Iulianus, & in pro-
 posito Prætoriam, non autem ciuilem actionem
 dari sensit: meritò reprehensus hoc loco est. Atqui
 Paulus alibi eum laudat, quod rectè & distinctè
 in hac specie dixerit, aut in factũ ciuilem, aut de
 dolo actionem dari, inf. De præf. uerb. 5. §. 1. Opor-
 tet itaque aut alio loco apertius scripsisse Iulia-
 num, quod hic obscurius dixerat: aut benignius
 à Paulo, quàm hic à Mauriciano, acceptum esse.

Si ob maleficium, ne fiat.) Alij legunt, UT FIAT.
 que lectio minus habet dubitationis. Verùm etsi
 quid promissum sit, ne fiat maleficium: promif-
 sio quoque nulla est: quia turpis esset ex hac cau-
 sa petitio. Debet enim quis maleficio abstinere,
 etsi nihil hoc nomine detur.

Idem responsum scio à Papiniano.) Extat hoc adhuc
 Papiniani responsum, inf. De contrah. empt. 72.
 eiusque collatio plurimum potest totam hanc di-
 sputationem illustrare: & utramque eius distin-
 ctionem, nempe de partibus quæ contractibus adij-
 ciuntur uel in continenti, uel ex interuallo, cum
 tantum pertinent ad contractuum adminiculã

& accessiones, ueluti ad euiſtionis cauſam in emptione & uenditione: itemq; ad pacta, quæ ſunt ex eodem contractu, hoc eſt pertinent ad eius naturam & ſubſtantiam, adiſciunturque uel re adhuc integra, uel cum amplius integra non eſt. Id enim adhuc quæritur, eſſi ex interuallo illa adſciantur.

Exceptiones poſtea factæ.) Iac. Cuiacius acutè conijcit, primùm hic à librario ſcriptum eſſe in uerſis aliquot literis & ſyllabis, *EXCEPTIONES*: quod deinde quidã mutarint in *EXCEPTIONES*, cum potius corrigendum fuerit & ſcribendum, *DECEPTIONES*, hoc eſt, *Pactiones*. Sanè Ulpianus inſ. De calumniat. 3. *Depectus* (inquit) dicitur, turpiter pactus. Sed in edicto de calumniatoribus ita dicitur. Aliàs uerò *depacisci* etiam, pro ſimpliciter paciſci, dicitur. De pactionibus autem, non de exceptionibus hic quæri, & res ipſa ſignificat: & illud, *POSTEA FACTÆ*. Certè pactiones, non autem exceptiones, fieri dicuntur. Item illud, *QUAS EX EODEM CONTRACTU SVNT*. quod opponitur ſuperiori huic ſpeciei, *SI EX INTERVALLO ALIQUID EXTRA NATURAM CONTRACTVS CONVENIAT*.

Quæ neq; dolo malo, &c.) Cicero lib. 3. Offic. ait Prætores dicere ſolere, *PACTA QUAS NEC VI NEC DOLO MALO FACTA SVNT*. Sed dolo uim quoque complecti poteſt.

Non minus ex uerbis, quàm ex mente.) *Hysterologia* eſt: *p*, *NON MINVS EX MENTE QUAM EX VERBIS*. uel ſcribendum hic eſt, *NON MINVS QUAM EX VERBIS EX MENTE*. Quæ phraſis non eſt aliena à Iuriſconſultis.

Et ut ait Pædus.) Cicero lib. 3. Offic. ait, cum ex Aquilio collega & familiari suo, qui de dolo malo formulas protulerat, quæreret, quid esset dolo malus: illum respõdisse, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Et hoc quidem (inquit Cicero) sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Idem Cicero lib. 3. de Nat. Deor. ait: Dolum malum tunc teneri putat Aquilius, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Ulpianus inf. De dolo malo, 1. uidetur hanc doli definitionem Servio tribuere. Et uerò is Aquilij discipulus & auditor fuit. Labeo autem non uidetur eam protulisse, nisi adijceretur, ALTERIUS DECIPIENDI CAUSA: quia alioquì possit sine dolo malo aliud agi, aliud simulari, ut eodè loco Ulpianus refert. Ergo Pædus hic, dolo malo pactum fieri interpretatur, quoties circumscribendi alterius causa aliud agitur, & aliud agi simulatur.

Ita solet inferi, &c.) Paulus lib. 2. Sentent. scribit omnibus pactis stipulationem subijci, ut ex stipulatu agatur. Huius moris meminimus sup. 4. & exempla in Pandectis passim occurrunt. Atq; hinc quidem descendit, quod dari actio dicitur ex pacto, ex stipulatione. inf. Sol. mat. 45.

A iure communi remotum est.) Quidam legendum esse putant, REMOTVM NON EST: ut cum eo cõueniat, quod dicitur inf. 27. §. 4. Sed si remotum dicatur quod est contrarium, & inf. 27. §. 4. locus ita castigetur, ut quibusdã uidetur, nihil hinc mutare erit necesse.

Nec legari, nec iusurandum, &c.) Quidam clamitant hic legendum esse, NEC LIGAT, CVM NEC IUSIVRANDVM, &c. Sed alij non hoc audiunt,

cum audierunt legati mentionem hic quoq; fieri abs Harmenopulo: & illud esse quod dicitur inf. De legat. libro primo, 112. §. ulti.

CAP. X.

Qui hypothecas non habent.) Interpres rectè hic adijceret, NEC FIDEIUSSORES. Nam ut Vlpianus excipit hypothecarios creditores, sic & Paulus eos, quibus aliter satis cautum est, nempe fideiussorib. idoneis acceptis. inf. Mand. 58. §. ulti. Nam & hi eiusdè conditionis esse uidentur, atq; hypothecarij: neque sunt in ordinem chirographariorum reiiciendi. Quod ad priuilegiarios attinet, Paulus quoq; uisus est ijs tribuere uelle, quod hypothecarijs. Nihil tamen de ijs planè affirmat. Vlpianus uerò apertè hic tradit, eos non esse excipiendos. Et meritò sanè. Nam & magis eorum interest quàm aliorum chirographariorum, ut debitoris hæreditas adeatur.

CAP. XVII.

Re enim non potest, etc.) Hæc ratio significat, quod hic dicitur non contrahi obligationem ultra decem, intelligi obligationem mutui, quæ re contrahitur. Sicuti & Proculus, inf. De reb. cred. Si cert. pet. 11. §. 1. ait: Si sic dederò decem, ut undecim debeas, amplius quàm decem condici non posse. Cum ait condici, intelligit mutui conditionem, quæ esse non potest nisi quatenus datū est. Sed alia obligatio contrahi potest, ut plus red datur: ueluti ex Stipulatu. cum fœnoris uel usurę accessio petitur. Sed & Scœuola, inf. de nau. fœn. 5. singulariter indicat, mutui obligationem posse pacto & cōditione pœnali amplificari, ut plus interdum debeat reddatur quæ datū sit.
ueluti,

ueluti, si piscatori centum mutuò dederim ad ap-
paratum piscationis, ea conditione, ut si pisces ca-
piat, centum & uiginti reddat: conuentio ualet.
& existente conditione, condicam centum &
uiginti.

C A P. XXI.

De eo quod sub conditione legatum est.) Cur de eo?
Quia si conditio existat, quo tempore hic paci-
scens erit sui iuris, de re sua pactus uideatur. Nā
in legatis conditionalibus inspicimus tēpus con-
ditionis existentis: quāquam in stipulationibus
inspiciatur conuentionis tempus. inf. De diuers.
reg. iur. 18. Quod latius dixi in Commentario De
cōditionibus. neque hic repetiissem (est enim sa-
tis prostritum) nisi si etiam pertineret ad id quod
hic quoque quæritur, an possit pacto suo pater
remittere, quod filiosa. sub conditione relictum
est. Certè tam id non potest, ut licet filius cōsen-
serit, tamen si minor sit, in integrum restituatur,
ut spem legati recuperet: inf. De minorib. 3. §. 7.

C A P. XXVII.

In stipulationibus ius continetur, in pactis factum uer-
satur.) Ius ciuile inter modos, quibus obligatio
tollitur, refert quidem acceptilationem, quæ per
stipulationem fit, non etiam nudum pactū non
petendi: quia neque pactum nudum eo iure ad
obligationem contrahendam ualeat, sicuti stipu-
latio ualet. Ergo in pactis tantum dicitur uersa-
ri factum, ipsorum nempe paciscentium: in stipu-
lationibus uerò ius etiam uersari. Sic factum op-
ponitur iuri ciuili, inf. De pecul. 41. Cæterū cū
beneficio & tuitione Prætoris, pacta saltem ua-
leant ad excipiendum, & eadem ratione ad repli-

candum: Prætor in specie proposita dabit actionem *τριμωσπῦ*.

A' *re priuata remotum sit.*) Cuiac. non temerè putat rectius legi posse, A' RE PVBLICA: ut illud ipsum sit, quod dicitur à iure cõmuni remotum, sup. 7. hoc est, Reip. contrarium, uel à iure publico alienum. Quasi scriptum primùm hic fuerit, A' REP. Quod librarius malè explicuerit, A' RE PRIVATA. Et uerò pugnabit alioqui hic locus cum superiori, 7. nisi si quis malit REMOTVM hic aliter quàm ibi accipere. Quæ uarietas uix est ut probari possit.

Sed si generaliter, &c.) Solet stipulatio generis comparari cum stipulatione disjunctiua, quasi sit utraque eiusdem conditionis, infr. De uerb. obli. 2. §. 1. De condict. in deb. 32. §. ulti. Hic tamen Paulus singulariter differre ostendit hanc ab illa, alterumque discrimè singulare notat Marcellus inf. De solut. 72. §. 3. Vtriusque autem discriminis ratio eadem esse uidetur, quod stipulatio disjunctiua pauciores species, easque expressim tãquam digitos demonstratas contineat. Sed neq; in proposito comparari debet acceptilatio cum pacto non petendi. Si generaliter mihi hominem, & Stichum tibi acceptum feram, tota stipulatio perimitur. inf. De acceptil. 13. §. 4.

C A P. X X X I.

Pacisci contra edictum Aedilium licet.) Nam quod Aediles edixerunt, nempe de redhibitione, non ad rem publicam, sed ad priuatam potius singulorum utilitatè pertinet, ne emptores ignorantes decipiantur. Si uerò emptor sciens prudens paciscatur de redhibitione rei uitiosæ non age-

re, cur suam actionem remittere non posset? inf.
De edil. ed. 14. §. 5.

C A P. XXXIII.

(*Ius agnationis non posse pacto repudiari.*) Amitti ta-
men potest civili aliqua ratione, ueluti capitis di-
minutione etiam minima, ueluti emancipatio-
ne, qua familia mutatur. Sed ius sanguinis siue
cognitionis naturalis, non ita ciuilitur tolli po-
test. inf. De diuer. reg. iur. 8.

(*Nolle suum esse.*) Quidam legendū putant, NOL-
LE SVVM LIBERV M ESSE. Ut de filiofa hic agi in-
telligamus, & de suo hærede. Sed quid si potius
hic intelligamus simpliciter SVVM, hoc est, rem
suam, uel aliquid suum? Si dominus dicat nolle
suā rem esse, nō ppter ea amittit statim dominiū.
inf. De acquir. pos. 17. §. 1. Sic etiam si conueniat,
ne sim agnatus: tali uoluntate & pacto non amit-
tam ius agnationis. Non enim familia statim ita
mutatur.

C A P. XXXVI.

Cum pacifcor, ut fundum meum, quem pos-
sides, tradas Attio: pacisci uideor, à te non petere,
si eum Attio tradideris. Si igitur huic conditioni
non parueris, pacti exceptione uti non potes.
Quid igitur: si excipias, Attio, non autem mihi
tradendum esse? Certè si tua interest, ut ei trada-
tur, & tu in mora non fueris, audieris.

C A P. XXXVII.

(*Imp. Antoninus & Verus rescripserunt.*) Papirius
Iustus libris uiginti collegit constitutiones Di-
uorum Fratrum. Ex libro secundo descriptū est
singulare hoc eorum rescriptū, quod Ulpianus se-
cutus uidetur, cum libro singulari de Officio cu-
ratoris

ratoris Reip. scripsit, ambitiosa decreta Decurionum rescindi debere, siue aliquem debitorem dimiserint, siue largiti sint. inf. De decre. ab ord. fac.

4. Sanè ante Diuos Fratres mandatis principum fuisse tales largitiones prohibitas, ex ipsius Traiani rescripto didicimus: nec tamen semper fuisse reuocatas, sicuti reuocari in causa Philippen- sium hic statuerunt Diui Fratres. Quid enim? Cùm Plinius Bithyniæ Proconsul Traianũ Imp-
 » consuluisse in hunc modum: Ecclidus Amiseno
 » rum ciuitatis petebat apud me, à Iulio Pisone
 » circiter quadraginta millia donata ei publicè an-
 » te xx annos, & Bule & Ecclesia consentiente: ut
 » baturque mandatis tuis, quibus eiusmodi dona-
 » tiones uetatur. Pisonè cõtrà, plurima se in Remp.
 » contulisse, & propè totas facultates erogasse di-
 » cebat. Addebat etiam temporis spacium: postula-
 » batq; ne id quod p̄ multis & olim accepisset, cū
 » euerfione reliquæ dignitatis reddere cogeretur.
 » Quibus ex causis integram cognitionem diffe-
 » rendam existimaui, ut te Domine consulerem,
 » quid sequèdum putares. Rescripsit in hæc uer-
 » ba Traianus: Sicut largitiones ex publico fieri
 » madata prohibet: ita ne multorum securitas sub-
 » ruatur, factas ante aliquantum temporis retra-
 » ctari, atq; in irritum uindicari nõ oportet. Quic-
 » quid ergo ex hac causa actum ante xx annos erit,
 » omittamus. Nõ minus enim hominibus cuiusq;
 » loci, quàm pecuniæ publicæ consultum uolo.
 » Potuissem equidem hoc Traiani rescriptum nũc
 » omittere. Sed non minus dignum esse uisum est,
 » quod hic commemoretur: quàm Diuorum Fra-
 » trum. Neque Triboniani negligentiam laudo,
 » qui

qui talia prætermiserit multa, cum eiusdem generis alia non meliora colligeret.

C A P. XXXIX.

Veteribus placet.) Labeoni hoc placuisse, Paulus ostendit, inf. De cōt. emp. 21. Labeo (inquit) scripsit, obscuritatem pacti nocere potius debere uenditori, qui id dixerit, quàm emptori: quia potuit re integra apertius dicere. Idem Paulus, inf. De contrah. emptio. 34. in specie huius generis Labeonis sententiam laudat. Si (inquit) in emptione fundi dictum sit, accedere, Stichum seruum, neque intelligatur, quis ex pluribus accesserit, cum de alio emptor, de alio uenditor senserit, nihilominus fundi uenditionem ualere constat. Sed Labeo ait, eum Stichum deberi, quem uenditor intellexerit. Hæc Paulus. Sed res ipsa significat (quod quidam nuper etiã admonuit) hic aut legendum aut intelligendum esse, Q. VENDOR EMPTOR INTELLEXERIT. Nam ut in ambigua oratione sumitur id quod nocet uenditori, sic & quod emptori utilius est. Ea enim Labeonis sententia fuit, ut & Pomponij, inf. De cōtrah. empt. 33. & uenditor magis creditoris, emptor uerò debitoris loco esse uideatur, ut huic potius quàm illi faueamus. Nam & si ultro citroque obligatio inter eos contrahatur, tamen magis esse uideatur in potestate uenditoris quàm emptoris, legē cōtractui dare: quia magis emptor re opus habere, quàm pecunia uenditor uideatur, & ille magis quàm hic urgeatur. Porro nouum & insolens uideri non debet, si hoc VETERIBVS PLACET, ad Labeonem referatur. Paulus inf. De uerb. sig. 53. posteaquam Labeonis meminuit, statim ueterum aucto-

auctoritatem laudat. Caius inf. de usurpat. 38. ad
 bolitam quorundam ueterum sententiam ait.
 Eam fuisse Massurij Sabini, Gellius ostendit.

CAP. XL.

Usuras acceptauerunt.) Atque ita uisi sunt diuif
 sionē eris alieni ab hēredibus factam, approbal
 se. Sed habet hęc tacita approbatio tacitam quo
 que suam conditionem, si hęredes singuli, ut in
 ter eos conuenit, singulis creditoribus sortē per
 soluant. Habent ex lege XII Tabu. singuli credi
 tores contra singulos hęredes suam actionē, pro
 qua parte ij hęredes sunt: neq; ulla pactioe hę
 redum, ius illud creditorum immutatur. Sed si
 creditores ipsi consentiant, similiter cum ijs pa
 cti uidentur. Conuentiones autem etiam tacitas
 ualere, suprā dictum est. A quo quis usuras pe
 tit uel recipit, ab eodem uidetur & sortem ex
 pectare.

Vt hęredibus consulatur.) Adde, eum qui hęc pa
 ctus est, magis cōsuluisse filio suo uoluisse quā
 fratri. Hęc (inquam) pietatis coniectura est, ut
 si sibi filium nasciturum esse putasset, fratri eum
 non postposuisset. inf. De condit. & demon. 102.

CAP. XLI.

Licet actionem non habet.) In alijs libris legitur,
 LICET ACTIONEM NON HABEAM: ut magis ap
 pareat hoc referri ad creditorem: & eum intelli
 gamus ex tali suo pacto non habere actionem,
 qua intra eum diem sibi debiti partem solui pe
 rat: licet debitor, si eam soluat, habet exceptionē,
 ut residuum soluere non teneatur. Est enim con
 ditio debitori oblata, qua, si uelit, utatur. Atque
 hęc quidem perspicua sententia est.

CAP.

CAP. XLII.

Quantum ad fiscirationem.) Nam quantum ad ipsos paciscentes attinet, pactum iustum est, seruarique debet. inf. 52. §. 2. Forma autem iuris fiscalis, cuius hic mentio fit, est lex illa, qua fiscus conuenire potest prædiorum tributariorum quoscunque possessores, etiam si præteriti temporis, quo nondum possidebant, uectigal nõdum persolutum petatur. inf. De publica. 7. De iure fisci. 36. l. 2. C. sine censu uel reli. fun. compa. non posse. Ut autem dominus aut uenditor, ex suo tamẽ pacto, possessori tenetur, si promiserit onus uectigalis sustinere: sic & ex empto agere hoc nomine emptor potest, si cum ignoraret, de eo nihil cauerit. Ex empto enim actionẽ placet nominari. inf. De publica. 7.

CAP. LIII.

Sumptus prorogare litiganti honestum est.) Ut prorogare dicitur tẽpus, qui id profert. inf. Loc. 24. De re iudic. Et prorogare numos, quorum soluendorum diem liberaliter differt, inf. De manumiss. 4. Sic causẽ patronus hic intelligi posset prorogare sumptus in litem factos, quos non nisi lite finita repetit ab eo, cuius nomine eos fecit. Et rectẽ quidem interea paciscitur, eos cum usuris legitimis tunc restitui. Posset etiam dici prorogare sumptus litis, qui eos de suo erogat, & litigatoris nomine facit animo donandi. Neque dubium est, quin sit honesta patroni talis liberalitas. Sed rara & insolens est. Satis superque liberalis ille patronus est, qui operæ suę nullam mercedem, uel (ut honestius loquar) honorariũ nullum petit. Cur autẽ prohibeatur pacisci, ut pars
dimi-

dimidia, uel alia eius quod ex lite litigator confē-
quatur, præstetur, manifesta ratio est, quòd talis
conditio futura fit quædam peccandi illecebra.
Quid enim causidicus, ut quo iure qua iniuria
uincat, non confinget, si ab euentu litis pēdeat?
Sed nec pendente lite de salario suo simpliciter
pacisci potest, cum litigatorem in sua planè pote-
state adhuc habet. inf. De extraord. cognit. 1. §. 5.
& Mand. 6. §. 6.

C A P. L X.

Imp. Antoninus rescripsit.) Valde obscurū est hoc
rescriptum, præsertim cum Auidij Calsij libel-
lus, cui respōdetur, non extet: & ex Papij libro
nihil sit præterea hic descriptum, ex quo intelli-
gamus qua de re quærat. Sunt qui hoc referāt
ad emptorem bonorum, cum quo, ut cum bono-
rum possessore decidunt certa parte, & de ea cum
eo experiuntur, ut inf. De iureiur. 9. §. 4. Est & il-
la probabilis coniectura, hoc caput pertinere ad
illud quod Caius attingit, inf. De bonis aucto-
iud. possid. 16. Nempe, ut creditores in distrahen-
dis bonis defuncti debitoris, cognatum præfe-
rant extraneo: & quas huic cōditiones offerunt,
illi non denegent.

C A P. L X I.

Quod hic Pomponius cōfidenter affirmat, Iu-
stinianus apud ueteres dubitatum fuisse signifi-
ficat, & noua lege uidetur Pomponij sententiam
improbasse. Sic enim multa, quæ in Pandectas re-
tulerat, postea reiecit atque repudiauit. Certè pa-
ctum, quod hic improbat, ea ratione probat,
quod alterius paciscentis interesse interpretetur.
l.ulti. C. De pact. inter empt. & uend. Verū et si
tunc

tunc respōdeamus pactum ualere: tamen adhuc poterit Pomponij sententia seruari, nempe, ubi appareret alterius nō interesse, & nulla causa est cur domini ius imminuatur: sicuti dicere solemus, seruitute prædia nostra obstringi, eorumq̄ libertatem infringi non posse, si alterius, qui stipulatur seruitutem, non interfit, ut illa seruiant.

Ad Tit. xv. De transactionibus.

C A P. II.

Non solum si, &c.) Multum tamen interest, quomodo fiat & concipiatur transactio. Si fiat solo pacto conuento non petendi, non tollitur prior actio: sed reo tantum datur exceptio, actori uerò replicatio de dolo, si reus ipse non præstet quod conuenit. Si autem fiat transactio per Aquilianam stipulationem, & subiectam acceptilationem (ut fieri sæpius solet) ipso iure planè tollitur & perimitur prior actio: & si quid & eius transactionis causa promissum sit, ex stipulatu petitur. Quod si pœnæ stipulatio etiam subijciatur transactioni (ut subijci plerunque solet, & optimum est ut ita fiat) talis stipulatio committeretur, si quid cōtra transactionē fiat. Hæc thetica sunt: quæ in Commentarijs fusius exponuntur.

C A P. III.

Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non posse.)
Hoc etiam responsum, secundum ea quæ proponuntur, intelligendum est, & ad eam speciem, de qua quæritur, restringendum: cum scilicet Mæuius non tam alienæ hæreditatis, quàm suæ transactionis prætextu, pecuniam accepit. Alioqui responsum est, petitionem hæreditatis habere personales

sonales quasdam præstationes, utputa eorum
quæ ab debitoribus sunt exacta. inf. De petit.
hæred. 25. §. 13.

C A P. V.

Liberalitatem.) Sic Papinianus uocat accepti-
lationem generaliter conceptam, & Aquilianæ
stipulationi subiectam. Sed & rerû obligationem
siue hypothecam generalem eadem interpreta-
tione restringunt Prudentes, inf. De pignorib. 6.
Porro cum Aquilianam stipulationem hic nomi-
nat Papinianus, intelligit cum acceptilatione cõ-
iunctam, ut superiori capite Vlpianus exprimit.
Neque sanè alioqui ad tráfactionem finiendasq;
lites pertineret, sed potius ad nouationem, no-
uamque obligationem. Legati autem in stipula-
tionem Aquilianam deducti, non solum mentio
fit superiori capite, & inf. De acceptilat. 21. & Ut
legat. nou. cau. 1. sed & apud Ciceronem libro se-
cundo de Legibus.

C A P. VIII.

Multis hic uerbis explicatur oratio Diui Mar-
ci in Senatu recitata (quæ & propterea Senatuf-
consultum appellatur, inf. De condit. ind. 23.)
de transactione alimentorum relictorum prohi-
bita sine decreto Prætoris. Causam huius prohi-
bitionis orationis uel Vlpianus hanc fuisse præ-
fatur, cum hi quibus alimenta relicta erant, facile
transigerent, contenti modico præsentis: nempe,
quia hac sua facilitate & inconsulta temerita-
te etiam eludebant prouidentiam testatoris, me-
lius ijs consulentis, & hoc omnino uolentis, ut
cum eos fortasse intelligeret parum esse frugi, a-
limenta suo quæque tempore ijs præstarentur,
potiusquam

potiusquam pecunia tota, quam statim cōsumerent atque profunderent, semel repræsenteretur. Certè cum propter capiētis personam, quod rem familiarem tueri non posset, in diē esset relicta fideicommissum: responsum est, non liberari hæredem, qui ante diem id ultrò restituisset fortasse perdituro. inf. De annu. lega. 15. De alimentis ex nostro contractu debitis liberè possumus transigere, ut & de præteritis. l. 5. C. de pact. Sed ubi hæc duo concurrunt, testatoris providentia, & vitæ alioqui futuræ aut penuriæ periculum: non est ferendus, qui temerè spem alimentorum sibi adimit. Itaque & hoc in primis Prætor quæret, utrum (inquit Ulpianus) frugi vitæ sit, qui aliam sufficere sibi possit: an sequioris, qui de alimentis pèdeat. Sunt qui hic nō *SEQUIORIS*, sed *SEGNIORIS* legendum putent, ut *segnior* dicitur inf. De iniur. 17. & *segnitiam* cum inertia coniungit Ulpianus, inf. De susp. tut. 3. Verum & apud veteres scriptores reperitur *SEQUIOR*: &, *SEQUIORIS* & alij obseruarunt, apud Apuleium bis appellari *sequiorem* sexum mulierum, & apud Marcellinum *sequiorem* fortunam. Adde, quod apud Liuium lib. 2. est: Inuitus, quod *sequius* sit, de ciuibus meis loquor. Obseruandum autem est, specialiter hanc causam oratione Diui Marcii mandatâ esse Prætori, & propterea hanc (ut hic quoque ait Ulpianus) notionem Prætorem alteri mandare non posse: sicuti & cum lex uetuit sine Prætoris decreto alienari prædia pupillorū. inf. De reb. eor. l. 1. §. 1. sup. De offi. eius cui mand. est iurisdictiono. 2.

Nam ea, quorum actiones competere ei postea comper-
tum est, iniquum est perimi pacto: id de quo cogitatum
non docetur.) Sic in libro Florentino legitur. ha-
bet tamé aliquid uicij ea uerborum cōstructio. In
alijs libris paulo aliter legitur, ut prior pars ad su-
periores sententiã referatur: & altera, eius ratio
esse intelligatur: NON AVTEM, QVORVM ACTIO-
NES COMPETERE POSTEA COMPERTVM EST.
INIQVVM EST ENIM PERIMI PACTO ID, DE
QVO COGITATVM NŌN DOCETVR. Senten-
tia certè huius loci perspicua est: nempe, nō tam
uerba trāfactionis spectāda esse, quàm id de quo
est actum, siue plus siue minus in hoc sit, quàm
in illis.

C A P. XIII.

Respondit, si iidem creditores essent, qui transactionem
fecissent.) Locus hic mutilus esse uidetur in li-
bro Florentino. Vulgo autem sic sarcitur quod
deest: SI IIDEM CREDITORES ESSENT, QUI
TRANSACTIONEM FECISSENT: ID OBSERVAN-
DVM ESSE DE AERE ALIENO, QVOD INTER
EOS CONVENISSET. Ut intelligamus, si hēredes
illi, scriptus nempe, & legitimus, qui transege-
runt, iidem erant creditores, seruare eos debere
suam de diuisione æris alieni hæreditarij conuē-
tionem. Rectè sanè, si de eo conuenerint: neque
tunc quicquam est de quo dubitetur. Sed quid,
si de eo nihil conuenerint? Quæstio est dignior,
de qua respondeat Scæuola. Certè constat con-
fundi obligationem, pro qua parte creditor hæ-
res est debitoris: pro reliqua parte teneri cohære-
dem. Hic itaque respondendum est, quod in se-
quenti

quenti casu respondet Scæuola, propter incertum successioneis, utiliter alterū alteri teneri pro ea parte, quam habet ex hæreditate, perinde atq; si uterque hæres scriptus, uel uterque legitimus esset. Nam & si quis pro parte testatus, & pro parte intestatus decedere non posse dicatur: tamen transactio hic facit (quia propter incertum successioneis aliter statui commodè non potest) ut pro parte hæres sit ex testamēto, & alter pro parte ab intestato. Sic alia distinctione hic opus nō esset, neque deberemus tunc quicquam hic interserere, unico responso contenti: nempe, Siue ijdem creditores sint, qui trāsactionem fecissent, nempe hæredes ipsi, siue alij essent creditores: utrumque pro parte hæreditatis, quam ex transactioe habet, conueniri: hoc est, in primo casu, alterum alteri: in secundo, utrumque creditoribus eatenus teneri. Cū non de creditoribus, sed de legatarijs quæreretur, simpliciter respondit Scæuola, scriptum hæredem esse conueniendū, cum legatarij ex testamento alium conuenire nō possint. Sup. 3. Sed creditores tam cōuenire possunt legitimum, quàm testamentarium: solumq; considerant pro qua parte hæres sit, qui conuenitur propter legem x i i Tabularum, quæ inter hæredes diuidit æs alienum, pro qua parte hæredes sunt.

C A P. X V.

Sed cōsultius est, etc.) Si pœnæ stipulatio nulla hīc adiecta sit, sed sit simplex acceptilatio, per Aquilianā stipulationē: nō poterit rescindi transactioe pactum, quia omnis uetus actio planè sublata esse intelligitur. Sed ubi adiecta est pœnæ stipulatio,

latio, ea quodammodo infringit uim acceptilationis. quasi conditio & potestas pacti rescindendi oblata uideatur: hoc est, hoc conuenisse uideatur, ut agi adhuc possit, & pœna tunc committi. Quorsum enim alioqui pœnâ stipularemur, quæ committi non posset? Committi autem non posset, si nullo modo agi possit. Sed in hac specie aliquid singulare est, quod Cæsares adiecerunt, l. 4. o. C. de transact. Nempe, hanc pœnam exolui ante cognitionem causæ, siue prioris actionis exercitationem: ut scilicet hæc actio, quæ summo alioqui iure per acceptilationem sublata erat, ex æquo & bono restituatur, quia qui pœnam consecutus est, non possit præterea aliud ex conventionem commodum consequi. Quod igitur hic Paulus ait consultius esse, æstimadum id est ex utilitate stipulatoris: qui quidem si tatum uelit transigendo perimere actionem, nõ est cur pœnam stipuletur. Sed si non recuset actionem repeti, & ab aduersario rursus intendi, modò pœnam consequatur: tum certè pœnam certam sub ea conditione stipuletur.

CAP. XVI.

Regula Iuris est, si pacto subiecta sit simpliciter pœnæ stipulatio, & pacti exceptionem & ex stipulatu actionem locum habere posse: non ut utraque simul locum habeat, sed ut quam uolet, eligat stipulator: una uerò electa, alterâ omittat. sup. De pact. 10. §. 1. inf. De pact. dotal. 12. §. 2. De recept. qui arbit. 23. Cæterùm Hermogenianus hic docet, posse ita conueniri, ut utraque simul locum habeat, nempe si expressim pœnam stipulemur, nato nihilominus manente pacto. Quo modo

modo posse nos pœnam stipulari, Diocletianus quoque rescripsit. l. 17. C. de transact. Sed nisi ita nominatim conuenerit, interpretamur potius alternatiuam ueluti esse conuentionem, ut uel pacto stetur, uel pœna soluatur: ut satis sit alterum præstari. Nam quod singulariter statui contra uidetur in l. 4. C. de transact. ut non est idonei auctoris: sic & iniquum & iniustum esse, suo loco ostendam. Quodq; præterea interpretes hic obijciunt ex Paulo, inf. De recept. qui arbi. 30. ab ijs non intelligi, suo quoque loco demonstrabo.

F I N I S.

Kk 4

AD NOTAS IN I. ET II Digestorum

INDEX.

A ccensus	87	argentarij in foro Ro. suas tabernas habebant	130
acceptilatio per sti pulationem fit	137	argentariorum scriptura si dem faciebat	129.130
L. Acilius	57	argentariorum tempore Iu stiniani conditio	130
Actio rescissoria	122	Aristotelis locus	64.65
rescissoria	ibid.	arrogatio	73.74
adoptiones	73	Asconij Pediani locus	49
adseffores, & eorum salaria	96.97	B	
aduocati quando honoraria reddere non debeant	96	B albi I. C. in respondendo considerata tarditas	59
Aeliani locus	70	Barbarius	87
aientia & negantia pugnāt	27.28	Bembilocus	50
album Praetoris	107	Budaei locus	57.82
antecessores Iuris	23	C	
antinomia	28	C alendis Ianuar. non licitum olim Rom. feriari, cum aliae omnes Cal. feri atae essent	126
antinomias omnes tolli ex li bris Digest. seuerè pra cepit Iustinianus	26	capite minui quid	80
Appia uia	55	Capitolini locus	67.125
Apronius	127.128	P. M. Cato, eiusq; filius I. C.	58
aqua Claudia	55	cauere proprie quid	116
Aquilius de dolo malo for mulas protulit	135	causidici plane rudes	22
Aquilius Gallus nunquam Iuris Ciuilis rationem ab aequitate seimxit	59	cenotaphium	78.79
arbitr	120	Censores Senatu indignos mouebant	80
		Centi	

I N D E X.

Centimalus	55	cōventiones tacite ualēt	142
Centumuiui, Cētumuirale iudicium	105	T. Coruncanius	57
Cerycia	79	D	
Ciceronis nobile & Ro. exemplum	68	D Andi uerbo, datio iudicis significabatur	98
Ciceronis locus	19. 20. 26. 27. 32. 33. 38. 39. 43. 44. 48. 50. 51. 52. 56. 80. 113. 126. 127	decreta ambitiosa Decurionum rescindi debēt	140
Cilicia	51	decretalis bonorum possessio	99. 103
clarissimæ personæ	81	Decuriones	111
Ap. Claudius	55. 56	Demosthenis locus	63. 64
Clementis Alexandrini locus	70	deportati à πτόλιδες dicti	115
Codex quando editus	34	dicendi uerbo iurisdictio significabatur	98. 104
coercitio, correctio	64	dictatores quo tempore creati	45
coloniæ à municipijs differunt	111	dies ciuilis	126
commercium	39	fastus	ibid.
conditionis indiuisæ uis	124	dies naturalis	126
Connanus	72	dies ultimus Decembris comitialis uidetur fuisse	125. 126
consarcinatores Pandectarum	30	diffindere diem	124
consiliarij	96	Dionysij Halicarn. locus	14.
Consul Ro. quo tempore olim factus	82. 83	42. 43. 45	
contractus	39	dolus malus quid	135
contumaciæ poena	112	domus cuiq; tutissimam refugium	116
conuentio nuda	131	Duumuiui	111. 112
ca	132	E	
conuentionis uerbum generale, sæpius speciale	131	E Cdicus	140
		edere, editio	127. 128
		edictalis bonor. possessio	99
		Kk 5 edi-	

I N D E X.

edictum perpetuum certum quoddam ueluti corpus iuris perpetui 19.20.21	omniumq; antiquitatum recognitio mandata 24
editio 129.127.128	H
Eguinarius Baro I. C. 92	H aloandri Chronologia 34.104
emancipationis ambages 76	Harmenopulus 136
emancipationes 72.73.74	Hermogenianus laudat ordi nem edicti perpetui - 21.
eremodicium, & eius deser tionis pœna 123	31
euocatio 74	Hippocratis sententia 68
Eutropij locus 20	I
F	I acobus Cuiatius I. C. 109.
Q. Fabius 56.57	134.138
familia 103.189	imperium deponere quid 89
feriæ Denicales 114	imperium generaliter inter dum accipitur 101
Festi locus 41.42.45.57. 130.131	imperium merum & mix tum 102.103
fideicommissa 53.54	imperij sedes, forma & fa cies mutata 28.29
fideiussor locuples 119	iniectio manus 114
fideiussoris datione hypo theca non finitur 118	inquisitionis mandatum 90.91
fiscalis iuris forma 143	iudices à præside dati 106
Florentinus liber 148	iudicium 41
foederum tria genera 132	Iuliani Consulis & patricij Constantinop. laus 23
foemina nulla comitorum communio est 75	Iuliani sententia reprobata 133
G	Iuliani locus 110
Guli Gellij locus 20.43. 44.54.60.91.113.126. 130	Iulius Cæsar destinavit Ius Ciuile ad certum modum redigere 19
gladij potestas 102.103	Iurc
Græculis hominibus uniuers si, ab urbe condita Iuris,	

I N D E X.

Iureconsultorum nomenclatura	60.61.62.63	ius sanguinis	139
eorundem perpetua quædam diffensio	27	ius uarium & cōtrouersum	26.27
Iurisperiti adstabant plerumque iudicibus datis	96	in Ius uocare, ducere, aut potulare	40
iurisdicctio generaliter interdum accipitur	101	ius Ciuilis magnus usus in Q. Mutio, ars uerò in uino Seruio	18.19
iurisdicctio urbana & peregrina	48.49.50	ius Ciuilis scientia difficilis uisa	17.18
iurisperdentia ex iusticia descendit	37	ius R. tria uolumina tribus annis cōposita	33.34
iurisperdentia post Iulium nouis I. C. disputationibus cumulata	19	ius scientia tempore A. Marcellini repugnatiū sibi legū disidijs abolita	21
ius agnationis quando amitti possit	139	ius uniuersi & finiti cōpositio & descriptio, magna & præclara res	17
Ius Ciuile	17	iura qualiter constituenda	65
ius cognationis naturalis	139	Iustinianus audax facinus aggressus	22
ius dicentis nomine, Prætor urbanus intelligitur	53	Iustinianus cōqueritur cōmentarijs I. C. factum esse, ut rursus iurisperdentia cōfusa, atq; in infinitum producta fuerit	21
ius dicere quid	ibid.	Iustinianus suo Triboniano contentus	22
ius gentium	38	Iustini de conceptione Digest. mandatū	23.24.25
ius gladij	103		
ius ipsum magis quàm mos maiorum spectādum est	90		
ius naturale, siue nature	37.		
	38.67		
ius omne ciuile Crassus in genera digerere cogitauit	18		
ius patronatus	114.115		
ius proprie	40.41		
ius quid	37		

L
Lactantij locus 41
in

I N D E X.

in Legatis cōditionalib. in-	Liuij locus	45.46.47.48.
spicimus conditionis exi-		52.53.132
stentis tempus	137	Lucius, uel Licinius Crassus
legati sancti	79.80	58
lex adoptionis	58	M
lex Aebutia	43	Acrobij locus
56	Bebia	53
	Cincia	
66	Cornelia	110
	de	
edulij	84	Hortensia,
Horatia	43	Iulia
69.	81	Mensia
	71	Papia
69.81	Portia	103
	Re-	
gia	66	Tribunitia
42	Valeria	44
lex de Argentarijs	130	de
in ius uocatione	116.117	
de seditiosis	127	
lex XII Tab. fons omnis		
publici priuatiq; iuris fu-		
it	17	
lex XII Tab. inter here-		
des æs alienū diuidit	149	
lex Imperij	66	
lex uetat, ne quem ledamus		
165		
legis descriptio	63.64	
leges regie	41	
liberales causæ	67.68	
liberalitas generaliter con-		
cepta, acceptilatio dicta		
146		
liberi sui, sui heredes	119	
libertini	71	
		M
		Acrobij locus
		42.126
		mandatum nouæ interpola-
		tionis
		29
		manumissionis ambages
		76
		Manutius
		49
		Marcellini locus
		147
		matres familiæ quæ dicantur
		72
		minister ueræ religionis cū
		sacris publicè operã dat,
		non adducitur in ius
		114
		minores magistratus
		113
		mora semel cōmissa an pur-
		gari possit
		124.125
		Mutianus
		58
		Q. Mutius Scaeuola P. M.
		I. C.
		58.59
		N
		Notæ in testamentis locū
		non habent
		25
		notis ueteres usi sunt
		25.26
		noxæ æstimatio
		121
		Numæ leges
		41.42
		O
		Obligatio mutui pacto et
		conditione pœnali ampli-
		ficari potest
		136.137
		obligatio mutui re contrahi-
		tur

I N D E X.

tur	136	ciuium Ro. non compete	
obligationes	39	bant	115
A. Ofilius multos de re Ciui		permutatio	39.40
li libros conscripsit	20	pernoctare	92
oratio D. Marci de transa-		Plinius Secundus Bithyniæ	
ctione alimentorum		proconsul	140
146.147		Plutarchi locus	41.46.
ordinem edicti perpetui, Pā		70.88	
delectarum architecti non		pœna deserti uadimonij	123
semper secuti	33	pœnam non stipulamur, quæ	
Ouidij locus	37.126	committi non potest	150
P		A. Politiani locus	88.89
PACTO perimi id de quo co		Pomponius I. C.	41.42.
gitatum non docetur,		43.46.47	
iniquum	148	Pomponij sententiã, an Iusti	
pacto si subiecta sit simpli-		nianus rectè improbarit	
citer pœnæ stipulatio,		144.145	
& pacti exceptio, & ex		præfecti prætorio, et eorum	
stipulatu actio locum ha		origo	83.84
bet	150.151	præfecti urbi	84.85
pacta beneficio Prætoris ad		præscriptio	129
excipiendam & replican		Prætor 86.87.98.99.100.	
dum ualent	137	urbanus & peregrinus	
pactis stipulatio subiicitur		48.53	
135		Priscianus egregius Gram-	
Pacuius	30	maticus	23
Papirius Iustus	139	proconsul	89.90
Paratitla	36	proconsul prohibetur abno	
pauperes in iure Ciuili qui		ctare	91
108		prorogare tēpus, nummos,	
pax à pactionis conditione		sumptus litis	143
dicta	130.131	puellæ impuberes in ius uo-	
peregrinitas	115	cari non possunt	117
peregrino honores & iura		Quæ	

I N D E X.

Q			
Quesitores	90. 102	satisfacere interdum pro satisfacere dicitur	ibid.
questiones publicæ & capitales, à causis civilibus fuerunt separatæ	102	P. M. Scæuolæ auguris domus, iurisprudentiæ ergo oraculum ciuitatis dicta	58
Questores	86	Scipio Nasica, & eius filius	56. 57
Quatuoruiri	111. 112	scriptura mensæ	129
Quintiliani locus	27. 53.	scriptura priuata patris facta ad probationem aduersus alium non ualebat	129
	115. 116. 130	segnior	147
R		Sempronius Sophus	56
Rationes conciliandarum antinomiarum	27	Senatoriæ personæ	81
redhibitio ad quos pertineat	138. 139 (114)	sepulcra imaginaria	79
religio absentiam excusat		sequior, sequior sexus mulierum, sequior fortuna	147
restitutio minorum 25 annis, fuit Prætorie cognitionis	99	Seruij I. C. auditores	50. 60
P. Rutilius Rufus Asiæ proconsul	58	Sibyllini libri olim obscuris notis scripti	25
S		Sicilia	51
Sacræ res	78	sigla, parua signa	25
sagmina	79	sophi	96
Saluius Iulianus tempore Adriani edictum perpetuum composuit	20. 21	speciose personæ	81
Saluium Iulianum prætorij edicti perpetui ordinato rem prædicat Iustinianus	21	sponsoris uerbum quid	64
Sardinia	51	stationarij milites	84. 85
satisfaciendi uerbum latius patet	118	statores, stratores	87. 128
		status mutatio, mutat formam capitalis iudicij	121
		stipulatio disiunctiua	138
		stipulatio generis	ibid.
		in Stipulationib. inspicitur conuen	

I N D E X.

conventionis tempus	137	Triumvirorum monetarium	
Suetonij locus	122.123.125	note	50
C. Sulla quaestiones publicas constituit	50.52.53	tutoris suspecti questio	95
suus heres	74	V	
εὐνομαγία	132.133	Vades in re familiari, et	
T		causa criminali	120
C. Taciti locus	53	uadimonij conceptio	123
Tertullianum S.C.	69	Valerij Maximilocus	127
testationis uerbum	63	Valerius Probus	25
Theodosius secundus ueterum prudentum scripta confirmauit	22.23.24	Varro optimus rerum Ro. interpret	113
transactio quomodo fiat, et concipiatur, multum interest	145	Venox	55
Tribonianus edictum perpetuum superare uoluit	3	uerbena, uerbenarius	79
Triboniani negligētia	140.	uesticeps	74
141 eiusdem partitio	33	ueterum auctoritas	141.
Tribunorum pleb. iurisdictionio	54	142	
Triumviri capitales	50	uindex assiduus	119
		uocationis in ius antiquus mos	115
		urbs Roma cōmunis-patria dicta	70
		X	
		Xenophontis locus	116

F I N I S.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in two columns and includes some recognizable words such as "X" and "X".